

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi
milliy instituti

UZLUKSIZ TA'LIM

ILMIY-USLUBIY JURNAL

2026, № 1

DJURAYEV Risbay
Bosh muharrir

Jurnal 2001 yildan nashr qilina
boshlangan.

O'z MAAdan 2007 yil 3-yanvar-
da № 0101-tartib raqami bilan
qayta po'yxatdan o'tgan.

Jurnalda e'lon qilingan
maqolalardan iqtibos keltiril-
ganda «Uzluksiz ta'lim»
jurnalidan olinganligi ko'rsa-
tilishi lozim.

Tahrir hay'ati:

Abdug'appon QIRQIZBOYEV
Uzoqboy BEGIMQULOV
Xolboy IBRAGIMOV
Laylo AXMEDOVA
Roxatoy SAFAROVA
Leyla DJURAYEVA
Dono G'ANIYEVA
Lobar QARAXANOVA
Dusmurod DJURAYEV
Baxodir AKBAROV
Komiljon KARIMOV
Komiljon GULYAMOV
Karimova ZULFIZAR

Tahririyat manzili:

100027, Toshkent sh.,
Ziyo ko'chasi,
5-uy.

O'zPFITI

Tel.: (71)-245-92-34

(93)-503-52-07

e-mail: uzluksiztalim_jurnal@mail.ru
liya_2305@mail.ru

TA'LIM MAZMUNI UZLUKSIZLIGI

- 3 Qalblarda qadar topgan inson
- 5 **K.A.Saparov, B.L.Azimov**
Biologiya darslarida o'quvchilarning bilish jarayonini metodologik soslari
- 11 **R.Djumaniyazov**
Pedagogning germeneytik salohiyatiga doir mulohazalar
- 19 **D.R.Babaveva**
Oilalarda maktabgacha ta'lim tashkilotlari hamkorligi to'g'risidagi bilimlarni shakllantirish
- 23 **I.T.Azimov, N.A.Sobirova**
Biologiya ta'limida tadqiqot darslarini tashkil etish orqali o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish
- 29 **I.Yu.Abduraxmanova**
Biologiya ta'limida o'quvchilarning taqqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishning metodik modeli
- 34 **A.JLAvlaev**
Globallashuv muhitida o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash sharoitida maktab-oila hamkorligini tizimli tashkil etishning nazariy asoslari
- 39 **KKKudratov**
Oliy ta'limda tyotortlik faoliyatini boshqarishning evolyutsiya va zamonaviy tendensiyalari
- 45 **G.A.Ro 'ziveva**
Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarida boshqaruv madaniyatining zamonaviy strategiyalari
- 49 **TABduiaborova**
Oliy ta'lim talabalari qobiliyatlarini rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari
- 55 **X.R.Siroiddinova**
Falsaviy-andopologik yondashuv tarbiya jarayonini tashkil etishning metodologik asos sifatida
- 59 **A.A.Xayrullayev**
O'smirlar yoshdagi o'quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari
- 65 **D.Elmuratova**
Kichik maktab yoshdagi o'quvchilarda tabiiy savodxonlikni rivojlantirish asosida tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlari
- 70 **P.X.Tsyupaev**
Инклюзивное воспитание младших школьников

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA MEDIATA'LIM: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

- 75 **I.E.Shernazaarov**
Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarga kimyo fanini o'qitishda sun'iy intellektidan foydalanishning ahamiyati (afzalliklar va kamchiliklari)
- 81 **R.B.Quziyev**
O'smirlar yoshdagi o'quvchilarni ijtimoiylashtirish jarayonida axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantirishda xorijiy tajribalardan foydalanish

MA'NAVIY TARBIYA

- 86 **JKFazilov**
Yoshlarni oilaviy qadriyatlar asosida tarbiyalashda ota-onalar va jamoatchilikning o'rnini
- 91 **X.J.Xudayqulov, D.M.Boboqulova**
O'quvchilarda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali iqtisodiy barqarorlik tarbiyasini shakllantirishning o'ziga xos usullari
- 97 **L.M.Oaraxonova, M.A.Umaraliev**
Oila va maktab hamkorligining innovatsion madellari va ulardan foydalanishda avangard pedagogik yondashuvning ahamiyati
- 101 **A.J.Kamalov**
O'qituvchi obro'yini oshirishning pedagogik strategiyalari: zamonaviy yondashuvlar va amaliy mexanizmlar

KASBGA YO'NALTIRISH VA PSIXOLOGIK XIZMAT

- 103 **B.A.Abdunazarov**
Kasbiy ta'lim jarayonida o'quvchilarning axborot xavfsizligi kompetensiyasini diagnostika qilish metodikasi
- 106 **C.Purmatov**
Педагогические аспекты развития визуальной культуры у студентов в системе непрерывного образования

QALBLARDA QADR TOPGAN INSON

Inson hayoti - bu shunchaki kunlarni o'tkazish emas, balki har bir lahzani ma'no bilan to'ldirish san'atidir. Chiroyli hayot esa tasodifan yaratilmaydi, u insonning ichki dunyosi, fikrlash tarzi, qadriyatlari va tanlovlari orqali shakllanadigan murakkab, biroq uyg'un jarayondir.

Zamonaviy jamiyatda insonning baxtli va mazmunli yashashi ko'p hollarda tashqi omillar bilan bog'lanadi. Biroq chiroyli hayotning asl mohiyati insonning ichki olamida, uning ma'naviy kamoloti va hayotga bo'lgan munosabatida mujasamdir.

Ustoz - bu faqatgina bilim beruvchi inson emas, balki qalblarni tarbiyalovchi, insonni inson qiladigan buyuk zotdir. Ustozning har bir so'zi, har bir maslahati va hatto sukuti ham shogird taqdirida iz qoldiradi. Shu bois ustozlik nafaqat kasb, balki yuksak mas'uliyat va muqaddas burchdir.

Hayotda har bir inson o'z yo'lini topishida, kamolotga yetishishida ustozga muhtoj bo'ladi. Chunki ustoz - bu yo'l ko'rsatuvchi, ilhom baxsh etuvchi va qalbga nur olib kiruvchi shaxsdir. Ustoz shogirdga faqat bilim emas, balki hayotga bo'lgan munosabatni, to'g'ri qaror qabul qilishni, ezgulik va adolatni anglatadi.

Haqiqiy ustoz shogirdining muvaffaqiyatidan quvonadi, uning kamoloti uchun o'z mehnatini ayamaydi. Ustoz o'zining bilimini ulashar ekan, aslida kelajakni qurishga hissa qo'shadi. Zero, har bir yetuk inson ortida uning hayotiga ta'sir etgan bir ustoz bor.

Ustoz - bu nur manbai. Uning mehnati ko'zga ko'rinmas, ammo samarasi jamiyat ravnaqida, inson kamolotida yaqqol namoyon bo'ladi. Shuning uchun ustozga ehtirom va minnatdorlik - bu har bir shogirdning ma'naviy burchidir.

Bunday chiroyli so'zlar, chuqur hurmat ehtiromiga sababchi ustoz va chin inson bu akademik Risbay Djuraevdir. Ustoz har tomonlama, kamolotga erishgan inson sifatida biz shogirdlarga to'la hayot falsafasini o'rgatib kelmoqdalar.

Risbay Xaydarovich Djuraev - O'zbekiston Respublikasining taniqli davlat arbobi, atqqli pedagog va yirik olim, ta'lim tizimidagi chuqur islohotlarning asoschilaridan biri. Uning ko'p qirrali faoliyati mamlakatimizning ilmiy-ma'rifiy taraqqiyotiga salmoqli hissa bo'lib qo'shgan. U o'zining butun hayotini O'zbekiston ta'lim tizimi rivojiga bag'ishlagan. Olim o'zining prinsipiialligi, yuksak talabchanligi va fidoyiligi bilan tanilgan.

Akademik Risbay Xaydarovich Djuraevning hayot yo'li va ilmiy ijodi

O'zbekistonning pedagogika fani va kasbiy ta'lim tizimi taraqqiyotida yorqin sahifa bo'lib qoldi. Uning ko'p qirrali faoliyati nafaqat nazariy asoslarni yaratish, balki kasbiy kadrlar tayyorlash amaliyotiga tub o'zgarishlar kiritishga qaratilgan edi.

Akademik Risbay Xaydarovich Djuraevning ilmiy merosi O'zbekistondagi kadrlar tayyorlash milliy tizimining ajralmas va fundamental qismidir. Uning hayoti va faoliyati mamlakat ilm-fani va ta'lim tizimi rivojiga ulkan hissa qo'shgan fidoyi olimning yorqin namunasi hisoblanadi.

Risbay Xaydarovich O'zbekiston Respublikasidagi uzluksiz ta'lim tizimining asoslarini yaratishda va uning me'yoriy-huquqiy bazasini shakllantirishda bevosita ishtirok etgan. Xususan, u 9+3 ta'lim tizimi (umumta'lim maktablari va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi) islohotining ilmiy-amaliy asoslarini yaratgan olimlardan hisoblanadi.

Uning tahriri va muallifligida oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalari uchun ko'plab darsliklar, monografiyalar va o'quv qo'llanmalari nashr etilgan. Bu asarlar bugungi kunda ham pedagogik oliygohlar talabalari va amaliyotchi o'qituvchilar uchun muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Akademik Djuraev ta'limni boshqarish tizimiga yangicha yondashuvlarni joriy etgan. Uning g'oyalari ta'lim muassasalarini samarali boshqarish, ulardagi o'quv-tarbiya jarayoni sifatini oshirishga qaratilgan.

Akademik Risbay Xaydarovich Djuraevning ilmiy va hayotiy merosi O'zbekistonning pedagogik fikri taraqqiyotida yorqin iz qoldirgan.

Ulardagi shijoat, mehr, insonni qadrlovchi kuchli e'tibor namunasi har doim biz uchun dasturilamal bo'lib xizmat qiladi.

Risbay Xaydarovich bilan birga faoliyat yuritgan, ularni tanigan, hech bo'lmasa bir davrda hamsuhbat bo'lgan insonlar - ularda hayotiy zavqni, yashash shukronasini anglatuvchi purma'no fikrlarni eshitgach u insonni shunchaki hurmat qilishni boshlaydi. Ulardagi bu kabi donishmandlarga xos yondashuv har bir insonni o'ylashga, o'z hayotini qayta baholashga va uni yanada mazmunli, maqsadli va chiroyli qilishga chorlaydi.

Aziz Ustoz qutlug' 80-yoshingiz muborak. Sizdek qalbi daryo, mehribon, olim va mutafakki insonlar ko'paysin. Siz yaratgan maktabning eshiklari yopilmasin, shogirdlar kamoloti, nevara shogirdlar olg'ishi va ehtiromi Sizni doim sharaflilarga boshlab tursin.

Chuqur hurmat va ehtirom bilan Xolboy Ibraimov
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti direktori,
pedagogika fanlari doktori, O'zRFA akademigi

K.A.SAPAROV,
Nizomiy nomidagi
Milliypedagogika universiteti b.f.d. professor
B.I.AZIMOV,
Nizomiy nomidagi Milliy pedagogika universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

Ushbu maqola biologik bilish metodologiyasi, uning rivojlanish bosqichlari hamda «irsiyat» tushunchasini konseptuallashtirish muammosi bilan bog'liq masalalarga bag'ishlangan. Maqolada biologiya fanidan eksperiment o'tkazishning o'ziga xos xususiyatlari va cheklovlari aniqlab berilgan, shuningdek, irsiyatning biologiyada etakchi o'rin tutishi asoslab ko'rsatilgan. Shu bilan birga, hayot mohiyatini anglash jarayonida va biologik bilishda dialektizatsiya rolining tobora ortib borishiyoritilgan.

Tayanch iboralar: metodologiya, biologiya, biologik bilish, fan, biosfera, biotsenoz, ekotizim, evolyusiya, koevolyusiya, o'zaro ta'sir, eksperiment, irsiyat.

Данная статья посвящена вопросам, связанным с методологией биологического познания, этапам его развития и проблемой концептуализации понятия «наследственность». В статье определяются особенности и ограничения проведения экспериментов в биологии, также обосновывается ведущая роль наследственности в биологии. Вместе время освещается возрастающая роль диалектизации в процессе осмысления сущности жизни и биологического познания.

Ключевые слова: методология, биология, биологическое познание, наука, биосфера, биоценоз, экосистема, эволюция, коэволюция, взаимодействие, эксперимент, наследственность.

This article addresses issues related to the methodology of biological cognition, its stages of development, and the problem of conceptualizing the concept of "heredity." The article defines the features and limitations of conducting experiments in biology, and also substantiates the leading role of heredity in biology. At the same time, the increasing role of dialectics in the process of understanding the essence of life and biological cognition is highlighted.

Key words: methodology, biology, biological cognition, science, biosphere, biocenosis, ecosystem, evolution, coevolution, interaction, experiment, heredity.

Yer yuzidagi insoniyat oldida turgan muammolardan biri tirik tizimlarni tuzilish darajalarini to'liq o'rganish va ularni boshqarish masalalari inson faoliyatining kosmik mas'uliyatini anglashga hamda uni universal faoliyat doirasiga kiritish zarurligiga olib keldi. Koevolyusion strategiya doirasida ushbu jarayonlar

biologiya fanining chuqurlashuvi va kengayishi, ijtimoiy amaliyot ehtiyojlarining ortishi hamda eksperimental tadqiqotlar imkoniyatlarining kengayishi bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'lmoqda. Bu holat biologiya fanining rivojlanishida ilmiy va ijtimoiy-madaniy omillarning o'zaro bog'liqligini ochib berib, tadqiqot metodologiyasining o'zgarishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. [5].

Biologik tizimlarni o'rganishda organizm darajasidan populyatsiya darajasiga o'tish politsentrizm prinsipini amalga oshirish imkonini berdi. Ushbu prinsip nuqtai nazaridan avval o'zaro izolyatsiyalangan holda qarab kelingan nazariy modellarining yaxlit tizim doirasida o'zaro bog'liq ekanini ayon bo'ldi. Metodologik jihatdan bu shuni anglatadiki, biologik evolyusiya jarayonida asosiy obyekt sifatida alohida organizm emas, balki populyatsiya olinadi sababi evolyusion o'zgarishlar populyatsiya ichida namoyon bo'ladi. Mazkur yondashuv biologik evolyusiya haqidagi tasavvurni qayta shakllantirdi, ya'ni evolyusiya irsiyat, o'zgaruvchanlik va tabiiy tanlanish ta'sirida uzoq vaqt davomida biologik tizimlarning rivojlanishi jarayoni sifatida talqin etildi[4].

O'quvchilar tomonidan olib boriladigan biologik tadqiqotlar biologik tizimlar evolyusiya sifatida o'zaro bog'liqligini anglashda hamda tadqiqotning yangi metodologik tamoyillari - yaxlitlik, tizimlilik va evolyusion yondashuvlarga tayanishda o'z ifodasini topadi. Bu, o'z navbatida, tuzilmaviy va tarixiy yondashuvlarni, tashqi va ichki omillarni, tasodifiy va zaruriy jarayonlarni ilmiy tarzda uyg'unlashtirish imkonini yaratadi. Biotizimlarga nisbatan yaxlit yondashuv tirik tabiatni o'rganishda avtogenetik va ektogenetik yondashuvlar o'rtasidagi keskin qarama-qarshiliklarni bartaraf etish zaruratini yuzaga keltirdi. Avtogenetik yondashuvga ko'ra, tirik sistemalarning rivojlanishi faqat mazkur sistemaning ichki tuzilishi bilan belgilanadigan bitta yoki bir necha filogenetik yo'nalishlarda amalga oshadi; ektogenetik yondashuv esa evolyusiya jarayoni tashqi muhit sharoitlari bilan shartlangan, juda xilma-xil evolyusion yo'nalishlarda kechishini ta'kidlaydi[3].

Biologiya darslaridagi bunday yondashuvlarning uslubiy jihatdan bir tomonlamaligi ularni mutlaqlashtirishda namoyon bo'ladi. Birinchi yondashuv irsiyatni ichki omil sifatida, ikkinchisi esa tashqi omil sifatida talqin qiladi. Aslida esa irsiyat mexanizmlarini to'liq anglash uchun barcha strukturaviy darajalarning ahamiyatini hisobga olish zarur. Organizm darajasida ham, turli tizimlar o'rtasida ham o'zaro ta'sirlar mavjud bo'lib, har bir darajada va ular orasidagi vazifalarni o'rganish birinchi navbatdagi ahamiyatga ega. DNKdan axborotni o'qish jarayoni va uning oqsil sintezida bosqichma-bosqich, murakkab tarzda amalga oshirilishi buni yaqqol ko'rsatadi. Shuning uchun masala ichki yoki tashqi omil qay biri asosiy ekanligida emas, balki ularning murakkab darajadagi o'zaro ta'siridadir.

Bularning barchasi biologik tizimlarni o'rganishdagi turli yondashuvlarning

(evolyusion, koevolyusion, tashkiliy, aksiologik, praktsiologik, ijtimoiy-gumanitar va boshqalar) cheklanishlarini yengib o'tadigan metodologik yondashuvlarni shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ular dialektika tamoyillarini aniqlashtirish orqali yaxlit va tizimli yondashuvni ta'minlaydi. Ilmiy dunyoqarash zamonaviy ilm-fan rivojlanishining muhim qonuniyati va metodologik asosi hisoblanadi.

Metodologik jihatdan muhim jihat shundaki, bilish jarayonini insonni bilish va tafakkurini tushunish nuqtai nazaridan ko'rib chiqish mumkin. Psixologik nuqtai nazardan, eksperimental ma'lumotlarga ishonch subyektiv, lekin boshqa tomondan, nazariyalar sog'lom fikr asosida shakllantirilishi lozim. Boshqa bir metodologik asos shundaki, mikrodunyo zaminida (ayniqsa molekulyar genetikada) qo'llaniladigan vositalar obyektni o'zgartiradi, bu esa hatto tajribada ham eksperimentga muayyan cheklovlar qo'yadi. Yana bir uslubiy shart - tizimlilik tamoyilidir, ya'ni obyektni (masalan, biologik tizimni) tashkil etish uslubi uning «yagona to'g'ri» usulda mavjud bo'lishini cheklaydi.

Aniqroq aytganda, eksperimental tadqiqotning adekvatligini baholashda biologik tizimlarning muhim xususiyatlarini hisobga olinishi zarur. Biologik sistemalarning asosiy xususiyati shundaki, ularda hayot faoliyati jarayonlari tajriba davomida ko'pincha o'zgaradi yoki butunlay to'xtaydi. Agar tadqiq etilayotgan biotizim harakatlanishga ega bo'lsa, ko'pincha tajriba uning harakatini cheklash yoki to'xtatish bilan bog'liq bo'ladi. Bu esa tadqiqotda xatti-harakat erkinligi darajasini tanlashni cheklaydi va natijada ayrim ma'lumotlar tajriba maydonidan chetda qolishi mumkin. Shuningdek, eksperiment olib borayotgan tadqiqotchining qarashlari ham xulq-atvor turini tanlashda tizimning o'zi qabul qiladigan qarorlar bilan cheklanishi mumkin.

Eksperimental tadqiqotlarda biotizim ko'pincha o'z yashash muhiti va organizm darajasidan yuqori tizimdan izolyatsiya qilinadi. Bu esa biotizimning ma'lumot qidirishi, tanlashi va tekshirishi - ya'ni uning muhitga nisbatan faol munosabatini belgilaydigan jarayonlar ni o'rganish imkoniyatini cheklaydi.

Biologik tizimlar additiv xususiyatga ega bo'lib, ularning hayotiy faoliyatiga «tizimdan yuqori» ta'sirlar katta ahamiyatga ega. Shu bois, komponentlarning xususiyatlariga e'tiborsiz qarash va ularning oqibatlarini nazardan chetda qoldirish xavfli bo'lishi mumkin. Tajribaviy tadqiqotlarda biosistema faoliyatining muayyan motivi (masalan, oziq-ovqat talablari yoki o'z-o'zini saqlash instinkti) sun'iy ravishda rag'batlantiriladi, ya'ni biosistema monoprogrammali ish rejimida faoliyat yuritadi. Bunga qarshi, tabiiy sharoitda biosistema bir vaqtning o'zida bir nechta motivlarni qondiruvchi turli xil yo'naltirilgan xatti-harakat dasturlari rejimida ishlaydi. Shuning uchun eksperimentda foydalaniluvchi signal kanallari va sun'iy stimulyatsiya vositalari tabiiy sharoitdan farq qiladi, va bu holat tadqiqot natijalarini talqin qilishda hisobga olinishi lozim. Masalan, natijalarni shakllantirishda mikroelektrodlarni miya neyronlariga implantatsiya qilish va keyinchalik

elektrostimulyatsiya qilish usuli qo'llanadi.

Molekulyar biologiyaning shakllanish va rivojlanishining dastlabki bosqichlarida hayot fenomenini tushuntirishda biokimyoviy barqarorlikni o'rganish metodologik jihatdan markaziy masala sifatida qaralgan. Evolyusion ta'limot doirasida biokimyoviy jarayonlarni tahlil qilish natijasida biokimyoviy barqarorlik muammosiga ham aloxida e'tibor beib o'tilgan. Biroq G. Mendel tomonidan irsiyat qonunlarining kashf etilishi hayotning molekulyar asoslarini anglashda ilmiy paradigmaning o'zgarishiga olib kelgan.

Tirik organizmlarning eng muhim funksional xususiyati bo'yicha barqarorlik g'oyasi xaqidagi fikrni V.I. Vernadskiy ilgari surgan. Bu fikr shundan dalolat beradiki, agar biologiyaning asosiy tushunchasi hayot bo'lsa, irsiyat hayotning mohiyatini tushinishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Irsiyat orqali «hayot estafetasi» doimiy ravishda amalga oshib boradi.

Har qanday organizm nobud bo'ladi, tirik organizmning asosiy «vazifasi» - naslini davom ettirish, ya'ni hayotning «estafeta tayoqchasini» kelasi avlodga o'tkazishdir. Bu irsiyat mexanizmlari va qonunlari genetika, ya'ni irsiyat haqidagi fan tomonidan o'rganiladi. Evolyusiyaning asosiy omili - o'zgaruvchanlik, bu biosferada (makon va vaqtda) biota turlarini xilma - xil bo'lishini ta'minlaydi. Evolyusiyaning uchinchi omili - tanlanish, u biota xilma-xilligini «optimallashtiruvchi» rolini o'ynaydi. Shu tarzda, evolyusion jarayonga yo'nalish beruvchi ushbu uch omilning yig'indisi doirasida irsiyat organizmlar uchun asosiy «ildiz» vazifasini bajaradi.

Bioximik barqarorlik konsepsiyasi biologik tizimlarni tadqiq qilishda tarixiy yondashuvni nazarda tutadigan ilmiy metodologiyadan foydalanish bilan chambarchas bog'liqdir. Evolyusiya tamoyillarini qabul qilish va chuqur o'zlashtirish orqali ro'y beradigan barqarorlik va o'zgarmaslik g'oyasi zamonaviy biologiyada ajoyib hodisa sifatida namoyon bo'ladi. U biologiya tarixi qadriyatlarini qayta baholashga, fanning qo'llanish doirasini tushunishga va bilish usullarini ishlab chiqishga xizmat qiladi, bu esa o'z navbatida o'ta murakkab metodologik vaziyatni yuzaga keltiradi. Bu evolyusiya prinsiplari va aniq fizik, kimyoviy hamda matematik usullardan (jumladan, irsiyat hodisasini o'rganishda) foydalanishni talab qiladigan biologik tadqiqotning asosiy mezonidir. Unda tirik tizimlarni o'rganishdagi bir tomonlama yondashuvlar qabul qilinmaydi va har qanday universal metodik jixatdan tizimli yondashuv ustunlik qiladi.

Shunday qilib yuqoridagilarga asosanib quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Biologik tadqiqot metodologiyasi biologik bilimlar sohasini kengaytirish va chuqurlashtirishga xizmat qiladi, shu bilan birga irsiyat tushunchasini xayoliy tasavvurlardan nazariy konsepsiyalarga o'tkazishga imkon beruvchi fanlar va tadqiqot usullarini rivojlantirishni talab qiladi. Fizik va kimyoviy metodlardan foydalanish biologik tadqiqot usullarini kengaytirdi, bu esa organizm darajasidan biologik tizimlarning organizmdan yuqori darajalariga o'tishga, hayotni ko'p darajali integral hodisa sifatida talqin qilishga hamda biotsenoz, ekotizim va biosfera kabi tushunchalarni tadqiqotda qo'llash imkonini berdi. Biologik tizimlarni o'rganishda yagona yondashuvni qo'llash metodologik jihatdan muhim tamoyilni tasdiqlaydi. Bu evolyusiya jarayonining turli jihatlarini, ichki va tashqi, tasodifiy va zaruriy omillarni, shuningdek, strukturaviy va tarixiy yondashuvlarni bog'lash hamda tirik tabiatning avtogenetik va ektogenetik talqinlari o'rtasidagi keskin farqlarni yengib o'tish imkonini beradi.

2. Biologik tadqiqotlarda eksperimental metodning adekvatlik darajasini aniqlash metodologik muammolar bilan bog'liqdir. Biotizimlarning xususiyatlarini eksperimental ravishda tadqiq qilishda ularning mohiyatini to'liq ochish qiyinchilik tug'diradi. Biotizimlar o'ziga xos sistema bo'lganligi sababli, ularning xatti-harakatlari nafaqat tashqi ta'sirlar bilan, balki ichki motivatsiya va turli diskret omillar - masalan, turlar, yosh, fiziologik holat va boshqalar - bilan ham belgilanadi. Tadqiqotda biotizimlarni doimiy o'zgaruvchan yashash muhiti va ichki holatlaridan izolyatlash ko'pincha qiyin va sun'iy bo'lib, bu tadqiqot natijalarini izohlashda xavf tug'diradi. Shuningdek, ma'lumotlarni tanlash va tekshirish jarayonida biosistemalarning o'zgaligini hisobga olmaslik, butun tizimning xususiyatlarini qismlarning xususiyatlariga reduksiya qilishga olib keladi. Bu esa biologik bilimni to'liq va ilmiy usulda tushunishni zarurligini ko'rsatib beradi.

3. Tadqiqotning metodologik asosini hayot shakllarining biokimyoviy birligi, biotizimlarning biokimyoviy barqarorligi hamda irsiyat, o'zgaruvchanlik va tabiiy tanlanish o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ifodalovchi evolyusion yondashuv tashkil etadi. Eksperimental ma'lumotlarni ilmiy talqin qilishda belgilarning nasldan-naslga o'tishini ta'minlovchi irsiyat mexanizmlari asosiy tushuncha sifatida qabul qilindi. Biologiya fanining markaziy kategoriyasi sifatida hayotni tadqiq etishda irsiyat hayot mohiyatini anglashda hal qiluvchi metodologik ahamiyatga ega. Aynan irsiyat orqali organizmlarda hayotning avlodlar davomiyligi, ya'ni «hayot estafetasi» ta'minlanadi. Organizmning evolyusion vazifasi hayotni saqlash va uni keyingi avlodlarga uzatishdan iborat bo'lib, mazkur jarayon irsiy axborotning

barqaror saqlanishi va irsiylanishiga asolanadi. O'zgaruvchanlik biosferada biologik xilma-xillikning shakllanish manbai sifatida qaraladi, tabiiy tanlanish esa ushbu xilma-xillikni muhit omillari ta'sirida saralash va moslashtirish omili sifatida talqin etiladi. Shu tariqa, irsiyat, o'zgaruvchanlik va tabiiy tanlanishdan iborat evolyusion uchlik tadqiqotda hayot tizimlarining barqarorligi, moslanuvchanligi va evolyusion rivojlanishini izohlash uchun asosiy metodologik asos sifatida qo'llanildi.

4. Biologiya fanining rivojlanish bosqichida bilish jarayoni sub'ekt omilini hisobga olish bilan tavsiflanib, u, bir tomondan, antropojitmoiy madaniyatning kelib chiqishining biologik shart-sharoitlarini aniqlash, biologik tadqiqotlarni insonparvarlashtirish hamda biologik tizimlarning kosmik evolyusiya bilan o'zaro bog'liq qonuniyatlarini ochib berishga qaratilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, insonni bilishning boshlang'ich nuqtasi sifatida qarashni nazarda tutadi. Mazkur yondashuv biologik muammolarni antropik tamoyil va global (universal) evolyusion tamoyil asosida tahlil etishni taqozo etadi. Biologik tadqiqotlarning muammoga yo'naltirilgan tasnifi zamonaviy fan rivojida inson hamda boshqa tirik tizimlarni tuzilishi o'rganish bilan birga ularni boshqarish imkoniyatlarining kengayishiga olib keladi. Bu jarayon, o'z navbatida, inson faoliyatini universal koevolyusion strategiya doirasida qayta anglash zaruratini ko'rsatib beradi. Mazkur holat biologiya fanining rivojlanishida ilmiy hamda ijtimoiy-madaniy omillarni o'zaro integratsiyalash masalasini dolzarblashtirdi. Biologik bilishni ilmiyligi haqidagi ta'limot ushbu jarayonning muhim metodologik asosi bo'lib xizmat qiladi, irsiyat esa biologik bilish tizimida fundamental ilmiy kategoriya sifatida talqin etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azimov.B.I. Maktab biologiya kursini o'qitishda dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarning o'zaro bog'liqligi asosida metodologik savodxonlikni shakllantirish. Maktabgacha va maktab ta'limi. Jurnal.2025. №12 -son. 404-407 bet.
2. Степин В.С. Философия / В.С. Степин // Новая философская энциклопедия. Т. 4. - М.: Мысль, 2001. - С. 185-201.
3. Tolipova J.O., Azimov I.T., N.B.Sultanova. Biologiya. O'qituvchi Kitobi. 2016 yil.
4. U.E. Raxmatov va boshqalar. Biologiyadan masala va mashqlar echish. Darslik. SARVAR PRINT nashriyoti, 2024.
5. M.N. Doniyorov va boshqalar. Biologiya o'qitish metodikasidan amaliy mashg'ulotlar (o'quv qo'llanma). «IlmZiyo Zakovat» nashriyoti, 2024

PEDAGOGNING GERMENEVTIK SALOHİYATIGA

DOIR MULOHAZALAR

R.DJUMANIYAZOV,*Filologiya fanlari nomzodi,
professor, Qori Niyoziy nomidagi TMPI
mustaqil doktoranti*

Ushbu maqolada hermenevtika atamasining mohiyati, uning tarixiy ildizlari haqida soʻz boradi. Ayni paytda pedagogning hermenevtik mahorati va uning kommunikativ kompetentlik, xususan lingvistik kompetensiya bilan bogʻliqligi haqida mulohazalar bildirilgan.

Kalit soʻzlar: **Pedagog, maʼnaviy tarbiya, ritorika, hermenevtika, voizlik, kommunikativlik, taʼsirchan mexanizm, lshingvistik kompetensiya, nutq mahorati, til taktikasi, tafakkur teranligi, akademik andragogika, daʼvat, ritor, tafsir.**

В статье рассматривается сущность термина «герменевтика», его исторические корни. Также рассматриваются герменевтические навыки учителя и их связь с коммуникативной компетенцией, в частности, с языковой.

Ключевые слова: *Учитель, Духовное образование, риторика, герменевтика, пророчество, коммуникативность, механизм воздействия, языковая компетенция, речевые навыки, речевая тактика, глубина мысли, академическая андрагогика, приглашение, ритор, интерпретация.*

This article examines the essence of the term «hermeneutics» and its historical roots. It also examines the teacher's hermeneutic skills and their connection to communicative competence, particularly linguistic competence.

Key words: *Teacher, spiritual education, rhetoric, hermeneutics, preaching, communicative skills, influence, linguistic competence, speech skills, speech tactics, depth of thought, academic andragogy, invitation, rhetorician, interpretation.*

Germenevtika Hermes (Germes) nomi bilan bogʻliq. Hermes - qadimgi yunon mifologiyasida xudolarning elchisi, savdo va hunarmandchilik, ayyorlik va hushyorlik xudosi sifatida tanilgan. U shuningdek, notiqlik sanʼati va ritorika bilan ham bevosita bogʻliq hisoblanadi. Boshqa manbalarda u maʼbud sifatida emas, balki Olimp togʻining choʻqqisiga chiqib maʼbudlarning soʻzlarini odamlarga yetkazuvchi elchi sifatida talqin qilinadi. Bunisi qisman haqiqatga yaqin. Ana shu yetkazish mahorati notiqlik sanʼatining oʻzagi va oʻzanidir. Hermes xudolar orasida xabar yetkazuvchi vazifasini bajargan. Uning bu roli unga ravon, taʼsirli va ishonarli soʻzlash qobiliyatini talab etgan. Shu bois, u notiqlik sanʼatining ramziy timsollaridan biri sanaladi.

Germes va ritorikadagi «logos» tushunchasi: Falsafiy jihatdan «logos» - soʻz, aql, mantiq degan maʼnolarni anglatadi va Germes bevosita shu tushunchaga bogʻlanadi. U axborotni yetkazishda soʻz va mantiqni oʻzida mujassam etgan timsol hisoblanadi. Shuningdek, uning nomi tijorat, savdo, chorvachilik va boylik u bilan bogʻlangan. U tadbirkor va ishbilarmonlar homiysi hisoblangan. U yoʻlovchilar, sayyohlar, va hatto oʻgʻrilarning ham himoyachisi sifatida tanilgan. Germes oʻlgan odamlarning ruhlarini olib, olis olam - yaʼni zotan ostidagi dunyoga olib borish vazifasini ham bajargan. Germes koʻpincha qanotli sandallar, qanotli shlyapa va qoʻlida kadutsey (ilon oʻralgan tayoq) bilan tasvirlanadi. Bu belgi uning xabar yetkazuvchi va tinchlik elchisi ekanligini anglatadi.

Germenevtika - talqin va maʼno izlash ilmi. Manbalarda keltirilgan maʼlumotlarga asosan aytish mumkinki, Germenevtika - bu matnlarni talqin qilish, tushunish va maʼno berish bilan shugʻullanadigan falsafiy yoʻnalish. Qadimda muqaddas matnlarni (masalan, Bibliya) tushunish va izohlash usuli boʻlgan, keyinroq esa falsafa, adabiyotshunoslik va taʼlim sohalarida keng qoʻllanilgan. U Olimp va insonlar orasidagi koʻprik,

Falsafada, ayniqsa Hans-Georg Gadamer va Paul Rikyor kabi mutafakkirlar asarlarida germenevtika inson tushunish qobiliyatini rivojlantiruvchi jarayon sifatida qaraladi. Bunda Germes timsoli insonning fahm va maʼno izlash jarayonidagi ichki sayohatini anglatadi.

Demak, Germenevtika - tushunish va talqin etish sanʼati. Germenevtika faqat matnni emas, har qanday soʻz, ishora, xat, nutq, hatto harakatni toʻgʻri tushunish va talqin qilish jarayonini oʻrganadi. Bu - oʻzaro muloqotda maʼno yaratish va uni anglash jarayonidir. Ushbu tushuncha kommunikativ kompetentlik bilan uygʻunlashib ketadi. Kommunikativ kompetensiya kirishimlilik, muloqot layoqati ekan, kimningdir kimga oʻzi bilgan, oʻqigan, koʻrgan, eshitgan yoki guvoh boʻlgan narsa-hodisa haqida, boshqacha aytganda, muayyan bilim, maʼlumotni yetkaza olish iqtidoridir.

Kommunikativ kompetensiya singari germenevtika ham muloqot koʻprigi, aniqrogʻi, kirishimlilik qobiliyati, bilganlarini yetkaza olish mahorati. Shunchaki yetkazish emas, balki, taʼsirchan yetkazish salohiyatini talab etadigan fan, tadqiqot obyekti. Agar shunday boʻlmasa, «muloqot koʻprigi» mustahkam qurilmasa soha rivoji va erishilgan yutuq, samara va natijalar haqida gap ham boʻlishi mumkin emas. Aniqroq tasavvur va tushuncha hosil boʻlishi uchun shu haqda muxtasar maʼlumot keltiraylik.

Germenevtikaning mohiyat eʼtibori sharhlash, tushuntirish boʻlgani bois uning paydo boʻlishidagi ilk davrlarda har xil ramzlarni, Homerning «Iliada» va «Odyssey»

asarlari mahorat bilan sharhlovchi hermenevtlar bo'lgan. Keyinchalik, hermenevtik an'ana diniy ma'rifat ahliga katta imkoniyat eshiklarini ochgan. Muayyan diniy e'tiqod va g'oyalarni xalq ommasiga singdirishda, xususan, «Tavrot», «Zabur», «Injil» va «Qur'on» kabi muqaddas kitoblarni sharhlash va tushuntirishda katta rol o'ynagan.

«Hermenevtika, - deya ta'rif beriladi «F alsafa tarixi ensiklopediyasida, - keng ma'noda, ijtimoiy borliqni tushunish sharti haqidagi falsafiy ta'limot, tor ma'noda, filologiya, huquqshunoslik, ilohiyotshunoslik va boshqa gumanitar sohaga taalluqli matnlarni o'rganishda qo'llaniladigan metod va qoidalar to'plami», - deb ta'kidlangan.

Bugungi kunda hermenevtikaning qamrovi beqiyos ekanligi, xuddi kommunikativ kompetensiya singari turli fan va sohalarning mazmun-mohiyatini ochishga xizmat qiladi. Falsafa fanlari nomzodi, dotsent Soliha Allayarova ta'biri bilan aytganda, «hermenevtika shunchaki metod va qoidalar to'plami emas, balki inson borlig'ining alohida ontologik ahamiyatga ega bo'lgan fenomenidir. Chunki hermenevtika insonga tushunish va tushuntirish imkonini berish bilan borliqning (bor bo'lish, mavjudlikning) muhim asosini tashkil qiladi. Zero, ma'noni tushunish va talqin qilish hayot mazmunining tayanch bo'g'inidir.»

Talqin qilish san'ati bilan singdirish mexanizmi uyg'unlik kasb etar ekan, demak, hermenevtika bilan kommunikativ kompetensiya ham ko'rinmas iplar orqali o'zaro chambarchas bog'lanishi tabiiy.

Hermenevtikaning asosini mazmuni tushunish va talqin qilish - tushuntirish masalasi tashkil qiladi va u barcha fan tarkibida mavjud. Uning xuddi shu xususiyati, ya'ni barcha fan va sohalar tarkibida mavjudligi kommunikativ kompetensiya bilan o'xshashlik, mushtaraklik kasb etishini bildiradi.

Bilim va ma'lumotni tarqatish, talqin qilish hermenevtikaning asosi bo'lsa, uni ta'sirchan va san'atkorona mahorat bilan yetkazish kommunikativ kompetensiya darajasi bilan bog'liq. Bu degani san'atkorlik mahorati faqat kommunikativ kompetensiyaga daxldor bo'lib, hermenevtikaga taalluqli emas degan fikr kelib chiqmasligi kerak. Har ikkalasi ham so'zning kuchi, ma'nosi va ta'sirchanligini his etib ish tutishi, tinglovchilar ommasining diqqatini tortish asnosida ularning ongu shuuriga g'oyani singdirishi hamda ularda da'vat orqali rag'bat, harakatni uyg'otishdir. Demak, hermenevtik qobiliyat kommunikativlik layoqati bilan uyg'un bo'lgani holda tinglovchilarni qoniqtira olish darajasiga bilan belgilanadi.

Shuning uchun ham xuddi pedagoglar kompetentligi darajasiga qo'yiladigan talablar kabi mufasssrlilarning ham shartlari bor bo'lgan. Ular bunga amal qilishlari talab etilgan. Birinchi shart - Sof e'tiqodli bo'lish, ikkinchi shart havo nafsga

ergashishdan xoli bo'lish, uchinchi shart arab tilini o'ta yaxshi bilish, to'rtinchi shart Qur'onga bog'liq ilmlarni yaxshi bilish, beshinchi shart Qur'onni Qur'on bilan tafsir qilish, oltinchi shart Qur'onni sunnat bilan tafsir qilish, yettinchi shart tafsirni Qur'onning o'zidan yoki Payg'ambar (s.a.v.)ning sunnatlaridan topmasa, sahobalarning gaplariga qaytish, sakkizinchi shart agar tafsirni yuqorida zikr qilingan manbalardan birortasida ham topaolmasa, tobe'nlarning tafsiriga qaytish, to'qqizinchi shart o'tkir fahmli bo'lish.

Bular pedagog portretiga doir chizgilarga ham bir muncha monand ekani anglashilayapti. Shuni e'tirof etish joizki, germeneytik tajriba va kommunikativ kompetensiya asosida til yotadi. Chunki dunyo biz uchun doimo tilda talqin qilingan dunyodir. Tushunish til hodisasi ekan demak, aytish o'rinliki, tushunib olish mumkin bo'lgan borliq bu til demakdir. Kommunikativ kompetentlik, ya'ni muloqot layoqatining, germeneytik qobiliyatning avvalida til, nutq va uni istifoda etish mahorati yotadi. Zeroki, muloqotning kaliti nutq, muomalaning kaliti xulqdir. Nutqiy va xulqiy madaniyatning o'zaro uyg'unligisiz kommunikativ kompetentlikni ham, germeneytik qobiliyatni ham tasavvur qilish mumkin emas.

Eng qizig'i, til, nutq ijtimoiy hodisa bo'lsada, aytuvchi va eshituvchi orasida tushunish va tushuntirish nuqtai nazaridan tafovut seziladi. Chunki, har ikkala tomonning bilish va anglash darajasi har xil bo'ladi.

Erix Frommning «Unutilgan til» maqolasida ta'kidlanishicha, barcha so'zlar - ramzlar (simvol). Buning uchun so'zlarning etimologik asosi va genezisini bilishga to'g'ri keladi. Har bir avlod o'tmishda, kecha aytilgan har qanday haqiqatni, tushunchani anglashi uchun bugunning talqiniga - interpretatsiyaga muhtoj bo'lishi aniq. Oldin boshqa ma'noga ega bo'lan so'z davrlar o'tib o'z ma'nosini o'zgartirishi mumkin. Shuning uchun ham muloqot jarayonida angashilmovchiliklar bo'lishi tabiiy.

Germeneytika ilmining yirik namoyandalaridan biri Pol Rikyor «Talqinlar ziddiyati» (Germeneytika haqida ocherklar) asarida yozadi: «Injil talqinchilari allaqachon bizga uqtirib ketganki, bir matnning o'zi bir qancha ma'noga ega bo'lishi mumkin.» Bu esa Pol Rikyorning o'zi e'tirof etganidek, «yaxshi tushunish uchun yaxshi tushuntirish kerak.»

Ya'ni, Pol Rikyor aytmoqchi, muayyan bir matndan o'quvchi turlicha, ko'pincha, matn muallifi ko'zda tutgan ma'nodan mutlaqo farqli xulosa chiqarishi ham mumkin. Ikki odam har doim ham bir xilda fikrlayvermaydi. Demak, bir so'z yoki ramz ikki odamda bir xil tushuncha uyg'otmaydi. O'zaro munosabat va

murojaatlardagi anglashilmovchiliklar aksariyat hollarda o'rinsiz bahs-tortishuv va ko'ngil qolishlar bilan yakuniga yetadi. Shu bois yirik faylasuf Rene Dekart «Sizlar so'zlarning ma'nolarini bilib to'g'ri qo'llaganlaringizda edi, dunyoni yarim chalkashliklardan xalos qilgan bo'lardingiz», ' deyishi bilan haqli edi.

Bugungi kunda o'zbek adabiyotshunosligida ham germenevtik tafakkur va tahlil ommalashib borayotgani rost. Professorlar Bahodir Karimov, Aftondil Erkinov va Manzar Abdulxayrovlarning tadqiqotlarida bu ayniqsa, yaqqol seziladi. Xususan, Bahodir Karimovning «Abdulla Qodiriy va germenevtik tafakkur» nomli ilmiy monografiyasida o'zbek romanchiligining asoschisi ijodiyotini, Aftondil Erkinov va Manzar Abdulxayrovlarning ilmiy tadqiqotlarida esa Alisher Navoiyning poetik mahorati germenevtik yo'sinda o'rganilgani e'tiborga molik.

Germenevtika va kommunikativ kompetensiyaning zahirida so'z, til, nutq tushunish va tushuntirish, anglash va anglatish ehtiyoji sifatida maqsadlari mustarak bo'lgan har ikkala sohaning ijtimoiy hayotdagi o'rni va nufuzini oshirgani rost. Anglatish uchun yaxshi anglash kerak bo'lganidek, yaxshi tushunish ham yaxshi tushuntirishni taqozo qiladi. Bu esa pedagog salohiyatini, uquvini talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Allayarova S.N. Germenevtika. O'quv qo'llanma. Toshkent-2017. 195 bet.
2. Ibraimov X, Quronov M. Umumiy pedagogika. Darslik. «Sahhof» nashriyoti T., 2023
3. Allayarova S.N. «Falsafiy germenevtikaning metodologik jihatlarini» mavzusidagi f.f.n. ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. T.2010 y. 8-b . (160 b).
4. Allayarova S.N. Germenevtika. O'quv qo'llanma. Toshkent-2017. 195 bet.
5. Istorija filosofii. Ensiklopediya. Interpresservis. -Minsk: Knijnbiy Dom, 2002. -S.207
6. Axmadjonov D.B. Germenevtik yondashuv asosida bag'rikenglik kompetensiyasini rivojlantirish. mug'allim ham uzliksiz bilimlendirio' jurnali. 2022 yil №1-son. 85 -bet.
7. Tojiboyeva O.T. Struktural Metodning Tahlil Imkoniyatlari. Scientific-Methodological Electronic Journal «Foreign Languages In Uzbekistan», 2020, No 3(32), 298-305

OILALARDA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI HAMKORLIGI TO'G'RISIDAGI BILIMLARNI SHAKLLANTIRISH

D.R.BABAYEVA,

*Nizomiy nomidagi O'zbekiston
milliy pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim nazariyasi
va metodikasi kafedrası professori*

Ushbu maqolada oilada bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tizimini maktabgacha ta'lim tashkilotlari bilan birgalikda amalga oshirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida uyushtiriladigan o'yinlarda, sayrlarda bolalar nutqini shakllantirish, o'rganilayotgan mavzu, muammolar bo'yicha shaxsiy qarashlarini dadil, erkin ifodalash, o'z fikrlarini himoya qilish, tengdoshlarini tinglay olish, bildirilgan mavjud mulohazalar orasidan eng maqbul yechimni tanlab olishga o'rgatishi alohida ahamiyat kash etadi.

Tayanch tushunchalar: faoliyat, ta'lim oluvchi, mavzu, muammolar, targ'ibot, mulohaza, madaniyat, falsafa, maqbul, etnografiya, ijtimoiy, omillar, tarbiya, axloq, rag'batlantirish, madaniyat.

В данной статье подчёркивается особая значимость совместной деятельности семьи и дошкольных образовательных организаций по формированию системы межличностных взаимоотношений детей. Отмечается важность развития речи детей в играх и прогулках, организуемых в дошкольных образовательных учреждениях, а также обучения детей смелому и свободному выражению собственных взглядов по изучаемым темам и проблемам, умению отстаивать своё мнение, слушать сверстников и выбирать наиболее оптимальное решение среди высказанных суждений.

Ключевые понятия: деятельность, обучающийся, тема, проблема, пропаганда, суждение, культура, философия, приемлемый, этнография, социальный, фактор, воспитание, нравственность, стимулирование, культура.

This article emphasizes the special importance of joint activities between the family and preschool educational organizations in forming a system of interpersonal relationships among children. It highlights the significance of developing children's speech during games and walks organized in preschool educational institutions, as well as teaching children to confidently and freely express their personal views on the topics and issues being studied, to defend their opinions, listen to their peers, and choose the most optimal solution among the expressed viewpoints.

Key concepts: activity, learner, topic, problems, promotion, judgment, culture, philosophy, acceptable, ethnography, social, factors, upbringing, morality, encouragement, culture.

Oilada farzandlar nutq madaniyatini shakllantirish, mamlakatimiz ravnaqiga hissa qo'shadigan, barkamol avlodni voyaga yetkazishda o'z samarasini berishi shubhasizdir. Badiy adabiyot va xalq og'zaki ijodiyotiga oid asarlar, shu jumladan

kichik folklor janrlari (maqollar, matallar, topishmoqlar, tez aytishlar, sanoq sheprlar va b) bolalar nutqining ifodaliligini rivojlantirishning eng muhim manbalari hisoblanadi. Shu sababli oilada bolalar nutqini o'stirishda ulardan samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir. Agarda bolani kattalar to'g'ri so'zlashga o'rgatsa, u intellektual jihatdan mo'tadil rivojlanadi: unda tasavvur qilish, so'ngra fikrlash va xayol surish qobiliyati paydo bo'ladi; har bir yosh bosqichda bu qobiliyat takomillashib boradi. Bola intellektining rivojlanishi bilan bir vaqtda uning emotsional-iroda sohasi ham takomillashib boradi. Nutqni rivojlantirish metodikasi har qanday rivojlanishning umumiy shakllari, tomonlari va o'zaro bog'liqligini aks ettiradigan dialektika qonunlari va toifalariga tayanadi.

Kichik va o'rta maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga tanish ertaklar va adabiy asarlardan namunalar keltirish lozim. Masalan: Guloyim chuvrindi kiyimlarga burkangan, qora kuya bilan chaplangan bo'lsa-da, u juda mehribon ekanligini; «Qizil gul» ertagidagi mavjudot sehrlangan mehribon shaxzoda ekanligini bilishadi. Katta maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar bilan esa o'z hayot tajribalaridan misollar keltirib suhbat uyushtirish katta samara beradi.

Oilalar bilan treninglar o'tkazish usullari. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida Oilalar uchun treninglar, munozaralar, testlar, topshiriqlar, savolnomalar, interfaol metodlari vaqti-vaqti bilan o'tkazilib turilsa, ayniqsa maktab yoshdagi 6-7 yoshli bolalarni maktabga tayyorgarligini aniqlashda Oilalarning ishtirokida olib boriladigan har-bir mashg'ulotlar farzandlarining nimaga qodir ekanliklarini anglab olishlariga yaqindan yordam berilardi va bolalarni maktabga tayyorlashda oila a'zolarining mas'uliyati oshardi.

Oilalarga: «Sizning bolangiz yaqinda maktab yoshiga to'ladi uning hayotida yangi tartibli, rejaga asoslangan ta'lim boshlanib, u olangizni har tomonlama sog'lom, tetik, mustaqil shaxs sifatida voyaga yetishida zamin yaratish bosqichlariga aylanadi» deb murojaat etiladi. Maktab ostonasiga birinchi qadamini qo'yar ekan sizning bolangiz hayotida o'chmas, esda qoluvchi damlar boshlanadi deb savolnomalar tarqatiladi va yozma ravishda javob berilishini iltimos qilinadi.

Oilalar uchun savolnoma:

1. Sizning bolangizda maktabda o'qishga moyillik bormi?
2. Sizningcha bola maktabga tayyorgarlikni oilada oladimi?
3. Maktabda muvaffaqiyatli o'qib ketishi uchun nima zarur?
4. Jismoniy sog'lom bo'lishi uchun nimalarga e'tibor qaratilishi lozim?
5. Shaxsan sizning bolangiz bolalar bog'chasidan so'ng maktab sharoitiga

moslashishi uchun nimalarga e'tibor qaratar edingiz?

6. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari va maktab ta'limi o'rtasidagi farqlarni bolangiz ongiga singdira olasizmi?

7. Maktab hayotidagi qonun-qoidalarni bilishi va unga amal qilishiga yordam bera olasizmi?

8. Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan qanday talab va istaklaringiz bor?

Bu kabi savollarga javoblar olingandan so'ng munozarani olib borish uchun Oilalarga topshiriqlar beriladi:

- Oilalarning maktab bo'sag'asidagi tashvishlari qay darajada ekanligini aniqlash;

- maktabga bolalarni har tomonlama tayyorlash uchun Oilalarni qiziqtirgan kitoblarni mavjudligi;

- bolani sog'lom muhitda tengdoshlari bilan o'rtoqlashishga ko'maklashishi;

- o'qish va sanashni bilish darajalarini aniqlashga yordam berish;

- bolalarni intizomli, tartibli, chidamli va mustaqil fikrlashga undash.

Oilalar topshiriqlar yuzasidan o'zaro munozara qilganlaridan so'ng ularni fikr va mulohazalarini tinglash hamda maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari va boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda ularni sog'lomligiga katta e'tibor qaratish, jismonan va aqlan rivojlantirish mas'uliyatini yuklash, tashkilotlar bilan hamkorlikda ish olib borish vazifalarini bajarishdan iboratligi tushuntiriladi hamda ta'limning keyingi bosqichi-boshlang'ich sinflarda muvaffaqiyatli ta'lim olishga yo'naltiriladi.

1. Maydonchada maktabgacha yoshda bo'lgan bolalar o'ynab yurishibdi. Eng kichigi kapalakni tutib, uning qanotlarini yondiramiz, deb baqirdi. O'tib ketayotgan kishi bolalarni to'xtatib so'radi.

«Nima uchun kapalakning qanotlarini kuydirasan?». Bola bir oz indamay turib javob berdi. «O'zimiz, shunday».

2. Bolalarning bunday johilligini qanday tushuntirish mumkin?

3. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiatga nisbatan ehtiyotlilik bilan munosabatda bo'lishini tarbiyalash usullari va yo'llarini bilasizmi?

Lola onasi bilan gullar oldidan o'ta turib, onasiga gullarga suv quyganligi to'g'risida gapirardi. Ona esa bunga quloq solishni o'ziga ep ko'rmadi.

- Nimaga quloq solmayapsiz? - dedi bola.

- Nimaga to'polon qilayapsan, - deb baqirdi va gulning bitta shohini sindirib olib qizchasini urib dedi:

- Sensiz ham tabiatni asraydiganlar chiqadi. Onaning bu qiliqlaridagi salbiy tomonlarni ayting.

3. Siz ishga ketayapsiz. Yo'lda ikki ona suhbat qurib ketishayapti. Yo'lda ikkita ona gaplashib turishibdi. Ulardan sal narida ularning bolalari yosh daraxtning shoxlarini sindirishayapti. Siz nima deb o'ylaysiz? Ular quloqsizmi yoki ularga hech kim daraxtlarni sindirish mumkin emasligi to'g'risida gapirishmaganmi? Siz nima qilasiz? (onalari aybdorligini aytasiz yoki onalari bilan suhbatlashasizmi?).

Maktabgacha ta'lim tashkilotining Oilalar bilan ishlashida keng aholi ommasi orasida pedagogik tashviqot ishlarini tashkil qilish tufayli bolalarni tarbiyalashda ijobiy natijalarga erishish mumkin. Maktabgacha ta'lim tashkiloti xodimlari Oilalar va oila bilan hamkorlikdagi ishlaridan eng keng tarqalgan shakl va usullarini keltiramiz:

- Oila va oila bilan yakkama-yakka ishlash. Bunda oilaga tarbiyachining borishi, Oilalar uchun suhbat o'tkazish, ularga maslahat berish, Oilalarni bolaning maktabgacha ta'lim tashkilotidagi hayoti bilan tanishtirish kabilar kiradi.

- Oilalar bilan jamoa tarzida tashkil qilinadigan ishlar. Bular Oilalarning guruhviy va umumiy majlislari, Oilalar maktabi, anjumanlar, shanbaliklar, savol-javob kechalari.

- Ko'rsatmali ishlar - ishning bu turi: ko'rgazmalar uyushtirish, bolalarning ishlarini namoyish qilish, ochiq eshiklar kuni, Oilalar burchagi, Oilalar uchun kutubxonalar tashkil qilish.

- Bolaning oilasini borib ko'rish va oila a'zolari bilan yaqindan tanishish.

- Oilalarga pedagogik ta'lim berish va boshqalarni ko'rsatish mumkin. Pedagogik adabiyotlarda maktabgacha ta'lim muassasasining oila bilan olib boradigan ishlarining ikki asosiy shakli ajratib ko'rsatiladi: jamoaviy va individual. Maktabgacha ta'lim tashkilotining oila bilan boradigan ishlarining jamoaviy shakllariga quyilagilar kiradi:

- pedagogik ma'ruzalar;
- pedagogik majburiy o'qish;
- pedagogika ta'lim universitetlari;
- yillik ilmiy-amaliy konferensiya;
- ochiq eshiklar kuni yoki ta'lim tashkilotida Oilalar kuni;
- Oilalar majlisi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi va oilada butun yil davomida uni nazariy va amaliy o'rganish amalga oshiriladi. Shundagina anjuman haqiqatdan ham

yakuniy bo'lishi mumkin. Ochiq eshiklar kuni yoki maktabgacha ta'lim muassasasida Oilalar kuni juda katta tayyorgarlikni talab etib, odatda uni bolalar bir guruhni tugallab, keyingi bosqichga o'tishlariga mo'ljallanadi. Maktabgacha ta'lim muassasasi maxsus jihozlanadi, navbatchilar belgilanadi, ajoyib bayram dasturi tayyorlanadi. Bayramni o'tkazishning namunaviy tuzilishi:

- majlislar zalida o'ttiz daqiqa davomida turli guruh Oilalari uchun maktabgacha ta'lim muassasasi faol tarbiyalanuvchilarining chiqishlari tashkil etiladi, eng yaxshi guruh va alohida tarbiyalanuvchilar belgilanadi;
- guruhlar bilan tanishish (tarbiyalanuvchilar Oilalarga qanday yashayotganliklari, qanday ta'lim olayotganliklari, nimani o'rganganliklari, o'zlarining ko'nikma va malakalarini namoyish etishadi; katta va tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilari suvenirlar tayyorlashadi va Oilalarga topshirishadi);
- ko'rgazmalarga tashrif buyurish: «Eng yaxshi rasmlar», «Eng yaxshi qo'lda bajarilgan ishlar», «Kichik musavvirlar va konstruktorlar» va boshqalar;
- Oilalar qo'mitasi sovrini uchun tashkil etilgan sport musobaqalari;
- tarbiyalanuvchilarning badiiy film ko'rishi;
- Oilalar uchun film namoyish etish.

Individual ish shakllari. Oila tarbiyasiga doir qator tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, «taklif bo'yicha tashrif buyurish» tarbiyachining oilaga tashrif buyurishiga nisbatan tarbiyalanuvchilarning salbiydan ijobiy, faoliyatgacha bo'lgan radikal munosabatlarini o'zgartiradi. Bola oilasi bilan aloqalarni o'rnatish shakllaridan biri dastlabki pedagogik topshiriqni bajarish jarayonidagi Oilalar va tarbiyachining muloqotida aks etadi. Pedagogik topshiriqning bir necha turlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Bolalar bilan uzluksiz (yakka, guruh, jamoaviy) ishlash, faol tarbiyaviy nuqtayi nazarni talab etuvchi topshiriq: bolalarning qiziqishlari bilan bog'liq to'garaklarga rahbarlik qilish va boshqalar.

Tarbiyachiga tashkiliy yordam ko'rsatishni talab etuvchi topshiriq: ekskursiyani tashkil etishga yordamlashish (transport, yo'llanma bilan ta'minlash); taniqli kishilar bilan uchrashuvlarni tashkil etishga ko'maklashish; guruh xonasini jihozlashga yordamlashish. Xo'jalik vazifalarini hal etishga qaratilgan, ta'lim tashkilotining moddiy bazasini rivojlantirish va mustahkamlashni talab etuvchi topshiriq: xonalarni jihozlash, o'quv jihozlari va qurollarini tayyorlashda ishtirok etish; ta'mirlash ishlariga yordam berish. Pedagogik topshiriqlarning sanab o'tilgan mazkur turlari Oilalarning ijtimoiy ishlarining barcha turlarini qamrab olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G.O.Najmiddinova. «Педагогика раннего и дошкольного возраста». Darslik 2024y.
2. M. Tuxliyev. «Maktabgacha ta'lim tashkiloti va ota-onalar hamkorligini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari» maqola. 2025-y. «Maktabgacha va maktab ta'limi» jurnali. https://zenodo.org/records/15253545?utm_source=chatgpt.com
3. O. U. Hasanboyeva va boshqalar. «Oila pedagogikasi» darslik.-T: «Aloqachi» 2007-y. ISBN: 978-9943-326-16-3
4. SH.A.Sodiqova. Maktabgacha pedagogika. -T.: TDPU 2023y. K-56695
5. Sobirova K.N. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda bilishga qiziqishni shakllantirish texnologiyasi. (PhD) diss. avtoreferati. - T., 2022. - 24 b.
6. D.R.Babayeve, D.F. Xalilova, D.F. Salimova. «Bolalarning ijtimoiy moslashuvi». -T.: «Ilim ziyo zakovat». 2023y.

**BIOLOGIK TA'LIMDA TADQIQOT DARSLARINI
TASHKIL ETISH ORQALI O'QUVCHILARNING TADQIQOTCHILIK
KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH**

I.T.AZIMOV,
Nizomiy nomidagi Milliy pedagogika universiteti dotsenti
N.A.SOBIROVA,
Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti assistenti

Ushbu maqolada umumta'lim maktablari o'quvchilarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishda tadqiqot darslarini roli hamda hozirgi zamon zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga qo'yiladigan talablar mazmuni yoritilgan. Shuningdek o'quvchilarning tadqiqot darslari orqali tadqiqotchilik faoliyatiga yo'llash, tadqiqot faoliyatiga qiziqtirish yo'llari xaqida fikrlar bayon etilgan.

Tayanch iboralar: dars, tadqiqot, loyiha, o'quvchi, o'qituvchi, bilim, ko'nikma, malaka, jamoa, biologiya, qobiliyat, darslik, tabiiy obyektlar.

В данной статье освещается роль исследовательских уроков в развитии исследовательских навыков учащихся общеобразовательных школ, а также содержание требований к деятельности учителей учащих в современном образовательном процессе. Также изложены мнения о путях направления учащих к исследовательской деятельности через исследовательские уроки, пробуждения интереса к исследовательской деятельности.

Ключевые слова: урок, исследование, проект, ученик, учитель, знание, навык, квалификация, коллектив, биология, способность, учебник, природные объекты.

This article highlights the role of research lessons in developing students' research skills in general education schools, as well as the content of requirements for the activities of teachers and students in the modern educational process. Opinions are also presented on the ways of guiding students towards research activities through research lessons, awakening interest in research activities.

Key words: lesson, research, project, student, teacher, knowledge, skill, qualification, collective, biology, ability, textbook, natural objects.

Maktab o'quvchilarida tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida o'qituvchining roli tobora ortib boradi. U muammoni o'rta tashlaydi, muammoli vaziyat yaratadi, o'quvchilarni zarur faktik materiallar bilan ta'minlaydi va ular faoliyatiga rahbarlik qiladi. Tadqiqotchilik ko'nikmalarining shakllanishi asosan o'quvchilarning mustaqil tadqiqot faoliyatini amalga oshirishi orqali ro'y beradi. Tadqiqot ishlarini boshlayotganda nafaqat «Biz buni qanday amalga oshiramiz?» degan savolga, balki «Biz buni nima uchun amalga oshiramiz?» degan savolga

ham javob berish muhimdir. Har bir tadqiqot ishtirokchisi «Men shaxsan bu muammoni hal qilish uchun nima qila olaman?» degan savolga aniq javob berish imkoniga ega bo'lishi kerak. Bu jarayonda o'qituvchilar o'quvchilarning qiziqishlarini inobatga olishlari va shaxsning rivojlanishi hamda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllanishiga maksimal darajada hissa qo'shadigan vazifalarni tanlashlari zarur. Shuningdek, tadqiqot ishlarini olib borishda mantiqiy qoidalarga qat'iy rioya qilish talab etiladi.

O'quvchi tajriba o'tkazadi, induktiv va deduktiv mulohaza yuritadi, oldingi tajribalariga murojaat qiladi, intuitsiyadan foydalanadi, muammoni hal qilishni rejalashtira oladi, vazifani bir qator yordamchi vazifalarga ajratadi, yangilikka ega bo'lgan yaxlitlikni olish uchun elementlarni birlashtiradi, natijani tahlil qila oladi va olingan natijalarning qo'yilgan maqsadlarga muvofiqligini aniqlaydi.

Muammoni hal qilishni rejalashtira olish - masalani bir qator yordamchi vazifalarga ajratish va yangi yaxlitlikka ega bo'lgan yechimni olish uchun ularni birlashtirishni nazarda tutadi. Bu jarayonda natijani tahlil qilish, olingan natijalarning belgilangan maqsadlarga muvofiqligini aniqlash, muammoni hal qilishning boshqa mumkin bo'lgan yo'llarini ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, olingan natijaning haqiqiyligini va mumkinligini tasdiqlovchi dalillarni (faktlar, adabiyotlar, fan qonunlari) o'rnatish, muhokamalarda qarama-qarshiliklarning bor yoki yo'qligini aniqlash, ya'ni yechimning to'g'riligi kafolatini ta'minlash zarur. Shundan so'ng dastlabki vazifani umumlashtirish, aniqlashtirish, o'xshatish yoki ixtisoslashtirish amalga oshiriladi[5].

Ko'nikmalarni shakllantirish metodikasida asosiy tamoyillardan biri shundaki, ko'nikmalar o'quv materialining xarakteriga mos bo'lishi kerak. Biologiyaning muayyan bo'limi, mavzusi yoki darsini o'rganish jarayonida rivojlantirilishi lozim bo'lgan bilish ko'nikmalari tizimini aniqlash alohida ahamiyatga ega. Metodika o'quvchilarga har bir yangi vaziyatda qo'llash mumkin bo'lgan harakat usullarini o'zlashtirishni ta'minlashi kerak. Darsda o'quvchilarning tadqiqot faoliyatini tashkil etishning eng keng tarqalgan va samarali shakli - kichik guruhlarda tadqiqot o'tkazishdir.

Dars boshida biz o'quvchilarni tadqiqot faoliyatiga qiziqtirish maqsadida shunday bilish vazifasini qo'ydik: «Yashash uchun quyosh, erkinlik va kichkina gul kerak,» - degan edi buyuk ertakchi Hans Kristian Andersen. Haqiqatdan ham, gullarsiz hayot rangi so'nganday bo'ladi. Ular bizga go'zallikni his qilish, urug' va mevalarning paydo bo'lish sirlarini o'rganish imkonini beradi. Keling,

gullarning mehribon yuzlariga yana bir bor nazar tashlaylik va tabiatning yana bir sirini kashf etishimiz mumkinligini his qilaylik.

Barcha o'quvchilarga yo'riqnoma kartochkalari, olma gullari solingan Petri idishlari va laboratoriya jihozlari tarqatildi - endi tadqiqot ishini boshlash vaqti keldi!

«Gul tuzilishi» mavzusidagi laboratoriya ishini bajarish uchun yo'riqnoma:

1. Gulni diqqat bilan ko'rib chiqing. Gul bandi, gul o'rni, kosachabarglar, gultojbarglar, changchilar va urug'chilarni aniqlang.
2. Gulni qismlarga ajratib va kosachabarglar, gultojbarglar, changchilar hamda urug'chilar sonini hisoblang.
3. Gulqo'rg'onning oddiy yoki murakkab ekanligini aniqlang.
4. Berilgan guldagi kosachabarglarning alohida bargli yoki qo'shilgan ekanligini aniqlang.
5. Gultojlarning erkin yoki qo'shilgan ekanligini aniqlang.
6. Changchining tuzilishiga e'tibor bering. Changdon va changchi ipini toping. Lupa orqali qarab, chang donachalarini aniqlang.
7. Urug'chini kuzating. Tumshuqcha, ustuncha va tugunchani aniqlang. Tugunchani ko'ndalangiga kesib, lupa orqali urug'kurtaklarni ko'ring.
8. Ish daftariga olma gulining barcha qismlarini chizib, nomlarini yozing.
9. Olma gulining gul formulasi yozing.
10. Siz tahlil qilgan gulning gul formulasini yozing.

O'quvchilar olma daraxti gulining morfologik tuzilishini o'rgandilar: gul qismlarini (gul bandi, gul o'rni, kosachabarglar, gultojbarglar, changchilar va urug'chilar) topib nomladilar; kosachabarglar, gultojbarglar, changchilar va urug'chilar sonini hisobladilar; gulqo'rg'onning oddiy yoki murakkab ekanligini aniqladilar; kosachabarglarning alohida yoki qo'shilgan ekanligi haqida bahs yuritdilar; gultojbarglarning erkin yoki qo'shaloq bargli ekanligi haqida fikr bildirdilar; changchi va urug'chilarni topib, ularning morfologik tuzilishini tahlil qildilar; tugunchani identifikatsiya qildilar. Natijada o'quvchilarda o'rganilayotgan biologik ob'ektning qismlarini topish va tavsiflash ko'nikmalari shakllantirildi.

O'quvchilar olma gulini o'rganib chiqqanidan so'ng, gulning tarkibiy qismlarini ish daftariga chizib, imzo qo'yadilar. Keyingi bosqichda ular olma gulining formulasini tuzish vazifasini bajardilar. Dastlab, o'quvchilar formulani tuzishda zarur bo'lgan belgilar bilan tanishdilar va nilufar gulining formulasini tuzish algoritmi misol tariqasida ko'rib chiqildi.

Shundan so'ng, har bir o'quvchi kartoshka, no'xat va boshqa gullarning tasvirini o'z ichiga olgan individual topshiriqlarni oldi. Ushbu ishini bajarishda ular gulning tuzilishini mustaqil ravishda tahlil qilib, gulning formulasini tuzdilar, olma guli bilan taqqosladilar va xulosalar chiqardilar. Bu jarayonda o'quvchilardagi taqqoslash va umumlashtirish qobiliyatlari shakllandi.

Dars yakunida o'quvchilar xulosa qildilar: bugun darsda biz gulni o'rgandik, uning tarkibiy qismlarini aniqladik, gul formulasini tuzishni o'rgandik va shu tariqa bajarilgan tadqiqot haqida hisobot yozish hamda uni rasmiylashtirish ko'nikmalarini rivojlantirdik.

«Kattalashtiruvchi asboblarning tuzilishi» va «Hujayraning tuzilishi» mavzularini o'rganishda mikroskop bilan ishlash qoidalarini va vaqtinchalik mikropreparat tayyorlash bilan tanish bo'lganlari sababli, biz so'rovnoma o'tkazdik. So'rovnoma davomida o'quvchilar mikroskopning tuzilishi va har bir qismining vazifalarini esladilar. Bizning rahbarligimiz ostida va yo'riqnoma kartochkasidan foydalangan holda, ular mikroskop bilan ishlash qoidalarini takrorladilar. Laboratoriya ishi jarayonida o'quvchilar kameliya bargi po'stlog'idan mikropreparat tayyorladilar va yo'riqnoma ko'rsatilgan ketma-ketlik bo'yicha ish olib bordilar. Shu tariqa, ularda mikroskop ostida mikropreparat tayyorlash va o'rganish ko'nikmalari shakllandi.

Mikroskop ostida o'rganish uchun mikropreparatlar tayyorlash ko'nikmalarini mustahkamlash maqsadida maktab o'quvchilari kameliya bargi po'stlog'idan preparat tayyorlash algoritmini rasmlar ko'rinishida rasmiylashtirdilar. «Shakli o'zgargan novdalar» mavzusini o'rganishda tadqiqot ishi guruhlarda amalga oshirildi. Mashg'ulot boshida o'quvchilar muammoli vaziyatga jalb qilindi: ular oldida kartoshka tuganagi, bosh piyoz va g'umay ildizpoyasi joylashtirildi va «O'simlikning bu qismlari o'rtasida qanday umumiylik bor?» degan savol qo'yildi. Ba'zilar bu qismlarni o'simlikning mutlaqo turli a'zolari sifatida baholashsa, boshqalar piyozbosh va tugunakni birlashtirib, ularni o'simlikning yer osti a'zolari deb hisobladilar; shunga qaramasdan, ishonchli va to'liq javoblar berilmadi. Sinfdagi vaziyat shunday yuzaga keldiki, o'quvchilar muammoni tushunib, uni mustaqil hal qilishga harakat qilishdi, ammo bilimlari yetarli bo'lmaganligi tufayli qiyinchilikka duch keldilar. Yuzaga kelgan vaziyatni hal qilish yo'li tadqiqot ishi bo'lib, maktab o'quvchilari tadqiqot yo'li bilan amalga oshirgan ishlari natijasida umumiy xulosaga keldilar.

Shakli o'zgargan yer osti novdalar ozuqa moddalarini zaxiralash va vegetativ ko'payishda imshirok etish, o'simlikni noqulay sharoitdan saqlash birga inson

tomonidan oziq-ovqat sifatida ham foydalaniladi. Ushbu faoliyat orqali o'quvchilar muammoni ajrata olish, gipotezalarni ilgari surish va ularni tajriba yo'li bilan tasdiqlash, biologik ob'ektlarni taqqoslash, tahlil qilish va xulosa chiqarish, shuningdek, bajarilgan tadqiqot bo'yicha hisobotlar tayyorlash va rasmiylashtirish ko'nikmalarini shakllantirdilar.

Tadqiqot natijalarini mustahkamlash va bilimlarni yaxshiroq egallash uchun o'quvchilarga tuganak va piyozning yer osti novdasi farqi haqida ma'lumotlar o'qib berildi. Bunda o'quvchilar bajarilayotgan ishni qayta-qayta muhokama qilish, bahslashish, bir-birlarini tuzatish, maslahatlashish va o'rganilgan materialni o'zaro tekshirish orqali umumiy xulosaga kelishdi. Bu esa ish sifati va natijadorlikni oshirdi. Ta'kidlash joizki, biologiya fanidan qiziqishi kam bo'lgan o'quvchilar ham mazkur ta'lim shakllari orqali materialni qiziqarli va samarali tarzda o'zlashtirdilar.

Tadqiqot ishining birinchi bosqichi kognitiv vazifani belgilashdan iborat bo'ldi, ishtirokchilar mevalarni turkumlarga ajratdilar. O'quvchilar bilan birgalikda tadqiqotning maqsadi aniqlandi, mevalarni tasniflash ko'nikmasini rivojlantirildi. Keyin, ular laboratoriya ishi uchun xavfsizlik qoidalarini diqqat bilan o'qib chiqdilar va ish rejasiga muvofiq quyidagi algoritmnı bajarishga kirishdilar:

1. Mavjud mevalarni diqqat bilan kuzating.
2. Har bir meva nomini aniqlang.
3. Mevalarning o'lchami, rangi va shakliga e'tibor bering.
4. Mevalarning butunligini buzmasdan, ularni barmoqlar bilan ehtiyotkorlik bilan ushlab ko'ring.
5. Mevalarni ho'l va quruq meva turlariga ajrating.
6. Mevalarni ehtiyotkorlik bilan oching va ichidagilarni kuzating.
7. Ho'l mevalarni bir urug'li va ko'p urug'li turlarga ajrating.
8. Quruq mevalarni bir urug'li va ko'p urug'li turlarga ajrating.
9. Laboratoriya ishi natijalarini rasmiylashtiring va jadvalni to'ldiring.

Mevalarni klassifikatsiya qilishda O'simliklar nomi Mevasi Quruq yoki xo'l meva Bir urug'li yoki ko'p urug'li ekanligiga e'tibor bering va xulosalar chiqaring. O'quvchilar laboratoriya ishini bajarish rejasida ko'rsatilgan barcha harakatlarni bajarib, tadqiqot faoliyati natijalarini daftarga rasmiylashtirdilar va umumiy xulosani shakllantirdilar. Shunday qilib, tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish uchun tadqiqot xarakteridagi biologik muammolardan foydalanish zarur.

«Poyaning tuzilishi» mavzusini o'rganishda o'quvchilarga uy vazifasi sifatida quyidagi masalalar berildi:

1. Changalzorlarda ham daraxtlar kesiladi. Lekin tropik daraxtlar tanasida yillik halqalar paydo bo'lmaydi. Bu nima bilan izohlanadi?

2. Tabiatni muhofaza qilish inspektori sizga musodara qilingan yog'ochlar qaysi iqlim zonasida kesilganini aniqlashni topshiradi.

«Shakli o'zgargan novdalar» darsida o'quvchilar quyidagi masalalarni o'rgandilar:

1. Yunnatlar kartoshka tuganaklarini turli yo'nalishlarda ekdilar:

- a) yuqoriga,
2. b) yonga,
3. v) pastga.

Barcha tuganaklar massasi va ko'zchalar soni bo'yicha bir xil edi. Qaysi tuganakda novdalar birinchi bo'lib rivojlanadi va bu nima bilan izohlanadi?

Tuproq ostidagi kartoshka tuganaklariga quyosh nuri tushmaydi. Shu bois ularda xlorofill paydo bo'lmaydi. Bunda kartoshka tugunagi hujayralarida oziq moddalar qanday to'planadi?

Kartoshka bog'da yoki dalada yetishtirilganda hosildorlik qayerda yuqori bo'ladi?

«Bargning tuzilishi» mavzusini o'rganishda o'quvchilar, quyidagi biologik masalalarni yechadilar: 1. Ko'pchilik o'simliklarda barg og'izchalari faqat bargning ostki tomonidagi po'stloqda, ba'zilarida esa bargning ustki tomonidagi po'stloqda ham joylashgan. Bunday o'simliklarga misollar keltiring. Qo'ng'irbosh o'tning qattiq barglari bo'lib, xaddan tashqari issiq kelganda naychaga o'raladi, og'izchalar naycha ichiga kirib turadi. Bu hodisani qanday tushuntirish mumkin? Guruhli tadqiqot usuli va unga juda yaqin bo'lgan qidiruv usuli.

Guruhli tadqiqotda o'quvchilar guruhda mavzu bo'yicha material tayyorlaydilar va uni sinf oldida taqdim qiladilar. Har bir guruh mavzudan bir bo'limini o'rganadi, bu jarayonda har bir a'zoning vazifasi o'z qismi yoki guruhga taqdim etilgan barcha materialni o'zlashtirishdan iborat bo'lishi mumkin. Guruhning umumiy hisoboti asosida guruh bahosi belgilanadi.

Shu tarzda amalga oshirilgan ish maktab o'quvchilarida tadqiqot va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga, ularning yuqori kognitiv faoliyati va o'quv motivatsiyasini oshirishga hamda o'qituvchining ijodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1 .J.O.Tolipova va boshqalar. Biologiya o'qitish metodikasi. Darslik. Nizomiy nomidagi TDPU. 2012 yil.
- 2 . Tolipova J.O., Azimov I.T., Sultanova N.B. Biologiya. O'qituvchi kitobi. Uslubiy qo'llanma. -Toshkent, 2016.
- 1 .I.T. Azimov, N.I.Mirzaeva. Biologiya o'qitish metodikasidan laboratoriya mashg'ulotlari. O'quv qo'llanma «Impress media» nashriyoti 2023 yil.
- 4 .M.Doniyorov va boshqalar. Biologiya o'qitish metodikasidan amaliy mashg'ulotlar. O'quv qo'llanma. «Ilm Ziya Zakovat» nashriyoti, 2024.
- 5 .Zayniyev S. Fan olimpiadalarining tashkil etish mazmuni, tahlili va ta'limtarbiyadagi o'rni. Science and Innovation, 1(B8), 2022, 229-234

**BIOLOGIYATA'LIMIDA O'QUVCHILARNING TADQIQOTCHILIK
KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK MODEL**

I. YU.ABDURAXMANO VA,
Toshkent davlat tibbiyot universiteti
2-son akademik litseyi,
biologiya fani o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mazkur maqolada biologiya ta'limi jarayonida o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan metodik modelning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Tadqiqotda kompetensiyaviy yondashuv asosida biologiya darslarida o'quvchilarning ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etishning samarali usullari tahlil qilindi. Metodik modelning maqsad, mazmun, faoliyat, baholash va natija komponentlari tizimli ravishda ishlab chiqildi hamda o'quvchilarda muammo qo'yish, gipoteza ilgari surish, tajriba loyihalash, ma'lumotlarni tahlil qilish va ilmiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari asoslab berildi. Shuningdek, tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari, differensial yondashuv, loyiha va STEAM elementlaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlari ochib berildi.

Kalit so'zlar. tadqiqotchilik kompetensiyasi, biologiya ta'limi, metodik model, tadqiqotchilikka asoslangan yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, STEAM, ilmiy savodxonlik, muammoli o'qitish, loyiha metodi, baholash mezonlari.

В данной статье освещаются теоретические и практические основы методической модели, направленной на развитие исследовательских навыков учащихся в процессе обучения биологии. В исследовании на основе компетентностного подхода проанализированы эффективные методы организации научно-исследовательской деятельности учащихся на уроках биологии. Компоненты методической модели — цель, содержание, деятельность, оценивание и результат — разработаны системно, а также обоснованы возможности формирования учащимися умений постановки проблемы, выдвижения гипотез, проектирования эксперимента, анализа данных и формулирования научных выводов. Кроме того, раскрыты педагогические условия организации исследовательской деятельности, дидактические возможности дифференцированного подхода, проектной деятельности и использования элементов STEAM.

Ключевые слова: исследовательская компетенция, биологическое образование, методическая модель, исследовательский подход, компетентностный подход, STEAM, научная грамотность, проблемное обучение, метод проектов, критерии оценивания.

This article presents the theoretical and practical foundations of a methodological model aimed at developing students' research skills in biology education. Based on a competency-based approach, the study analyzes effective methods for organizing students' scientific inquiry activities in biology lessons. The components of the methodological model-goal, content, activity, assessment, and outcome-are systematically designed, and the possibilities for developing

students' abilities to formulate problems, propose hypotheses, design experiments, analyze data, and draw scientific conclusions are substantiated. In addition, the pedagogical conditions for organizing inquiry-based learning, as well as the didactic potential of differentiated instruction,

project-based learning, and STEAM elements, are revealed.

Key words: **research competence, biology education, methodological model, inquiry-based approach, competency-based approach, STEAM, scientific literacy, problem-based learning, project method, assessment criteria.**

Hozirgi globallashuv va innovatsion rivojlanish sharoitida ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, ilmiy asoslangan xulosa chiqarish hamda amaliy faoliyatda qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat. Ayniqsa, biologiya ta'limi mazmuni tirik tabiat hodisalarini kuzatish, tajriba o'tkazish, ma'lumotlarni tahlil qilish va umum-lashtirish kabi tadqiqotchilik faoliyatiga tayangan holda tashkil etilishi bilan boshqa fanlardan ajralib turadi. Shu jihatdan biologiya darslari o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirish hamda tadqiqot-chilik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun muhim didaktik imkoniyatlarga ega.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning tayyor bilimlarni o'zlashtirishi emas, balki ularni mustaqil ravishda izlash, tahlil qilish va amaliyotda qo'llay olish qobiliyatlarini rivojlantirish ustuvor vazifaga aylanmoqda. Tabiiy fanlar, xususan biologiya ta'limi, o'zining eksperimental va kuzatuvga asoslangan tabiati bilan o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish uchun keng didaktik imkoniyatlarga ega. Shu bilan birga, ko'plab tadqiqotlar maktab amaliyotida laboratoriya ishlari ko'pincha reproduktiv xarakterga ega bo'lib, o'quvchilarning mustaqil ilmiy izlanish olib borish ko'nikmalarini yetarli darajada rivojlantirmasligini ko'rsatmoqda.

Xalqaro pedagogik tadqiqotlarda tadqiqotchilik faoliyati o'quvchilarda yuqori darajadagi kognitiv ko'nikmalarni shakllantirishning asosiy omili sifatida e'tirof etiladi. Jumladan, ilmiy izlanishga asoslangan ta'lim (inquiry-based learning) o'quvchilarning muammoni aniqlash, gipoteza ilgari surish, dalillarni tahlil qilish va xulosa chiqarish kompetensiyalarini rivojlantirishi ta'kidlangan (Bybee, 2014; OECD, 2019). Shuningdek, Jeronen, Palmberg va Yli-Panula (2016) biologiya ta'limida tadqiqotchilik va ochiq muhitdagi o'qitish usullari o'quvchilarning barqaror rivojlanish haqidagi bilimlari va ekologik mas'uliyatini sezilarli darajada oshirishini qayd etadi.

PISA xalqaro baholash dasturi doirasida tabiiy-ilmiy savodxonlik o'quvchilarning ilmiy savollarni aniqlash, ma'lumotlarni ilmiy jihatdan talqin qilish va dalillarga asoslangan qaror qabul qilish qobiliyati orqali baholanadi. Bu esa biologiya ta'limida an'anaviy nazariy yondashuvdan voz kechib, tadqiqotchilik faoliyatiga asoslangan metodik tizimni joriy etishni talab qiladi. Aks holda o'quvchilar real hayotiy muammolarni ilmiy asosda hal qilishga tayyor bo'lmaydi.

Milliy ta'lim amaliyotida biologiya darslarida tadqiqotchilik elementlari mavjud bo'lsa-da, ular ko'pincha tizimli model asosida tashkil etilmaydi. Tadqiqot topshiriqlarining bosqichma-bosqich murakkablashuvi, differensial yondashuv, refleksiya va natijalarni baholash mezonlarining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi biologiya ta'limining zamonaviy kompetensiyaviy talablarga to'liq javob bermayotganligini ko'rsatadi. Shu sababli biologiya ta'limi jarayonida o'quvchilarning tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslangan, amaliyotga yo'naltirilgan metodik modelini ishlab chiqish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi. Mazkur model o'quvchilarning kognitiv faolligini oshirish, mustaqil ilmiy izlanish ko'nikmalarini shakllantirish hamda tabiiy-ilmiy savodxonlik darajasini xalqaro talablarga mos ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi

Mazkur tadqiqotning maqsadi biologiya ta'limi jarayonida o'quvchilarning tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik modelni ishlab chiqish, uning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash hamda ta'lim amaliyotida qo'llash samaradorligini asoslab berishdan iborat.

Biologiya ta'limida o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarining rivojlantirish uzluksiz, bosqichma-bosqich va tizimli tashkil etilgan pedagogik jarayonni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan tadqiqot doirasida biologiya darslari uchun metodik model ishlab chiqildi. Mazkur model kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim hamda faoliyatga asoslangan o'qitish tamoyillariga tayanadi. Biologiya ta'limi jarayonida o'quvchilarning ilmiy kuzatish, muammo qo'yish, gipoteza ilgari surish, tajriba o'tkazish, natijalarni tahlil qilish va ilmiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish orqali tadqiqotchilik ko'nikmalarining rivojlantirish mazkur modelning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Metodik model quyidagi o'zaro bog'liq komponentlardan tashkil topadi:

Bu komponentlar biologiya ta'limida tadqiqotchilik ko'nikmalarining shakllantirishga yo'naltirilgan strategik maqsad va vazifalarni belgilaydi. Unda, tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirish ilmiy fikrlashni shakllantirish mustaqil izlanish ko'nikmalarini rivojlantirish ko'zda tutiladi.

Metodik modelning 1 -bosqichi - motivatsion bosqichida o'quvchilarda ilmiy qiziqish uyg'otish, muammoli savollar qo'yish, real biologik vaziyatlarni muhokama qilish amalga oshiriladi. 2-bosqich - reproduktiv-izlanish bosqichida o'quvchilar tomonidan oddiy kuzatish va ko'rsatma asosidagi tajribalar orqali tadqiqot elementlarini o'rganiladi. 3-bosqich - produktiv bosqichda o'quvchilarning mustaqil ravishda tajriba o'tkazishi, ma'lumot to'plashi tahlil qilinadi. 4-bosqich - kreativ-tadqiqot bosqichida mustaqil ilmiy loyiha ishlab chiqish, natijalarni himoya qilish va ilmiy taqdimot tayyorlash amalga oshiriladi.

MAQSAD BjoJJJSya fJwvjJAOLquKcM^niJlg ^SSKfcW kcflltwshwce, mc:SjbN-7b

IlloAc koniponent lwbfata kmwkezdIII
 -Tadfrifot nu\ -Muatnmqodisb -MIMWUUPURArW
 zulari - Gipote'a tuzish -L oylba imtob
 1 keltirik X - Irnba shovish -Tt3o wfcwslaw - gwublt uljuniblsr
 - Laboratorij ishlari -Madurnot tahlidi -JadSJAOL - Sujltiyi J4^h-wv iq
 - Pala jAdmsotlan -Xulosa -Kwamli muomorc -uwallm ...
 PEDAGOGIK SHART SUAROTILAR DJAONOSTIK-BAHOLASH KOMPONENTI
 -Tad<UQ95ea >adJWUSJSIS@ ra^lini muloti
 - &wi9.M.viy tebrarafi aya jiberiarj -H@aiHIMb<llq5b
 -O qitmlutuc. ; - Tajriba rejalashtirish
 - BazaatiKoursjMdan fpydalasukh -Malamotlora HII
 -Q 3J&Maras tuustaqJ ianljyalnu qp -JWYwJctsa chituvh
 Ijale: mcsOllhb - Kafem Ujijbni iinib

NATIIA Tadiqoqchilik (oz)aucuati shaklbywdi. tabuy-jbaMj- sunbmtlhc r^S'Jlaw ^t. njustnad ijtoiy fikriab
 hosiJ bo, Jach amaJlv ko iuknaJ'ar nyollanadi

rivojlantrish metodik modeli maqsadli, mazmuniy, jarayonli, metodik, tashkiliy, pedagogik shart-sharoitlar, baholash va natijaviy komponentlardan iborat bo'lib, ularning o'zaro integratsiyasi tadqiqotga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratishga xizmat qiladi (1-jadval).

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan metodik model biologiya ta'limida o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantrishga yo'naltirilgan holda tahlil qilindi. Modelni amaliyotga joriy etish natijasida o'quvchilarda ilmiy bilish faoliyatining quyidagi komponentlari shakllanganligi kuzatildi:

- biologik muammoni aniqlash va uni ilmiy savol shaklida ifodalash;
- gipoteza ilgari surish va uni tekshirish yo'llarini rejalashtirish;
- tajriba o'tkazish, o'zgaruvchilarni boshqarish va natijalarni qayd etish;
- olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va ilmiy xulosa chiqarish;
- natijalarni taqdim etish va himoya qilish.

Metodik model asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning bilish faolligi, mustaqil ishlash ko'nikmalari hamda muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish qobiliyatlari sezilarli darajada oshganligi aniqlandi. Ayniqsa, loyiha metodi va tadqiqot topshiriqlaridan foydalanish o'quvchilarning biologik jarayonlarni amaliy o'rganishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, an'anaviy reproduktiv topshiriqlarga nisbatan tadqiqotga yo'naltirilgan topshiriqlar:

- o'quvchilarning analitik fikrlashini rivojlantiradi;
- tabiiy-ilmiy savodxonlik darajasini oshiradi;
- nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiyalaydi;
- o'z-o'zini baholash va refleksiya ko'nikmalarini shakllantiradi.

Modelni qo'llash jarayonida differensial yondashuv va kichik guruhli tadqiqot ishlari o'quvchilarning individual qobiliyatlarini namoyon etishiga imkon yaratdi. Natijada yuqori darajadagi o'quvchilar murakkab biologik muammolarni mustaqil hal qilishga, o'rtacha darajadagi o'quvchilar esa tadqiqot algoritmi asosida ishlashga moslashdi.

XULOSA. Biologiya ta'limida o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmasini

rivojlantirish zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, an'anaviy bilimga yo'naltirilgan o'qitish usullari o'quvchilarda ilmiy izlanish ko'nikmalarini to'liq shakllantirish uchun yetarli emas. Shu bois biologiya darslarini muammoli, loyihaviy va tadqiqotga asoslangan faoliyatlar bilan integratsiyalash zarur.

Ishlab chiqilgan metodik model o'quvchilarning biologik jarayonlarni ilmiy asosda o'rganishi, tajriba rejalashtirishi, o'zgaruvchilarni boshqarishi, natijalarni tahlil qilishi hamda ilmiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini tizimli ravishda rivojlantirish imkonini berdi. Modelning asosiy ustunligi shundaki, u o'quvchilarni tayyor bilimlarni o'zlashtirishdan ko'ra, mustaqil ilmiy bilish faoliyatiga yo'naltiradi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi pedagogik shart-sharoitlar samaradorligi aniqlandi:

- tadqiqot topshiriqlarini bosqichma-bosqich murakkablashtirib borish;
- differensial yondashuv asosida guruhli va individual tadqiqotlarni tashkil etish;
- raqamli laboratoriyalar va vizual ma'lumotlar bilan ishlashni joriy etish;
- refleksiya va o'z-o'zini baholash mexanizmlarini qo'llash.

Mazkur shartlar o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini oshirish, analitik va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish hamda ilmiy tadqiqot metodologiyasini amaliy o'zlashtirishga xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni. «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi». - Toshkent, 2019.
2. UNESCO. Education for Sustainable Development: A Roadmap. - Paris: UNESCO Publishing, 2020.
3. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. - Paris: UNESCO, 2017.
4. OECD. PISA 2018 Global Competence Framework. - Paris: OECD Publishing, 2018.
5. Bybee R. W. The BSCS 5E Instructional Model: Personal Reflections and Contemporary Implications. - Colorado Springs: BSCS, 2014.
6. Lederman N. G., Lederman J. S. Nature of scientific knowledge and scientific inquiry. // Journal of Research in Science Teaching. - 2019. - Vol. 56(8). - P. 1061-1084.
7. Толипова Ж. О. Биология таълимида инновацион технологиялардан фойдаланиш. - Тошкент: Fan, 2018.
8. **Ғафуров А.Т. Биологияни ўқитиш методикаси. - Тошкент: 0'qituvchi, 2017.**

**GLOBALLASHUV MUHITIDA O'QUVCHILARNI
MA'NAViy-AXLOQIY TARBIYALASH SHAROITIDA
MAKTAB-OILA HAMKORLIGINITIZIMLI TASHKIL ETISHNING
NAZARIY ASOSLARI**

A.B.AVLAEV,
*Qori Niyoziy nomidagi TMPI mustaqil izlanuvchisi,
Qashqadaryo viloyati Kitob tumani
4-umumiy o'rta ta'lim maktabi direktori*

Maqolada maktab o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalalari va o'quvchini ma'naviy-axloqiy rivojlantirish va tarbiyalash konsepsiyasida tizimli ravishda ochib berilgan. Shuningdek, ma'naviy-axloqiy rivojlanish va tarbiyaning maqsadi va vazifalari tavsiflangan.

Kalit so'zlar. Globallashuv, ma'naviy-axloqiy tarbiya, etnik tillar va madaniyatlarning jadal rivojlanishi, konseptual yondashuv.

В статье систематически раскрываются вопросы духовно-нравственного воспитания школьников и концепция духовно-нравственного развития и воспитания школьника. Также описаны цели и задачи духовно-нравственного развития и воспитания.

Ключевые слова. Глобализация, духовно-нравственное воспитание, бурное развитие этнических языков и культур, концептуальный подход.

The article systematically reveals issues of spiritual and moral education of schoolchildren and the concept of spiritual and moral development and upbringing of the student. Also, the goals and objectives of spiritual and moral development and upbringing are described.

Key words. Globalization, spiritual and moral education, rapid development of ethnic languages and cultures, conceptual approach.

Xozirgi kunda ma'naviy-axloqiy tarbiyada maktab-oila bilan o'zaro hamkorlik sohasidagi muammolarni ilmiy anglash yangi tarixiy, siyosiy va ijtimoiy-madaniy omillarni, eng muhimi globallashuvni hisobga olgan holda amalga oshirilmoqda. Olimlar globallashuv madaniyat va ta'limga turlicha ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdilar. Bir tomondan, u mamlakatlar va xalqlarni madaniy-ma'rifiy faoliyatda birlashtiradi, o'zaro boyitadi, ikkinchi tomondan esa - madaniyatlarning bixillashuviga, inson-ning madaniy o'ziga xosligini yo'qotishiga, ijtimoiy ongda dunyo xalqlarida qabul qilingan axloqiy me'yorlarga har doim ham mos kelavermaydigan g'oyalar va qadriyatlarning tarqalishiga olib keladi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyada maktab va oila hamkorligi sohasidagi zamonaviy pedagogik tafakkur dunyoviy va diniy ikki asosiy yo'nalishda shakllanayotgan

pedagogik konsepsiyalar, qadriyatli yo'l-yo'riqlar va yondashuvlarning xilma-xilligi bilan tavsiflanadi.

O'quvchilarda ma'naviy xususiyatlarni rivojlantirish jarayonida pedagog axloqiy takomillashuv ehtiyojini shakllantirish uchun sharoit yaratishga alohida e'tibor qaratishi kerakligi haqidagi qoidaga umuman qo'shilgan holda, biz shu bilan birga, bu vazifani hal qilishda nafaqat pedagogik qo'llab-quvvatlash va kuzatib borish, balki bolaning muhim katta yoshli inson bilan pedagogik o'zaro munosabati ham muhim deb hisoblaymiz, chunki ko'p jihatdan aynan pedagog va o'quvchi, ota-ona va bolaning birgalikdagi faoliyatida uning ongi va xulq-atvorida ijobiy o'zgarishlar amalga oshadi, ma'naviy xulq-atvor tajribasi shakllanadi va to'planadi.

Tadqiqotimiz uchun qimmatli g'oyalar T.I. Vlasovaning ma'naviy yo'naltirilgan tarbiya konsepsiyasida mavjud. Konsepsiya muallifi ma'naviy yo'naltirilgan tarbiya deganda, o'sib kelayotgan insonda individual hayot mazmunini topish uchun ekzistensial (mavjudlik) qadriyatlar tizimining shakllanishining pedagogik jihatdan tashkil etilgan jarayonini tushunadi. Bu kontekstda T.I. Vlasova, xuddi I.A. Kolesnikova kabi o'sib kelayotgan insonda ma'naviyat va ma'rifat asoslarini shakllantirish uchun sharoit yaratish maqsadida tarbiyaning ilmiy va diniy jihatlarini integratsiya qilishni zarur deb hisoblaydi. Bunda ma'naviy tarbiyaning maqsadi sifatida o'sib kelayotgan inson tomonidan o'z hayotining mazmunini topish uchun ekzistensial qadriyatlar tizimini egallash ko'rib chiqiladi.

Tadqiqotchilarning fikricha, ma'naviyat insonning mutlaq qadriyatlarga: ezigulik, haqiqat, go'zallikka ongli intilishi (intensiyasi) bo'lib, tarbiya predmetiga aylanishi kerak. Qayd etilgan qadriyatlar odamlarning ekzistensial (mavjudlik) tasavvurlarini shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi, chunki ular insonning o'z hayoti mazmunini anglashi, uning atrof-muhitga va o'ziga bo'lgan munosabati bilan bevosita bog'liqdir. T.I. Vlasova tomonidan ifodalangan ekzistensial qadriyatlar parametrlari pedagoglar va ota-onalar uchun yarimmadaniy ta'lim muhitida bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash vazifalarini hal qilishda mo'ljal bo'lib xizmat qilishi mumkin, chunki ular ham shaxs, ham jamiyat uchun ijobiy ahamiyatga ega bo'lgan mutlaq g'oyalar va shaxsiy ma'nolarning o'zaro bog'liqligini ta'minlaydi, shuningdek, o'sib kelayotgan insonga hayot mazmunini ongli ravishda aniqlashga imkon beradi. Bundan tashqari, ekzistensial qadriyatlar asosidagi ma'naviy-axloqiy tarbiya o'quvchining o'z hayoti va atrofidagi voqealikni hissiy kechinmalari va ratsional anglashini samaraliroq uyg'unlashtirishga hamda pedagoglarga o'quv-tarbiya jarayonida o'sib kelayotgan inson yuksak ma'naviy qadriyatlarni shaxsan muhim deb qabul qilishi, ularni o'z-o'zini takomillashtirishning rag'batli va ma'nosi sifatida ko'rib chiqishi uchun sharoit yaratishga imkon beradi.

Maktab o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalalari A.Ya. Danilyuk, A.M. Kondakov, V.A. Tishkov tomonidan ishlab chiqilgan o'quvchini ma'naviy-axloqiy rivojlantirish va tarbiyalash konsepsiyasida tizimli ravishda ochib berilgan. Konsepsiyada milliy tarbiyaviy ideal ifodalangan, ma'naviy-axloqiy rivojlanish va tarbiyaning maqsadi va vazifalari tavsiflangan, ushbu muhim jarayonning mohiyati va bosqichlari ko'rib chiqilgan va asosiy milliy qadriyatlarni amalga oshirish tamoyillari belgilangan. Shunday qilib, milliy tarbiyaviy ideal Konsepsiyada zamonaviy sharoitda jamiyat va davlat tomonidan talab qilinadigan inson obrazi sifatida taqdim etilgan. Milliy ideal asosida tarbiya maqsadi ifodalangan bo'lib, u o'z sub'ektlarini maktab o'quvchilarida ham shaxsning o'z-o'zini namoyon qilishi, ham davlatni mustahkamlash uchun muhim resurs bo'lgan ma'naviy axloqlarni shakllantirish uchun sharoit yaratish va pedagogik qo'llab-quvvatlashni ta'minlashga yo'naltiradi.

Shaxsni ma'naviy-axloqiy rivojlantirish va tarbiyalashning vazifalari va mazmuni tahlil qilinayotgan konsepsiyada eng muhim darajalarda: shaxsiy rivojlanish darajasida, ijtimoiy munosabatlar darajasida va davlat munosabatlari darajasida tuzilgan. O'quvchini ma'naviy-axloqiy rivojlantirish va tarbiyalash konsepsiyasida tavsiflangan vazifalarning kompleks yechimi ulg'ayotgan insonda axloqiy takomillashuvga ehtiyoj va qobiliyatni tarbiyalagan ma'naviy rivojlangan shaxs sifatlarini shakllantirish uchun sharoit yaratishga imkon beradi.

Konsepsiya mualliflarining fikricha, o'quvchining ma'naviy-axloqiy rivojlanishi ulg'ayotgan insonning qadriyat-ma'no sohasini izchil boyitish, unda o'zi, boshqalar, jamiyat, davlat, dunyo bilan «an'anaviy axloqiy me'yorlar va axloqiy ideallar asosida» munosabatlarni baholash va ongli ravishda qurish qobiliyatini shakllantirishdir. Bizning fikrimizcha, ma'naviy-axloqiy tarbiyada an'anaviy axloqiy me'yorlar va axloqiy ideallarga ustuvor e'tibor qaratish to'g'ri, chunki ularda ko'p asrlar davomida o'quvchilarni madaniyatga jalb qilish bo'yicha to'plangan va saralangan, o'zining ijtimoiy qadriyati va shaxsiy ahamiyatini tasdiqlagan tajriba mavjud. Shu bilan birga, ulg'ayotgan insonning qadriyat-ma'no sohasini boyitishda, bizningcha, erkinlik, maqsadga intiluvchanlik, muvaffaqiyatlilik, inson huquqlari kabi zamonaviy qadriyatlarni ham hisobga olish kerak. Bu va boshqa zamonaviy qadriyatlarni o'quvchilarga tushuntirish, ularni yarimmadaniy inson va jamiyat uchun ijobiy-salbiy jihatlarini anglashga o'rgatish muhimdir.

Tahlil qilinayotgan konsepsiya mualliflari o'sib kelayotgan insonni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning taxminiy mazmunini belgilab, asosiy milliy qadriyatlarni o'quv-tarbiya jarayonida amalga oshirish algoritmini taklif qildilar. Shunday qilib, ma'naviy-axloqiy tarbiyaning mazmuni asosiy milliy qadriyatlar asosida ochib beriladi, maktab o'quvchilari bu qadriyatlarga davlat tarixini o'rganish, o'quvchilar

oilasining an'analari va hayotiy tajribasini tahlil qilish, xalqlarning an'anaviy dinlari bilan tanishish, vatan va jahon madaniyati yutuqlari bilan oshno bo'lish, ijtimoiy foydali va shaxsan muhim faoliyat doirasida jalb etiladilar.

Asosiy milliy qadriyatlar konsepsiyada ko'p millatli xalqning madaniy, oilaviy, diniy an'analari mavjud bo'lgan, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan va zamonaviy sharoitda mamlakatning muvaffaqiyatli rivojlanishini ta'minlaydigan asosiy axloqiy qadriyatlar, axloqiy yo'l-yo'riqlar sifatida tavsiflanadi. Shu bilan birga, konsepsiya mualliflari asosli ravishda ta'kidlaganidek, asosiy milliy qadriyatlar alohida ta'lim fani mazmunida jamlanmasligi kerak. «Ular barcha o'quv mazmunini, butun maktab hayoti tarzini, maktab o'quvchisining inson, shaxs, fuqaro sifatidagi butun ko'p qirrali faoliyatini qamrab oladi». Umuman olganda, o'quvchi shaxsini ma'naviy-axloqiy rivojlantirish va konseptual tarbiyalash ma'naviy-axloqiy tarbiyaning ustuvor yo'nalishlari etib belgilangan, uni ta'lim muassasalarining boshqa ta'lim subyektlari bilan o'zaro hamkorligi asosida ta'minlash usullari va shartlari taklif etilgan.

I.V. Metlik haqli ravishda ta'kidlaganidek, real hayotda ma'naviy madaniyat turli xalqlarning ma'naviy yutuqlarining aniq shakllarida, ularning falsafiy va diniy qarashlarida namoyon bo'ladi, dunyoqarash turiga bog'liq o'ziga xoslik va xususiyatlarga ega bo'ladi. Biz I.V. Metlikdan keyin bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda mavhum umuminsoniy qadriyatlarga tayanish emas, balki ularni muayyan madaniy jamoa va oila uchun ijobiy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar haqidagi tasavvurlarga jalb qilish muhim deb hisoblaymiz.

I.V. Metlik tomonidan ifodalangan nazariy qoidalarining tahlili olimning mualliflik konsepsiyasi tizimligi, tarbiyada ishtirok etuvchi subyektlar harakatlarining o'zaro bog'liqligi bilan ajralib turishini taxmin qilishga imkon beradi. U har bir o'quvchining o'z-o'zini namoyon qilishi uchun, shu jumladan uning etnomadaniy xususiyatlari va oilasi uchun muhim bo'lgan ma'naviy qadriyatlarni hisobga olish asosida sharoit yaratishga qaratilgan. Shu bilan birga, I.V. Metlik konsepsiyasida oila mavhum tarbiya subyekti sifatida emas, balki muayyan etnomadaniy va konfessional o'ziga xoslikka ega, ushbu sohada o'z manfaatlari va talablariga ega bo'lgan aniq ijtimoiy-madaniy guruhning vakili sifatida ko'rib chiqilishi muhimdir. Shuning uchun o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda maktab va oila o'zaro hamkorligining samarali usullarini aniqlash muhimdir.

Pedagogik bilimlarda ma'naviyat shaxs tomonidan hayotiy faoliyatda umumlashgan ma'no tuzilmalari darajasida asosiy qadriyatli mo'ljallarni uzluksiz izlash sifatida, «shaxsning yuksak maqsadlarga intilishi, ongning qadriyatli tavsifi» sifatida tavsiflanadi. Ma'naviyat shaxsning oliy qobiliyatlariga tegishli bo'lib, «insonni uning psixofiziologik ehtiyojlaridan yuqoriga ko'tarib, insonni inson»

qiladi». Bu shaxs intiladigan eng yuksak narsa, yaxshilik va yomonlik ideallarida ifodalanadigan narsadir».

Axloq - odamlarning bir-biriga va jamiyatga nisbatan xulq-atvorining umumiy tamoyillari majmui sifatida; shaxsning o'ziga xos axloqiy qadriyatlarini rivojlantirishda namoyon bo'ladigan axloqiy me'yorlarni tushunishi natijasi sifatida; odamlarning o'ziga, jamiyatga, madaniyatga va tabiatga nisbatan xulq-atvor tamoyillari va me'yorlari majmui sifatida tushuniladi. Shunday qilib, ma'naviyat va axloq shaxsning ikkita asosiy o'zaro bog'liq tavsifidir. Biroq, shu bilan birga, ma'naviyat axloqning o'zagidir. Ma'naviy qadriyatlar umumlashgan ma'no konseptlari sifatida jamiyatda jahon diniy ta'limotlari asosida shakllangan ideallarni tavsiflaydi. Axloqiy qadriyatlar jamiyat rivojlanishining muayyan bosqichida qabul qilingan axloqiy me'yorlarni aks ettiradi. Axloqiy qadriyatlar, qoida tariqasida, shaxs tomonidan ma'naviy qadriyatlarni anglash natijasidir.

Demak, ma'naviy-axloqiy tarbiya mazmuni ham ezgulik, go'zallik, haqiqat, sevgi va boshqalar haqidagi umumlashgan ma'no tasavvurlarini, ham odamlarning o'ziga, jamiyatga, atrof-muhitga nisbatan muayyan xulq-atvor me'yorlari va qoidalarini o'z ichiga oladi. Bu kontekstda ma'naviy-axloqiy tarbiya o'sib kelayotgan inson tomonidan umumlashgan ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirishi, shuningdek, ularni aniq xulq-atvor me'yorlari va qoidalari, jumladan, oilada qabul qilinganlar bilan uyg'unlashtirib, shaxsiy ma'nolarga aylantirishi uchun sharoit yaratishga qaratilgan. Ma'naviyat va axloq haqidagi, ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsadi, vazifalari va mazmuni haqidagi tavsiflangan nazariy qoidalar tadqiqotimizning keyingi yo'nalishini belgilab berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrdagi O'RQ-637-sonli «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. www.lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 6 sentyabrdagi «Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF- 5812-sonli Farmoni. www.lex.uz
3. Горшкова, В.В. Культура диалога как цель и ценность образования современного педагога / В.В. Горшкова // Педагогика. 2012. № 9. С. 75-81.

OLIYTA'LIMDATYUTORLIK FAOLIYATINI BOSHQARISHNING EVOLYUTSIYASI VA ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

K.K.KUDRATOV

Guliston davlat universiteti

*Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar
bo'yicha birinchi prorektor, (PhD), dotsent*

Mazkur maqolada oliy ta'limda tyutorlik faoliyatini boshqarishning tarixiy evolyutsiyasi, uning institutsional shakllanish bosqichlari hamda zamonaviy rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tyutorlik faoliyati, oliy ta'lim, tyutorlik evolyutsiyasi, tyutorlikni boshqarish, zamonaviy tendensiyalar, individual ta'lim trayektoriyasi, student engagement, raqamli transformatsiya, mentorlik, peer support, adaptiv tutoring, AI asosidagi tutoring, ta'lim menejmenti, talaba markazli ta'lim

В данной статье анализируется историческая эволюция управления репетиторством в высшем образовании, этапы его институционального формирования и современные тенденции развития.

Ключевые слова: репетиторство, высшее образование, эволюция репетиторства, управление репетиторством, современные тенденции, индивидуальная образовательная траектория, вовлеченность студентов, цифровая трансформация, наставничество, поддержка со стороны сверстников, адаптивное репетиторство, репетиторство на основе ИИ, управление образованием, студентоцентрированное образование

This article analyzes the historical evolution of tutoring management in higher education, the stages of its institutional formation, and modern development trends.

Key words: tutoring, higher education, tutoring evolution, tutoring management, modern trends, individual educational trajectory, student engagement, digital transformation, mentoring, peer support, adaptive tutoring, AI-based tutoring, educational management, student-centered education.

Oliy ta'limda tyutorlik faoliyatini boshqarish masalasi bugungi kunda pedagogika va ta'lim menejmenti kesishgan nuqtadagi eng dolzarb muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Buning asosiy sababi shundaki, universitetlar endilikda faqat bilim beruvchi muassasa emas, balki talabani o'qishga jalb etish, saqlab qolish, uning rivojlanishini kuzatish, muammolarini erta aniqlash va individual ta'lim trayektoriyasini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan murakkab boshqaruv tizimlariga aylanmoqda. Shunday sharoitda tyutorlik faoliyati oddiy maslahat yoki nazorat emas, balki talabani universitet muhitiga integratsiyasi,

akademik barqarorligi va kasbiy shakllanishini ta'minlaydigan institutsional boshqaruv vositasi sifatida qaralishi zarur. UNESCO oliy ta'limdagi raqamli transformatsiya texnologiyalarni shunchaki joriy etish emas, balki inson resurslari bilan birga integratsiyalashgan qo'llab-quvvatlash tizimlarini yaratishni talab etishini ta'kidlaydi. Bu esa tyutorlikni boshqarishning tarixiy shakllari va zamonaviy tendensiyalarini qayta ko'rib chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Xalqaro adabiyotlarda tyutorlikning evolyutsiyasi ko'proq talabanning individual ehtiyojlarini qondiruvchi akademik qo'llab-quvvatlash tizimi sifatida ko'rsatiladi. Nisbatan eski, lekin konseptual jihatdan muhim bo'lgan Portugaliya universitetlari haqidagi ishda tutoring Yevropa oliy ta'lim hududi shakllanayotgan davrda talabalarga moslashuv va akademik yo'naltirish vositasi sifatida tavsiflanadi. Ushbu yondashuv tyutorlikning boshlang'ich institutsional bosqichini anglash uchun muhim. Biroq bunday ishlarda hozirgi raqamli o'zgarishlar, ma'lumotga asoslangan monitoring va talabanning farovonligini boshqarish masalalari tabiiy ravishda sust yoritilgan. Shu sababli ular tyutorlik evolyutsiyasining «an'anaviy-akademik yo'naltirish» bosqichini tushuntiradi, ammo bugungi holatni to'liq ifodalamaydi.

Carmen Dumitru va hammualliflar olib borgan eksperimental tadqiqot esa zamonaviy bosqichga yaqinroq bo'lib, tutoring, guided learning va learning diaries kombinatsiyasi magistrantlarning engagement darajasiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatganini ko'rsatadi. Bu ishning kuchli tomoni - tyutorlikning samaradorligi empirik dalillar bilan asoslanganidir. U talabanning energiyasi, qiziqishi va o'qishdagi sadoqati ortishini ko'rsatadi. Biroq tadqiqotning cheklovi shundaki, unda tyutorlik ko'proq pedagogik-intervensiya sifatida o'rganiladi; boshqaruviy evolyutsiya, institutning strategik roli yoki universitet ichki tizimidagi maqomi markazga olinmaydi. Shunday bo'lsa-da, ushbu maqola tyutorlikning zamonaviy talaba bilan ishlashdagi amaliy kuchini yaxshi ko'rsatadi.

So'nggi yillardagi frontiers tipidagi ishlar university tutoringni inclusive higher education, student satisfaction va academic performance bilan bog'la-moqda. Chirinos va hammualliflar 2026 yilgi maqolasida talabalar qabul qilishi va akademik natijalar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib, tutoringning samarasi dastur tuzilmasi va tutor kompetensiyalariga bog'liq ekanini qayd etadi. Bu xulosa tyutorlikning oddiy xizmat emas, balki puxta boshqariladigan dastur sifatida qaralishi lozimligini bildiradi. Mazkur ishning kuchli tomoni shundaki, u tyutorlik sifatiga strukturaviy va kompetensiyaviy nuqtai nazardan yondashadi. Zaif tomoni esa tarixiy genezisga uncha to'xtalmaydi. Demak, u «zamonaviy dasturiy bosqich»ni tushuntiradi, lekin evolyutsion manzarani to'liq bermaydi.

Peer mentoring va peer support haqidagi tadqiqotlar ham tyutorlik evolyut-siyasining muhim qatlamini ko'rsatadi. Le'ning 2024 yilgi sharhi peer mentorin-

ning akademik muvaffaqiyat, ijtimoiy integratsiya, hissiy qo'llab-quvvatlash va kasbiy rivojlanishga ijobiy ta'sirini qayd etadi. Bu xulosa tyutorlikning vertikal modelidan gorizontal yoki aralash modelga o'tayotganidan dalolat beradi. Ya'ni endi qo'llab-quvvatlash faqat «rahbar-talaba» modeli bilan cheklanmayapti; tengdosh yordamchilar, mentorlar va student leaders ham unga qo'shilmoqda. Biroq peer mentoring bo'yicha ishlar ko'pincha norasmiy tarmoqlar va tajriba almashuvini o'rganadi; universitet boshqaruvi ichidagi formal tyutorlik tizimini kamroq tahlil qiladi. Shu bois ular tyutorlik tendensiyalarini tushuntiradi, lekin boshqaruvning formal mexanizmini to'la ochmaydi.

Raqamli transformatsiya va AI bo'yicha adabiyotlar tyutorlikning eng yangi bosqichini yoritadi. Digital transformation bo'yicha 2025 yilgi scoping review oliy ta'limda AI ayniqsa at-risk studentsni aniqlash, academic performance'ni prognoz qilish va personalized tutoring uchun keng qo'llanayotganini ko'rsatadi. UNESCOning AI bo'yicha so'rovi ham oliy ta'lim muassasalarining katta qismi sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha yo'riqnoma ishlab chiqayotganini qayd etadi. Bu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, tyutorlik endi insoniy mulohaza bilan birga algoritmik qo'llab-quvvatlashga tayangan holda ishlamoqda. Biroq AI va adaptiv tutoring tizimlari haqidagi tadqiqotlarning zaif tomoni shundaki, ular ko'pincha «digital tutor»ni markazga qo'yib, inson-tyutorning tarbiyaviy, etik va kommunikativ funksiyalarini ikkinchi o'ringa suradi. Mazkur maqolaning nuqtai nazaridan esa AI tyutori almashtirmaydi; aksincha, uning boshqaruv funksiyasini kuchaytiruvchi vositadir.

Rus ilmiy adabiyotlari tyutorlikning tarixiy va professional shakllanishiga boshqa burchakdan qaraydi. Erokinaning tyutorlikning paydo bo'lishi va Rossiyada rivojlanishi haqidagi maqolasi tarixiy genezisni tushuntirishga xizmat qiladi. Unda tyutorlikning xorijdagi ildizlari va Rossiya kontekstiga moslashish jarayoni ko'rsatiladi. Bu ishning kuchli tomoni tarixiy izchillikni tiklashidadir. Biroq unda zamonaviy raqamli boshqaruv, data-driven monitoring yoki AI tendensiyalari tabiiy ravishda kam yoritilgan. Shunday bo'lsa-da, mazkur maqola evolyutsion tahlil uchun zarur tarixiy poydevor beradi.

Umumiy tanqidiy xulosa shuki, xalqaro adabiyotlar tyutorlikning student engagement, wellbeing, peer support va AI bilan integratsiyalashgan zamonaviy tendensiyalarini kuchliroq yoritadi, rus adabiyotlari esa tarixiy shakllanish, professional tayyorlash va tyutor kompetensiyalarini chuqurroq tahlil qiladi. Biroq ikkala ilmiy maydonda ham tyutorlik faoliyatini boshqarishning uzluksiz evolyutsion modeli, ayniqsa oliy ta'lim muassasasi boshqaruvi doirasida, hali yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Aynan shu bo'shliq mazkur maqolaning ilmiy yangiligini asoslaydi.

Tadqiqot davomida o'tkazilgan qiyosiy va kontent-tahlil natijasida oliy ta'limda

tyutorlik faoliyatini boshqarish evolyutsiyasining uch bosqichli modeli shakllantirildi. Birinchi bosqich «an'anaviy-individual hamrohlik bosqichi» deb tavsiflandi. Bu davrda tyutorlik asosan shaxsiy akademik maslahat, ma'naviy yo'naltirish va o'qish jarayonida individual yordam ko'rsatish vazifalariga ega bo'lgan. Tarixiy manbalarda va klassik universitet tajribalarida tutoring ko'proq «individual guidance» sifatida tushunilgan. Uning boshqaruviy jihati mavjud bo'lgan bo'lsa-da, u hali institutlashmagan, ya'ni formal strategik boshqaruv funksiyasiga aylanmagan edi. Bu bosqichda tyutorning kuchi uning shaxsiy ta'sirida, yaqin muloqotida va o'quv jarayoniga individual kirib borishida namoyon bo'lgan.

Ikkinchi bosqich «institutsional-pedagogik qo'llab-quvvatlash bosqichi» sifatida belgilandi. Bu bosqichda tyutorlik faoliyati universitet ichida dasturiy tus ola boshlaydi: u akademik moslashuv, talabalarni qo'llab-quvvatlash, guruhlar bilan ishlash, peer mentoring, mentor training va student services bilan chambarchas bog'lana boshlaydi. Dumitru, Gonsalves, Le va boshqa zamonaviy tadqiqotchilar natijalari shuni ko'rsatadiki, tutoring va mentoring dasturlari student engagement, belonging, self-regulation va satisfaction'ga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, tyutorlik bu bosqichda individual murabbiylikdan chiqib, universitetning rejalashtirilgan pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimiga aylanadi. Muhimi, aynan shu davrda tyutorning samaradorligi uning shaxsiy fazilatlarini bilangina emas, balki dastur sifati, tayyorgarligi va tashkiliy model bilan belgilanadi.

Uchinchi bosqich «raqamli-integrativ boshqaruv bosqichi» deb ataldi. Bu bosqichda tyutorlik faoliyati student supportning boshqa shakllari bilan birlashadi va raqamli monitoring, learning analytics, AI asosidagi tavsiyalar, risk detection va personalized pathways vositalari bilan boyiydi. Digital transformation bo'yicha zamonaviy sharhlar oliy ta'limda AI ayniqsa at-risk studentsni aniqlash, personalizatsiya va tutoring uchun faol qo'llanayotganini ko'rsatadi. UNESCO so'rovlarida ham oliy ta'lim muassasalari AI'dan foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar ishlab chiqayotgani qayd etiladi. Bu esa tyutorlikning butunlay yangi tabiatini ko'rsatadi: endi tyutor faqat muloqot qiluvchi shaxs emas, balki raqamli ma'lumotlar, tezkor ogohlantirish tizimlari va interaktiv platformalar bilan ishlovchi boshqaruv subyektidir.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, mazkur uch bosqich bir-birini inkor etmaydi, balki ustma-ust quriladi. An'anaviy bosqichdagi individual muloqot bugun ham yo'qolmagan; aksincha, u raqamli vositalar bilan qo'llab-quvvatlanmoqda. Institutsional-pedagogik bosqich esa bugungi universitetlarda dasturiy asos, reglament va funksiyalar taqsimoti shaklida saqlanib qolgan. Raqamli-integrativ bosqich esa shu ikki tarixiy qatlamni yangi texnologik muhitga ko'chiradi. Demak, evolyutsiya uzilishli emas, balki kumulyativ xarakterga ega. Aynan shu xulosa tyutorlikni boshqarishda tarixiy tajribani rad etmasdan, uni zamonaviy sharoitga mos ravishda yangilash zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, oliy ta'limda tyutorlik faoliyatini boshqarish evolyutsiyasi oddiy individual akademik yordam shaklidan boshlab, universitet miqyosidagi institutsional qo'llab-quvvatlash tizimi va undan raqamli-integrativ boshqaruv modeligacha bo'lgan murakkab tarixiy yo'lni bosib o'tgan. Tadqiqot natijalari tyutorlikning tarixiy rivojlanishida uch asosiy bosqich mavjudligini ko'rsatdi: an'anaviy-individual hamrohlik, institutsional-pedagogik qo'llab-quvvatlash va raqamli-integrativ boshqaruv bosqichlari. Bu bosqichlar tyutorlikning mazmuni, vazifalari, rol talqini va boshqaruv mexanizmlaridagi o'zgarishlarni tushuntirishga imkon beradi. Xalqaro va rus ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatdiki, tyutorlikning zamonaviy ko'rinishi student engagement, wellbeing, belonging, peer support, individual trayektoriyalar, kompetensiyaviy professionallashuv va AI yordamidagi monitoring bilan chambarchas bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Chirinos, J. M. et al. Perception and impact of university tutoring on academic performance // *Frontiers in Psychology*. - 2026. - Vol. 17. - Article 1745043. (Frontiers)
2. Gonçalves, J. C. et al. Mentoring for well-being, engagement and academic transition in higher education // *Frontiers in Education*. - 2025. - Vol. 10. - Article 1606103. (Frontiers)
3. Le, H. G. The benefits of peer mentoring in higher education // *Journal of Learning Development in Higher Education*. - 2024. - Issue 32. - maqola onlayn nashr. (Журнал Алдинбе)
4. Godsk, M., Müller, K. L. Engaging students in higher education with educational technology // *Education and Information Technologies*. - 2025. - Vol. 30. - onlayn first maqola. (MDPI)
5. Fierro Saltos, W. R. et al. A Scoping Review on Digital Transformation // *Information*. - 2025. - Vol. 16, No. 9. - Article 819. (MDPI)

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASI RAHBARIDA BOSHQARUV MADANIYATINING ZAMONAVIY STRATEGIYALARI

G.A.RO'ZIYEVA,
*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va
mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning
malakasini oshirish instituti doktranti*

Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim muassasasi direktorlarida boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishning xorijiy tajribalari yoritilgan. maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatida pedagogik liderlikning ahamiyati xalqaro tajribalar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim muassasasi, boshqaruv madaniyati, liderlik, pedagogik rahbarlik, maktabgacha ta'lim sifati.

В данной статье освещаются зарубежные подходы и опыт развития управленческой компетентности руководителей дошкольных образовательных учреждений. На основе международного опыта проанализировано значение педагогического лидерства в деятельности дошкольных образовательных организаций.

Ключевые слова: дошкольное образовательное учреждение, управленческая культура, лидерство, педагогическое руководство, качество дошкольного образования.

This article highlights foreign experiences and approaches to the development of managerial competence among leaders of preschool educational institutions. Based on international experience, the importance of pedagogical leadership in the activities of preschool educational organizations is analyzed.

Key words: preschool educational institution, management culture, leadership, pedagogical leadership, quality of preschool education.

Rivojlangan mamlakatlarda rahbarlarni tayyorlash va ularning kompetensiyasini oshirishga oid turli strategiyalar joriy etilgan. Shvesiya va Finlyandiyada MTM direktorlari uchun «pedagogik yetakchilik» tushunchasi markaziy o'rin tutadi. Bu davlatlarda rahbarlik demokratik tamoyillarga va bolaning huquqlarini himoya qilishga asoslanadi.

Shvesiyada barcha yangi tayinlangan maktab va maktabgacha ta'lim rahbarlari uchun «Milliy direktorlar tayyorlash dasturi» majburiy hisoblanadi. Bu 3 yillik dastur davlat tomonidan moliyalashtiriladi va huquqiy bilimlar, maqsadli boshqaruv va pedagogik yetakchilikni qamrab oladi. Tadqiqotlar ushbu dastur-ning rahbarlarda kasbiy ishonchni shakllantirishda muhim rol o'ynashini tasdiqlaydi [1].

Finlyandiyada 2018-yilda qabul qilingan Maktabgacha ta'lim to'g'risidagi Qonunga muvofiq, maktabgacha ta'lim markazi direktori bo'lish uchun pedagog (maktabgacha ta'lim o'qituvchisi) darajasidagi malaka va boshqaruv ko'nikmalarga ega bo'lish talab etiladi, 2030-yildan boshlab esa barcha direktorlar

maktabgacha ta'lim yo'nalishida magistr darajasini olishi shart qilib belgilangan. Bu talab Finlyandiya rahbarlik kompetensiyasiga davlat miqyosida qanchalik jiddiy e'tibor berilishini ko'rsatadi. Ta'kidlash joiz, Finlyandiya rahbarning chuqur pedagogik bilimga ega bo'lishi juda muhim sanaladi tadqiqotlar yuqori pedagogik kompetensiyaga ega rahbarlar bog'chalarda bolalarning o'qish, hissiy rivojlanish va ijtimoiy munosabatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlagan [2].

Shuningdek, Finlyandiya milliy o'quv dasturida direktorning roli aniq belgilangan jumladan pedagogik jamoaning rivojlanishi va bolalar farovonligi uchun javobgardir. Finlyandiya «taqsimlangan yetakchilik» kuchli rivojlangan bo'lib, o'qituvchilar o'quv dasturini rejalashtirishda katta avtonomiyaga ega. Direktor esa bu jarayon qulaylik yaratuvchi shaxs hisoblanadi.

AQSh tajribasida ham rahbarlik kompetensiyasini oshirishga alohida ahamiyat beriladi. Mamlakat miqyosidagi Head Start dasturi doirasida 2016-yildan boshlab yangi tayinlangan bog'cha direktorlaridan kamida bakalavr darajasi, shuningdek, xodimlarni boshqarish, moliyaviy va ma'muriy tajriba talab qilinmoqda. Bu hukumat dasturi orqali bolalar bog'chalari rahbarlarining professional saviyasini oshirishga intilish ko'zga tashlanadi. An'anaviy seminarlar va ma'ruzalar ko'pincha kutilgan natijani bermaydi, chunki olingan bilimlar amaliyotga joriy etilmay qoladi. Shu sababli, AQShning Head Start dasturi doirasida «amaliyotga asoslangan kouching» PBS [3] modeli keng qo'llanilmoqda. Bu model direktorlar va pedagoglarning kasbiy rivojlanishini ish joyida, real vaqt rejimida amalga oshirishga qaratilgan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, PBS modeli nafaqat o'qituvchilarning kompetensiyasini oshiradi, balki direktorlarning boshqaruv uslubini ham ijobiy tomonga o'zgartiradi. Kouching jarayonida direktorlar o'z xodimlarini tinglashni, ularga to'g'ri savollar berishni va konstruktiv tanqid qilishni o'rganadilar [3].

Shuningdek, AQShda nodavlat professional uyushmalar ham rahbarlarning malakasini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, Maktabgacha ta'lim rahbarlari uyushmasi muntazam ravishda direktorlar uchun yetakchilik ko'nikmalarini mustahkamlashga qaratilgan o'quv seminarlar, vebinarlar va konferensiyalar tashkil qiladi. Mazkur uyushma rahbarlarning keng qamrovli bilim va malakaga ega bo'lishini qo'llab-quvvatlab, ularga zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini o'rgatadi [4].

Kanadada maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlariga qo'yilgan malaka talablari har bir provinsiyada alohida belgilangan. Ko'plab provinsiyalarda direktor lavozimi uchun pedagogik ma'lumot talab qilinsada, rahbarlar uchun maxsus boshqaruv bo'yicha tayyorgarlik kurslari ko'pincha majburiy emas va rasmiy tayyorgarlik talablari kam uchraydi. Biroq, Kanadada ham so'nggi yillarda rahbarlar uchun kasbiy standartlarni bir xilda yuksaltirish masalasi muhokama qilinmoqda, jumladan, ayrim provinsiyalarda rahbarlarning boshqaruv bo'yicha sertifikat olish dasturlari joriy etilmoqda [4].

Germaniyada maktabgacha ta'lim muassasalari (Kita, Kindergarten) odatda pedagogik ma'lumotga ega, tajribali tarbiyachilar tomonidan boshqariladi. Rasmiy

darajada yagona federal talablar mavjud bo'lmasa-da, ko'plab yerushlar (federativ hududlar) rahbar lavozimiga nomzodlardan malaka oshirish kurslarini o'tishni va ma'lum yillik stajga ega bo'lishni talab qiladi. OECD tadqiqotiga ko'ra, Germaniyada maktabgacha ta'lim rahbarlari agar maxsus maktabgacha ta'lim bo'yicha boshqaruv tayyorgarligiga ega bo'lsa, ular o'z vaqtlarining ko'prog'ini pedagogik faoliyatga sarflashi kuzatilgan ya'ni, maxsus tayyorgarlik ko'rgan rahbarlar ko'proq o'quv jarayonini rivojlantirishga e'tibor qaratar ekan.

Bu esa rahbarlik kompetensiyasini oshirish uchun maxsus trening va ta'lim dasturlarining naqadar muhimligini ko'rsatadi. Germaniyada hatto ba'zi oliy o'quv yurtlari «Maktabgacha ta'lim muassasasi boshqaruvi magistri» kabi maxsus dasturlarni taklif etib, rahbarlarni professional boshqaruvchilar sifatida tayyorlashga kirishganini ko'rish mumkin [5].

Yaponiyada maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari uchun rasmiy tayyorgarlik talablari odatda pedagog-kadrlar tizimining bir qismi sifatida qoraladi. Ko'plab rahbarlar yetarlicha pedagogik tajribaga ega bo'lgan o'qituvchilar orasidan tayinlanadi va ulardan davlat siyosati va milliy o'quv dasturi doirasida bolalar ta'lim-tarbiyasini tashkil etish kabilar talab etiladi.

Mamlakatda transformatsion rahbarlik tamoyillariga mos ravishda, rahbarlardan muassasa uchun uzoq muddatli rivojlanish vizyonini ishlab chiqish, jamoani bir maqsad sari safarbar etish va pedagogik jarayonni doimiy takomillashtirib borish kutiladi.

Xususan, Yaponiya Ta'lim vazirligi ko'rsatmalarida bog'cha mudirining uch asosiy roli belgilangan. Birinchisi aniq maqsad va vazifalarga ega maktab (bog'cha) boshqaruvi strategiyasini ishlab chiqish, ikkinchisi samarali tashkiliy muhit yaratish (xodimlar, moddiy va moliyaviy resurslarni maqsadga muvofiq safarbar etish), uchinchisi tashqi tomonlar (ota-onalar, mahalla) bilan samarali kommunikatsiya o'rnatish. Shu bilan birga, Yaponiyada rahbar kadrlarning rasmiy malaka darajasi yuqori masalan, davlat maktablari direktorlari odatda magistr va unga teng darajaga ega bo'lishi talab etiladi, kamida 5-10 yillik pedagogik ish staji bo'lishi lozim. Yaponiyadagi xalqaro tadqiqotlar natijalariga ko'ra, bu mamlakatda bog'cha rahbarlari o'z vaqtlarining sezilarli qismini bevosita pedagogik ishlarni muvofiqlashtirishga ajratishadi masalan, Yaponiyada bolalar bog'chasi rahbarlari ish vaqtlarining kamida 25 foizini pedagogik yetakchilikka sarflashi aniqlangan. Shuning uchun Yaponiya dunyoda yuqori pog'onalardan birini egallaydi va rahbarning o'quv-tarbiyaviy jarayonga qanchalik e'tibor qaratishini aks ettiradi [6].

Yaponiya maktabgacha ta'limida boshqaruv madaniyati milliy qadriyatlar - «Wa» (garmoniya) va jamoaviy ruhga asoslanadi. Yaponiyada direktorlar (encho) ko'pincha «ma'mur» emas, balki «katta ustoz» sifatida qabul qilinadi. Yapon menejmentida rahbar o'z xodimlariga xizmat qilishi, ularga ustozlik qilishi va ularning shaxsiy rivojlanishiga mas'ul bo'lishi kutiladi. Bu esa xodimlarning tashkilotga sodiqligini oshiradi va kadrlar

qo'nimsizligini past darajada ushlab turadi. Direktorlar o'qituvchilar bilan birgalikda o'quv materiallari va dars jarayonini chuqur tahlil qiladilar. Bu jarayon «Lesson Study» deb ataladi va u orqali direktor pedagogik yetakchilikni amalda namoyon etadi. Qaror qabul qilish jarayoni G'arb davlatlariga qaraganda sekinroq kechadi, chunki har bir o'zgarish avval barcha xodimlar bilan muhokama qilinadi. Maqsad barchaning roziligini olish va jamoada nizolarning oldini olishdir. Bu ijro bosqichida yuqori samaradorlikni ta'minlaydi.

Teikyo Universiteti kabi oliy o'quv yurtlarida bo'lajak rahbarlar va tarbiyachilar uchun maxsus amaliyot dasturlari mavjud bo'lib, ular talabalarni bolalar bilan bevosita ishlash orqali rahbarlikka tayyorlaydi.

Singapur hukumati maktabgacha ta'lim sohasida rahbarlikni rivojlantirishga strategik yondashadi. Ular ishlab chiqqan «Erta bolalik uchun ko'nikmalar ramkasi» sohadagi har bir lavozim uchun aniq talablar va rivojlanish yo'llarini belgilab beradi. Singapur modelida, kuchli boshqaruv madaniyati aniq standartlar, uzlyuksiz ta'lim va moddiy rag'batlantirish tizimiga asoslangan.

Janubiy Koreya hukumati MTM direktorlarining malakasini oshirishda xalqaro hamkorlikka katta e'tibor qaratadi. Koreya Taraqqiyot instituti qoshidagi «Davlat siyosati va boshqaruv maktabi» tomonidan tashkil etilgan «Global yetakchilik dasturi» bunga yorqin misoldir. Ushbu dastur rivojlanayotgan davlatlar rahbarlari uchun mo'ljallangan bo'lib, u Koreyaning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish tajribasini o'rgatadi. Dastur aralash ta'lim shaklida olib boriladi. Bu rahbarlarga nazariy bilimlarni olish bilan birga, ilg'or Koreya MTMlaridagi ish jarayonini o'z ko'zlari bilan ko'rish imkonini beradi.

Janubiy Koreyada o'tkazilgan tadqiqotlar MTM direktorlari orasida «impotor fenomeni» (o'zini soxta his qilish, yutuqlarni omadga yo'yish va fosh bo'lishdan qo'rqish) keng tarqalganini aniqladi. Bu holat ierarxik jamiyat bosimi, yuqori raqobat va ota-onalarning haddan tashqari talabchanligi natijasida yuzaga keladi. Ushbu fenomen rahbarning qaror qabul qilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va uning yetakchilik salohiyatini pasaytiradi. Reflektiv amaliyot va «Reflective Supervision» ushbu psixologik to'siqlarni yengishning asosiy vositasidir. Superviziya jarayonida rahbar o'z his-tuyg'ularini xavfsiz muhitda tahlil qiladi, qo'rquvlarini yengadi va o'zining kuchli tomonlarini kashf etadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasida tashkilot madaniyati bu jamoa tomonidan qabul qilingan qadriyatlar, me'yorlar va an'analar tizimi bo'lib, aynan shu madaniyat muassasadagi ishlash muhitini va tarbiyaviy jarayon sifatini belgilaydi. Rivojlan-gan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, samarali rahbar o'z bog'chasida inklyuziv, hamkorlikka asoslangan va ijtimoiy adolat tamoyillariga tayangan madaniyatni yaratishga intiladi. Inklyuziv muhit va ijtimoiy adolat tushunchalari bugungi kunda ta'lim sohasida asosiy qadriyatlardan sanaladi. Har bir bola sifatli ta'lim olish huquqiga ega va maktabgacha ta'lim muassasalari barcha bolalarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda ishlashi lozim.

Finlyandiya milliy o'quv dasturi va qonunchiligida maktabgacha ta'limning asosiy qadriyatlari aniq belgilab qo'yilgan, har bir bolaning manfaatlari birinchi o'rinda turishi, bola farovonligi va huquqlari ta'minlanishi, barcha bolalarga teng va adolatli munosabatda bo'linishi, hech qanday kamsitishga yo'l qo'yilmasligi shart. Finlyandiyaning 2022-yilda yangilangan Maktabgacha ta'lim bo'yicha milliy o'quv dasturida asosiy g'oyalari sifatida bolalikning o'ziga xos qadriyati, insoniy kamolot, bola huquqlari, tenglik va xilma-xillikni hurmat qilish, oilalar xilma-xilligini e'zozlash hamda sog'lom va barqaror turmush tarzi kabi tamoyillar bayon etilgan. Bu qadriyatlar maktabgacha ta'lim muassasasining har bir faoliyat yo'nalishida aks etishi lozim. Natijada, Finlyandiya bog'chalarida inklyuziya va ijtimoiy adolat madaniyati kundalik amaliyotda seziladi masalan, jismoniy imkoniyati cheklangan yoki xorijiy oilalardan bo'lgan bolalar umumiy guruhlarda teng qatnashadi, tarbiyachilar har bir bolaga mos yondashuvni qo'llaydi, muassasa jamoasi esa «har bir bola qadrligi» degan tamoyilga amal qiladi.

Germaniyada ham so'nggi yillarda bolalar bog'chalarida ijtimoiy adolat va demokratik madaniyatni tarbiyalashga e'tibor kuchaygan. Xususan, mamlakat konstitutsiyasiga bolalar huquqlarini kiritish tashabbusi ko'tarilib, bola manfaatlari himoya qilish va ularning fikrini inobatga olish davlatning asosiy burchi sifatida e'tirof etilgan. Germaniya bolalar bog'chalarida «demokratik tarbiya» konsepsiyasi joriy etilib, bolalarga kichik yoshdan o'z fikrini ayta olish, tanlov qilish va boshqalarni hurmat qilish ko'nikmalari singdirilmoqda bunda rahbarlar va tarbiyachilar o'zlari ham demokratik qadriyatlarga rioya qilgan holda, muassasa boshqaruvida shaffoflik va adolat tamoyillarini namoyon etishadi.

Yuqoridagi misollar rivojlangan mamlakatlarda rahbarlik kompetensiyalarini rivojlantirish borasida tizimli yondashuvlar mavjudligini ko'rsatadi. Boshqaruv madaniyatini shakllantirish avvalo rahbarning o'zini rivojlantirishdan boshlanadi. Transformatsion liderlikka xos vizyon va ilhomlantirish qobiliyatini, strategik tafakkurni hamda yuqori emosional intellektni uyg'unlashtira olgan rahbarga jamoani muvaffaqiyat sari yetaklay oladi. Bu borada xorijiy tajribalar rahbarlarni maxsus tayyorgarlikdan o'tkazish, ularning malakasini uzluksiz oshirib borish va yuqori malaka talablarini qo'yish orqali muhim natijalarga erishish mumkinligini ko'rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://www.belmas.org.uk/wp-content/uploads/2024/01/LPD-Sweden-Susanne-Sahlin-231207.pdf>
2. <https://www.education-progress.org/ru/focus/29-ecceleaders>
3. Practice-Based Coaching - PBC <https://headstart.gov/professional-development/article/practice-based-coaching-pbc>
4. Early Learning Leaders <https://www.earlylearningleaders.org/>
5. <https://www.uni-flensburg.de/en/academics/prospective-students/master/ma-director-of-early-childhood-educational-facilities>

**OLIYTA'LIM TALABALARIQOBILIYATLARINI
RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGAXOS JIHATLARI**

T.ABDUJABBOROVA,

Farg'ona davlat universitetining mustaqil izlanuvchisi

Maqolada oliy ta'lim talabalarining bilish(aqliy), ijodiy, hissiy qobiliyati yuqori bo'lgan shaxslarning sifatleri yoritilgan. Yuqoridagi sifatlar namoyon bo'lgan buyuk allomalar, jahonga mashhur olim va faylasuflar haqida fikr yuritilgan. Kelajakda ayniqsa ijodiy qobiliyatli, iste'dodli, kasbiy qobiliyatga ega bo'lgan mutaxassislar Yangi O'zbekistonni yaratishdagi roli bayon qilingan.

Kalit so'zlar. Yangi O'zbekiston-Uchinchi Renessans,bilish qobiliyati,hissiy qobiliyat, zamonaviy maktab, kreativ tafakkur, iqtidor, layoqat, ijodiy qobiliyat, intellektual.

В статье описываются качества студентов университетов с высокими когнитивными (умственными), творческими и эмоциональными способностями. Обсуждаются великие ученые, всемирно известные ученые и философы, у которых отсутствуют вышеперечисленные качества. В дальнейшем была описана роль особо творческих, талантливых и профессиональных специалистов в создании Нового Узбекистана.

Ключевые слова. *Новый Узбекистан - Третий Ренессанс, познавательная способность, эмоциональная способность, современная школа, креативное мышление, талант, способность, творческая способность, интеллектуал.*

The article describes the qualities of university students with high cognitive (mental), creative and emotional abilities. The great scientists, world-famous scholars and philosophers who lack the above qualities are discussed. In the future, the role of especially creative, talented and professional specialists in the creation of New Uzbekistan was described.

Key words. *New Uzbekistan-Third Renaissance, cognitive ability, emotional ability, modern school, creative thinking, talent, ability, creative ability, intellectual.*

Barchaga ma'lumki, asosiy tushuncha bo'lgan «qobiliyat» atamasi hamda u bilan sinonim sifatida qo'llaniluvchi «iqtidor», «iste'dod», «salohiyat» atamalarining mohiyati mavjud manbalarda turlicha ifodalansa-da, biroq ularni mazmuni o'zaro o'xshash qirralar ham mavjud. Chunonchi, shaxsning har qanday o'ziga xos xususiyatlari tug'ma bo'lib, u juda yoshlikdanoq namoyon bo'ladi. Manbalardan ma'lumki, Z.M.Bobur buyuk shoir, tarixchi, geograf, davlat arbobi, iste'dodli sarkarda, boburiylar sulolasining asoschisi, temuriy shahzoda. U adabiyot, nafis san'at, tabiat go'zalligiga yoshligidan mehr qo'yg'an. Bobur Temuriylar naslidan bo'lsada, yoshligidan otasi saroyida ustozlar rahbarligida ilmlarning asosini egalladi. Mirzo Ulug'bek ham yoshligidan yuksak saviyali,

irodali, zo'r bilimdon bo'lgan. Qobiliyat, iqtidor, iste'dod va salohiyat ham zarur shart-sharoitlar, muhit mavjud bo'lgan vaqtdagina yuzaga chiqishini bilamiz.

Buyuk alloma Alisher Navoiyning shoirlik iste'dodini shakllanishida muhit va ota-onaning ta'siri juda katta rol o'ynagan. Alisherning otasi G'iyosiddin Kichkina badiiy adabiyotni juda sevar edi. Ularni xonadonlarida she'rxonlik kechalari o'tkazish odat tusiga kirgan edi. Abu Rayhon Beruniy ham, bolaligidan ancha talabchan va bilimga ishtiyoqi zo'r bo'lgan. Oddiy oiladan chiqqan buyuk olimdir. Demak, individual yondoshuv, doimiy o'qib-o'rganish va harakat ularni yanada rivojlantirishga yordam beradi.

Isak Nyuton geniy yoki juda katta aql egasi. U Angliyaning Vulstron qishlog'ida oddiy fermer oilasida tug'ildi. Buvasining tarbiyasida, yetimlikda mashaqqatli mehnat qilib, jahonga mashhur olim bo'ldi, barcha havas qiladigan shaxs sifatida tanildi.

Ijodiy qobiliyat individual xususiyatga ega xislat bo'lganligi bois oliy ta'lim dargohlarning har bir talabasida uning mavjud ekanligini o'rganish talab etiladi. Bu esa o'ta murakkab jarayon bo'lib, mutaxassislarni jalb etish va alohida tashkiliy-texnik va pedagogik tayyorgarlik asosida ish ko'rishni taqozo etadi. Bu jarayonda qobiliyat negizida aks etuvchi psixologik xususiyatlar inobatga olinishi juda muhimdir. Shu sababli uzoq vaqt izlanishlarimiz o'laroq maqolada shaxs qobiliyatining psixologik jihatlarini yoritish maqsadga muvofiq, degan to'xtamga keldik.

Maxsus adabiyotlarda shaxs qobiliyatining mohiyatiga ko'ra quyidagicha guruhlanishi ko'rsatilgan:

- 1) bilish qobiliyati;
- 2) ijodiy qobiliyat;
- 3) hissiy qobiliyat

Bilish qobiliyati so'nggi 25 yil ichida amerikalik psixologlar tomonidan keng ko'lamda maxsus o'rganilib kelinmoqda. Ayni vaqtda u «aqliy-ijodiy qobiliyat» sifatida ham e'tirof etilmoqda. Olim Gilford va uning izdoshlari shaxsning aqliy qobiliyati darajasini belgilovchi 16 omilni asoslaganlar. Jumladan, ko'chuvchanlik, ravonlik, tafakkur aniqligi, o'ziga xosligi, muammoni izlashdagi ziyraklik va boshqalar.

Intellekt bo'yicha ham ijodiy qobiliyatli o'quvchi zukko, zehni tez, mohiyatni aniqlik bilan chuqur anglash, xotira va yodlash qobiliyati, bilimni tez egallashga, tinimsiz izlanishga ega bo'lishi lozimdir.

Yunon podshohi Faylaqus o'z farzandi bo'lmish Iskandarga Arastu(Aristotel) ilmu hikmatni donolikning butun siru asrorini o'rganib olishiga kuch-qudratini sarflaydi. Iskandar o'ta qobiliyatli bo'lgani va hunarga ishtiyoqi zo'r bo'lgani uchun ham ilmning talay sohasi bo'yicha katta muvoffaqiyatlarga erishdi.

Buyuk iste'dod egasi geniy olim Leonordo da Vinchi oddiy oilada tug'ildi.

Lekin mashhur haykaltarosh va rassom V.Verakko qo'lida ta'lim olib, kamol topdi. Jahonda buyuk rassom bo'lib yetishdi. Maxsus iste'dod va qobiliyatga ega bo'lgan shaxslar ijodiy qobiliyatini namoyon qila oladi, ta'limga yangicha yondashadi, ko'p adabiyotlarni mutoala qiladi, ilmiy ijodiy izlanadi, milliy qadriyatlarni e'zozlaydi va Vatanni sevish, she'riyatni chuqur tushuna olish, erkin fikrlash, izlanuvchanlik kabi qobiliyatlar kuchli bo'ladi.

Oliy o'quv yurtlarida esa tashkil etiluvchi mashg'ulotlar hamda auditoriyadan va ta'lim muassasasidan tashqari sharoitlarda talabalarning «Intellectual ring», «Zakovat», «Iqtidorlilar oramizda», «O'tkir zehnlilar» kabi intellektual o'yinlar yoki amaliy treninglarga faol jalb etilishi ularning aqliy qobiliyatlarini o'stirishga yordam beradi. Ularda ijodiy-aqliy mushohada yuritish malakalari rivojlanadi, kreativ tafakkurlari boyib boradi.

Zero, «qobiliyatli bolalar juda yoshlikdanoq voqea-hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini anglay olish va ularga muvofiq xulosalar chiqarish layoqatiga egaliklari bilan ajralib turadilar.

Oliy ta'lim talabalarining bo'sh vaqtini to'g'ri tashkil qilish, qo'shimcha kasb-hunarga o'rgatish, ijodkorlik, hissiy va aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida «Kompyuter texnologiyalari va operatori», «O'yinchoqlar yasash», «Tadbirkorlik va biznes», «Mukarramaxonim izdoshlari», «Haykaltaroshlik», «Interyer dizayner», «Qo'g'irchoq teatri», «Talabalar teatr studiyasi», «Yosh ijodkorlar» nomli qisqa kurslar tashkil etilgan. O'quv kurslari yakunida ular o'rgangan bilim, ko'nikma va malakalarini ko'rgazmalar ko'rinishida taqdim etadilar, sertifikatlar bilan taqdirlanadilar.

Haqiqatdan ham Imom Buxoriy bobomiz to'plagan hadislaridan birida: «Yoshlikda o'rganilgan ilm toshga o'yilgan naqsh kabidur» deb ta'kidlangan. Shuning uchun ham ilm yo'q joyda qoloqlik, jaholat va albatta yo'ldan adashish bo'ladi. Eng katta boylik - bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik-bu bilimsizlikdir. Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Chunki, intellektual va madaniy salohiyatning qanday noyob boylik, nodir iste'dod egalarini tarbiyalab, kamolga yetkazishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini unutishga haqqimiz yo'qligini Prezidentimiz alohida ta'kidlagan.

Ma'rifatparvar bobomiz Mahmudxo'ja Behbudiyning «Dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdur», degan so'zlari bugun ham dolzarbligicha qolmoqda.

Talabalarining bilish (aqliy) qobiliyati bilan bevosita fikriy va amaliy harakatlari hamda ilm-fan yoki bilish sohasining ma'lum yonalishlarida yuqori natijalarni qayd etish orqali akademik yutuqlarga erishishni kafolatlovchi qobiliyatlar sifatida e'tirof etilgan.

Masalan, matematik qobiliyat - shaxsda hisob-kitob, o'lchash va predmetlarni tartibga solishga katta qiziqish yuzaga keladi, yoshiga nisbatan matematik qonuniyatlarni tushunish layoqati shakllanadi, matematik ramzlar (raqamlar va belgilar)ni oson tushunish va yodda saqlab qolishni namoyon etadi, ko'paytirish va bo'lishga oid har qanday operatsiyani osonlik bilan bajaradi, yirik hajmdagi vaqt hisobi va pullarni ajrata oladi, matematikaga aloqador bo'lmagan mashg'ulotlarda ham matematik tushuncha va ko'nikmalarini namoyish etadi. Inson o'zining aqliy qobiliyatini intellektual iste'dodini tarbiyalash va rivojlantirish uchun harakat va yana harakat, doimiy harakat qilishi hamda quydagilarga rioya qilishi lozim.

- 1 .Zukkolik - zehn o'tkirligi - masalani tez hal qilish.
- 2 .Fahm tezligi - murakkab masala ichidan eng muhimini tanlay bilish.
- 3 .Zehn ravshanligi - masalani qiyinchiliksiz oson yol bilan hal qilish.
- 4 .Masalani chuqur anglash - ma'lum pozitsiyada turish.

Tabiiy fanlar (biologiya, fizika, geografiya)ni o'zlashtirishga bo'lgan qobiliyat - tabiiy-ilmiy va amaliy tajribalarga nisbatan qiziqishi kuchli, ro'y berayotgan voqea-hodisalarning sabab-oqibat munosabatlarini tushuna oladi, o'ziga xos abstrakt xotiraga ega bo'ladi.

O'qishga bo'lgan qobiliyat - bunday qobiliyatga ega shaxs ko'p o'qiydi, muloqot jarayonida boy so'z zahirasi va murakkab sintaksis tuzilmalardan foydalanadi, mutola jarayonida diqqatini uzoq vaqt saqlab tura oladi, o'qilayotganini yaxshi tushunadi va ularning mohiyatini to'g'ri anglaydi, xotirasida ramzlar, harflar va so'zlarni uzoq vaqt saqlay oladi, yodlash qobiliyati yaxshi, esda saqlash qobiliyatirivojlanadi, ifodali o'qish orqali iqtidorini namoyish etadi, alohida notiqlik mahoratiga ega bo'ladi. Olimlarning fikricha, hatto talantli kishilarning ham garchi odatda ish qobiliyati g'oyatda zo'r bo'ladi, o'z layoqatlarini ro'yobga chiqarmoq uchun sidqidildan ishlashlari kerakdir.

Buyuk mutafakkir, voizlik san'atining yirik namoyondasi Husain Voiz Koshifiy juda kuchli va ta'sirli notiq edi. Baland ovozda yaxshi va'z qilgani uchun olimlar va fozillar o'zlariga xos majlislariga taklif qilar edi.

Sport qobiliyati - bunda shaxmatga bo'lgan qobiliyat, shaxmat kataklarining nomlanishi (raqamlanishi), donalarning vazifalari va ularning harakatlanish yo'nalishlarini yaxshi biladi, o'yin qoidalarini yodida saqlaydi, o'yin jarayonida har bir yurishning sabab va oqibatini tahlil eta oladi, bir necha pozitsiyadan so'ng vaziyatning o'zgarishini bashoratlay oladi, murakkab shaxmat operatsiyalarini qo'llay oladi.

Taniqli pedagog Abdulla Avloniy «Badanning salomat, quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki uqimoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchli, kasalsiz jasad lozimdur. Badan tarbiyasining fikr tarbiyasiga ham

yordami bordur. Bolalarda fikrlash iqtidorini hosil qilish uchun fikr tarbiyasi benihoya zarurdir».

Buyuk olim Farobiy insonning borliqni bila olishini qayd qilib, insonning bilishi, uning ruhiy qobiliyatlarini inson miyasi boshqaradi, barcha ruhiy «quvvatlar» jumladan bilish qobiliyati unga bog'liq deydi. U bilish (aql) muammosini chuqur tahlil qilib, bu haqida aql, bir tomonda, ruhiy jarayon ikkinchi tomondan, tashqiy ta'sir ya'ni ta'lim-tarbiyaning natijasi deydi. Aql faqat insongagina xos bo'lgan ruhiy kuch bilan bog'liq qobiliyatdir. Bilish (aql) insonni hayvondan ajratib turuvchi asosiy omildir. Aql - keng ma'noda sezish va idrok etishdan boshlanib, tafakkur va hayotni o'z ichiga oladigan bilish jarayonlari yig'indisidir. Buyuk alloma Ibn Sino aql deganda insonning tug'ma iste'dodini, bilish jarayonida shakllanadigan fikrlash qobiliyatini tushuniladi. Aqliy tarbiyaning vazifasi bolalar qiziquvchanligini, ularning sinchkovligini rivojlantirish va shular asosida bilishga qiziqishni hosil qilishdan iborat.

Iqtidorli shaxs qobiliyatning yana bir ko'rinishi - bu ijodiy qobiliyat sanaladi. Kuzatuvchanlik, xotiraning mustahkamligi, obrazli tasavvur hosil qilish, ijodkorlik, mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik, yangiliklar yaratishga intilish, izlanuvchanlik, o'z-o'zini tanqidiy baholash, fantaziyaga boylik kabilar ijodiy qobiliyatga ega shaxsga xos sifatlardir.

Ijodiy qobiliyatni rivojlantirish doimiy ravishda badiiy asarlarni o'qib borish, kino, teatr, musiqa, hunarmandchilik va tasviriy san'at namunalari bilan tanishish, asarlardan bahramand bo'lish, ularga nisbatan shaxsiy baho berish hamda ko'proq tabiat qo'ynida bo'lish asosida rivojlanib boradi.

Mashhur psixolog F. Galton tomonidan shaxs alohida qobiliyatga ega bo'lgandagina ijodiy faoliyatni tashkil eta olishi mumkinligi to'g'risidagi qarashni ilgari surgan va ijodkor shaxsga xos bo'lgan psixologik sifatlarni o'rgangan. O'tgan asrning 20-yillaridan boshlab esa shaxs qobiliyati, iqtidori va salohiyatini o'rganishga bo'lgan qiziqish hamda yondashuv ilm-fan va texnika taraqqiyoti tufayli keskin o'zgardi. Chunki, unga qadar maxsus testlar inson aqliy qobiliyatini past darajada baholar va o'ziga xoslik, nostandart tafakkur namoyon bo'lgan vaziyatlarda ijodiy qobiliyat darajasini baholay olmas edi. Bu davrda shaxs ijodiy qobiliyati belgilarini aniqlashga xizmat qiluvchi yangi testlar tizimi yaratildi. Amerikalik psixolog Ye. Fromm «ijodkorlik» tushunchasini quyidagicha sharhlaydi: «Ijodkorlik hayratlanish va anglash, turli nostandart vaziyatlarda qarorlar qabul qilish malakasi, yangiliklarni yaratishga intilish hamda shaxsiy tajribalarni chuqur anglashga bo'lgan layoqatdir».

Oliy ta'lim talabalarida hissiy va ijodiy qobiliyatning uyg'un bo'lishi ta'lim-tarbiya jarayonining faol subyektlari - pedagoglar va talabalar o'rtasidagi

munosabatlarning mo'tadil kechishini ta'minlaydi va yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan ziddiyatlarning oldini oladi, ularni bartaraf etishga yordam beradi. Har bir talabanning individual xususiyatini inobatga olish va unga muvofiq yondoshish, shuningdek, talabalarning xatti-harakatlarini to'g'ri tushunish, aytayotgan so'zlariga ishonch bildirishda bo'lajak pedagoglarning hissiy qobiliyatga ega bo'lishlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Sharqning mashhur allomasi Abduraxmon Jomiy inson xulq-atvori, xatti-harakatlarini o'zgartirish, yaxshilashda tarbiyaning kuch-quvvatiga tayanadi. Ba'zi odamlar tabiatan qobilyaliyatli va ayrimlari esa uquvsiz, noqobil bo'ladi. Ammo bunday qarashlardan qat'iy nazar, Jomiy tarbiya va ilm orqali kishila yaxshi xulq egasi bo'lishiga, ijobiy fazilatlar kasb qilishiga ishonadi. Bola dunyo qarashining kamol topishida u maktab va muallimning roliga katta baho berdi. Kishilar tug'ilishida yomon bo'lib tug'ilmaydilar. Hissiy qobiliyatlari esa talabalarning ta'lim-tarbiya, ijtimoiy hayoti davomida hosil bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1 .Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. T. O'zbekiston, 2022 . 8-25-229-254-255-b.
- 2 .Uvatov.U. O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi. Buyuk yurt allomalari. T. O'zbekiston, 2022. 29-85-276-350-b.
- 3 . Hasanboyeva O.U. va boshq. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. O'quv qo'llanma. T: «Ilm ziyo» - 2011.80-81-84-b.
- 4 .Yusupova K. O'quvchilarda kreativlik kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish : Avtoref. diss ped.fan.bo'yicha falsafa doktori(PhD) -T.: 2022. - 12b.

**FALSAFIY-ANTROPOLOGIK YONDASHUV
TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISHNING
METODOLOGIK ASOSI SIFATIDA**

X.R.SIROJIDDINOVA

Farg'ona davlat universiteti

Pedagogika nazariyasiva tarixi magistranti 1-kurs

Ushu maqolada falsafiy-antropologik yondashuvning nazariy mazmuni, uning asosiy tamoyillari hamda tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etishdagi metodologik ahamiyati keng yoritiladi. Shuningdek, bu yondashuvning zamonaviy pedagogik jarayondagi o'rnini tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: **falsafiy-antropologik, tarbiya, gumanizm, individual, rivojlanish, pragmatizm.**

This article provides a broad overview of the theoretical content of the philosophical-anthropological approach, its basic principles, and its methodological significance in organizing the educational process on a scientific basis. It also analyzes the place of this approach in the modern pedagogical process.

Key words: philosophical-anthropological, education, humanism, individual, development, pragmatism.

Tarbiya insoniyat taraqqiyotining eng qadimiy va eng dolzarb ijtimoiy amaliyotlaridan biri bo'lib, shaxsning shakllanishi, uning jamiyatga moslashuvi hamda avlodlar o'rtasida bilim, tajriba va ma'naviy qadriyatlarining uzluksiz uzatilishini ta'minlaydigan ko'p qirrali jarayondir. Tarbiya jarayonining samara-dorligi, avvalo, uning nazariy-metodologik asoslarining puxtaligiga va inson tabiatining ilmiy asosda anglanishiga bog'liq. Shu jihatdan, falsafiy-antropologik yondashuv tarbiya nazariyasi va amaliyotining fundamental metodologik negizini tashkil etadi. Ushbu yondashuvda inson shaxsining mohiyati, tabiiy va ijtimoiy qobiliyatlari, rivojlanish imkoniyatlari, cheklovlari hamda jamiyatdagi funksional o'rni markaziy o'rin egallaydi. Falsafiy-antropologik tahlil insonning «kim?» hamda «qanday bo'lishi lozim?» kabi konseptual savollariga ilmiy javob izlash orqali tarbiyaning maqsadi, vazifalari, mazmuni va usullarini belgilashga xizmat qiladi.

Asosi qism. Falsafiy antropologiya g'oyalari pedagogika sohasiga kirib kelishi natijasida pedagogik antropologiya shakllandi. Bu yo'nalish ayniqsa XIX asr G'arbiy Yevropa pedagogikasida - F Herbart, O. Diltey, V Natorp kabi olimlarining ilmiy merosida yaqqol namoyon bo'ladi. Ushbu pedagoglar insonni tarbiya jarayonining asosiy subyekti sifatida talqin qilib, tarbiyaviy faoliyat insonning tabiiy mohiyati va rivojlanish qonuniyatlariga tayanishi zarurligini ta'kidlaganlar. Ularning fikricha, tarbiya insonni sun'iy yo'l bilan «yaratish» emas, balki uning

tabiatan mavjud bo'lgan imkoniyat va qobiliyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga ko'maklashishi lozim. Falsafiy-antropologik yondashuv tariya jarayonini tashkil etishda quyidagi metodologik tamoyillarni ilgari suradi Tariyaning gumanizm ya'ni insonparvarlik yo'nalishi. Mazkur tamoyil tarbiyaning bosh maqsadi sifatida shaxsning o'zini-o'zi rivojlantirishiga ko'maklashishni, uning shaxsiy qadr-qimmatini anglashiga va erkin, mustaqil fikrlovchi inson sifatida kamol topishini qo'llab-quvvatlashni belgilaydi. Tarbiyachi tarbiyalanuvchiga hurmat asosida munosabatda bo'lishi, uning individual qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda pedagogik ta'sirni tashkil etishi lozim. Insonparvarlik tamoyili tarbiya jarayonida majburlash, zo'ravonlik yoki shaxsni kamsitishga mutlaqo yo'l qo'yilmasligini taqozo etadi. Keyingisi individual harakteri ya'ni individuallashtirish prinsipi. Har bir inson o'ziga xos noyob shaxsiyatga ega. Falsafiy-antropologik yondashuv tarbiya jarayonida har bir o'quvchining individual xususiyatlari, qobiliyatlari, qiziqishlari va rivojlanish dinamikasini e'tiborga olishni taqozo etadi. Chunki yagona tarbiya modeli barcha tarbiyalanuvchilar uchun bir xil darajada samarali bo'lishi mumkin emas. Shu bois tarbiyachi har bir shaxsning o'ziga xos imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi va uning eng yaxshi fazilatlarini namoyon etishi uchun sharoit yaratishi zarur. Inson o'z mohiyatiga ko'ra passiv axborot qabul qiluvchi emas, balki faol, ijodkor subyektdir. Shu sababli tarbiya jarayonida o'quvchi o'z-o'zini tarbiyalash, bilim va ko'nikmalarni mustaqil o'zlashtirish hamda shaxsiy rivojlanishiga intilish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Tarbiyachining vazifasi esa shaxsning ichki faolligini rag'batlantirish, uni mustaqil fikrlash, izlanish va yangi g'oyalar yaratishga undashdan iborat.

Tarbiyaning rivojlantiruvchi xarakteri ya'ni rivojlanish prinsipi. Tarbiyaning mohiyati shaxsni mavjud holatida saqlab qolish emas, balki uning uzluksiz intellektual, ma'naviy, estetik, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. Rivojlanish prinsipi tarbiya jarayonining har bir bosqichida insonning tabiiy salohiyatini aniqlash, uni ochib berish va to'laqonli ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Keyingisi esa tarbiyaning hayotiy va amaliy yo'nalishi ya'ni pragmatizm prinsipi. Tarbiyalanuvchi jamiyatning faol a'zosi sifatida real hayot sharoitlarida yashaydi va ijtimoiy munosabatlarda bevosita ishtirok etadi. Shu bois falsafiy-antropologik yondashuv tarbiyani hayotdan ajratmagan holda, uni amaliy faoliyat va real hayotiy vaziyatlar bilan uzviy bog'lashni talab etadi. O'quvchi egallagan bilim va ko'nikmalarini kundalik hayotdagi vazifalar va muammolarni hal etishga tatbiq eta olishi, jamiyat uchun foydali faoliyatda ishtirok etishi zarur.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham falsafiy-antropologik yondashuvga xos tamoyillar tobora keng qo'llanilmoqda. Xususan, «Milliy g'oya: asosiy tushuncha

va tamoyillar' kabi darsliklarda insonning jamiyatdagi o'rnini, uning ma'naviy-axloqiy yetukligi masalalari asosiy e'tibor markazida turadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, «bugungi kunda har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlovchi va vatanparvar yoshlarni tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir». Bu fikrlar falsafiy-antropologik prinsiplarga asoslangan yondashuvning O'zbekiston ta'lim amaliyotida chuqur o'rnashayotganini ko'rsatadi. «Inson qadri uchun» tamoyili ya'ni so'nggi yillarda mamlakatimizda ilgari surilgan «Inson qadri uchun» tamoyili falsafiy-antropologik yondashuvning markaziy g'oyalariidan biri bo'lgan insonparvarlik konsepsiyasini o'zida mujassam etadi. Ushbu tamoyil barcha islohotlarning markazida inson shaxsini, uning huquqlari, erkinliklari va farovonligini qo'yishni nazarda tutadi. Ta'lim va tarbiya jarayoni ham shaxsning qadr-qimmatini ulug'lash, uning imkoniyatlarini rivojlantirish va to'laqonli shaxs sifatida shakllanishini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi lozim.

Falsafiy-antropologik yondashuv tarbiya jarayonini tashkil etishda asosiy metodologik poydevor bo'lib xizmat qiladi va inson shaxsini uning murakkab tabiati hamda xilma-xil jihatlari bilan tarbiya tizimining markaziga qo'yadi. Ushbu yondashuvning asosiy tamoyillari - insonparvarlik, individuallashtirish, faollik, rivojlanish va hayotlilik - tarbiyaning maqsadlari, mazmuni, metodlari va shakllarini insonning real mohiyatiga muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv zamonaviy pedagogika oldiga shaxsni faqat bilimlar bilan qurollantirish emas, balki uni har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlaydigan, mas'uliyatli va baxtiyor inson sifatida shakllantirish vazifasini qo'yadi. O'zbekiston ta'lim amaliyotida ham ushbu tamoyillarning faol qo'llanilayotgani mamlakatimizning kelajagi uchun intellektual va ma'naviy yetuk yosh avlodni tarbiyalashga mustahkam zamin yaratmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: Ma'naviyat, 2008. (Milliy qadriyatlar va ma'naviy tarbiya haqida).
2. Mirziyoyev Sh. M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. - Toshkent: O'zbekiston, 2016. (Zamonaviy O'zbekistonda insonparvarlik va yoshlar tarbiyasi ustuvorliklari haqida).
3. G'oziyev E. G'. Umumiy psixologiya. - Toshkent: «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2010. (Inson psixologiyasi, uning rivojlanishi haqida).
4. Nishonova S. N., Qodirova R. M. Pedagogika nazariyasi va tarixi. - Toshkent: TDPU, 2009. (Pedagogik jarayonlar, tarbiyaning umumiy metodologik asoslari).
5. Xayrullayev M. M. Ma'naviyat asoslari. - Toshkent: Fan va texnologiya,

2007. (Ma'naviy qadriyatlar, insonning ma'naviy dunyosi haqida falsafiy tushunchalar).

6. Leontyev A. N. Deyatel'nost, soznanie, lichnost. - Moskva: Politizdat, 1975. (Faoliyat nazariyasi va shaxsning shakllanishi, gumanistik psixologiyaga aloqador).

7. Мареев С. Н., Мареева Е. В., Барчукова В. В. Философская антропология. - Москва: Академический проект, 2005. (Falsafiy antropologiyaning umumiy nazariyasi va tarixi).

8. Губин В. Д., Некрасова Е. А. Философская антропология. - Москва: РГГУ, 2000. (Falsafiy antropologiyaning nazariy jihatlari).

9. A. Gehlen. Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt. - Frankfurt am Main: Athenäum, 1986. (Nemis faylasufi A. Gehenning falsafiy antropologiya bo'yicha fundamental asari, inson tabiatining falsafiy tahlili).

**O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILARNING HUQUQIY
MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING
PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK ASOSLARI**

A.A.XAYRULLAYEV,
*Qori Niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi
milliy instituti mustaqil izlanuvchisi*

Mazkur maqolada o'smir yoshdagi o'quvchilarda huquqiy madaniyatni shakllantirishning psixologik va pedagogik jihatlari tahlil qilinadi. O'smirlilik davrining o'ziga xos psixologik xususiyatlari, huquqiy ong va huquqiy xulqning shakllanish bosqichlari hamda ta'lim jarayonida samarali metod va vositalardan foydalanish masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: huquqiy madaniyat, o'smirlilik davri, huquqiy ong, huquqiy tarbiya, pedagogik yondashuv, psixologik xususiyatlar.

This article analyzes the psychological and pedagogical aspects of the formation of legal culture in adolescents. The specific psychological characteristics of adolescence, the stages of the formation of legal consciousness and legal behavior, and the use of effective methods and tools in the educational process are highlighted.

Key words: legal culture, adolescence, legal consciousness, legal education, pedagogical approach, psychological characteristics.

Bugungi globallashuv sharoitida jamiyatning barqaror rivojlanishi, demokratik tamoyillarning mustahkamlanishi hamda fuqarolik jamiyatining shakllanishi ko'p jihatdan yosh avlodning huquqiy madaniyati darajasiga bevosita bog'liqdir. Shu bois o'smir yoshdagi o'quvchilarda huquqiy ong, huquqiy savodxonlik va huquqiy xulq-atvorni shakllantirish zamonaviy pedagogika va tarbiya nazariyasining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ma'lumki, o'smirlilik davri shaxs rivojlanishining muhim bosqichi bo'lib, aynan ushbu davrda uning qadriyatlar tizimi, dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlarga bo'lgan qarashi hamda jamiyatdagi o'rnini haqidagi tasavvurlari shakllanadi. O'smirlarning huquqiy madaniyatini rivojlantirish ular qonunlarga hurmat, ijtimoiy mas'uliyat va fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda axborot jamiyati hayotning ajralmas tarkibiy qismiga aylanib, axborotni uzatish va qabul qilishning zamonaviy texnologik imkoniyatlari jadal rivojlanmoqda. Axborot makoni o'smirlarning dunyoqarashi, ijtimoiy ong va qadriyatlar tizimining shakllanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan, o'smir yoshdagi o'quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirish jarayoni ham zamonaviy ijtimoiy muhit, fan-texnika taraqqiyoti hamda pedagogik-psixologik yondashuvlar bilan uzviy bog'liqdir.

O'smirlilik davri shaxs rivojlanishining muhim bosqichi bo'lib, unda huquqiy ong, huquqiy tasavvurlar va huquqiy xulq-atvor asoslari shakllanadi hamda mustahkamlanadi. Shu bois ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarda huquqiy me'yorlarga hurmat, fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy faollikni rivojlantirish vazifasini ham bajaradi. Bu jarayonda ta'lim muassasalari psixologik-pedagogik qonuniyatlarga tayangan holda, o'smirlarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta'lim sharoitida axborot texnologiyalari va interfaol pedagogik metodlardan samarali foydalanish o'quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirish jarayonini yanada takomillashtiradi, ularning huquqiy bilimlarni amaliy hayotda qo'llay olish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ta'limning zamon talablari asosida rivojlanib borishi, ayniqsa axborotlashgan jamiyat sharoitida, o'smir yoshdagi o'quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirish jarayonida ham fundamental o'zgarishlar va yangicha yondashuvlarni taqozo etadi. Shu bois, huquqiy axborotlardan samarali foydalanish yo'llari va imkoniyatlarini ishlab chiqish ta'lim-tarbiyaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda o'quvchilarga huquqiy bilimlarni o'zlashtirish bilan birga ularni tahlil qilish, interpretatsiya qilish, qayta ishlash, huquqiy vaziyatlarga tatbiq etish, shuningdek, real hayotiy holatlar asosida huquqiy xulq-atvor modellari va ijtimoiy rollarni yaratish ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Ko'p holatlarda o'zlashtirilgan huquqiy bilimlar hajmi ta'lim natijasi sifatida baholanib kelinadi, biroq zamonaviy yondashuvlar huquqiy madaniyatning samaradorligini o'quvchining o'zlashtirilgan bilimlarni turli ijtimoiy-huquqiy vaziyatlarda qo'llay olish darajasi bilan belgilash zarurligini ko'rsatadi. Ya'ni, o'smirlarning huquqiy ongini shakllantirishda asosiy e'tibor nafaqat huquqiy axborotlar miqdoriga, balki ularni real hayotiy faoliyatda qo'llash, huquqiy muammolarni tahlil qilish va to'g'ri qaror qabul qilish kompetensiyalariga qaratilishi lozim.

Bir qator ilmiy tadqiqotlarda ham kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limda natijaviylikka urg'u berilib, o'quvchilarning egallagan huquqiy bilimlarini turli vaziyatlarda amaliy qo'llay olishi, huquqiy me'yorlarga rioya qilish madaniyatini namoyon etishi va ijtimoiy-huquqiy faoliyatda ongli ishtirok etishi asosiy mezon sifatida qaralishi ta'kidlangan. Shu nuqtayi nazardan, o'smir yoshdagi o'quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari bilim, ko'nikma va kompetensiyalar uyg'unligida, shaxsning huquqiy ongini rivojlantirishga yo'naltirilgan yaxlit tizim sifatida qaralishi lozim.

O'smirlilik davri odatda 11-15 yosh oralig'ini qamrab oladi va shaxs rivojlanishida muhim o'tish bosqichi sifatida xarakterlanadi. Bu davrda o'smirlarning psixik va ijtimoiy rivojlanishida sezilarli o'zgarishlar kuzatiladi, xususan:

- mustaqillikka intilish kuchayadi;
- tengdoshlar ta'siri ortadi;
- emotsional beqarorlik holatlari namoyon bo'ladi;
- tanqidiy fikrlash elementlari shakllana boshlaydi;
- o'z-o'zini anglash jarayoni jadallashadi.

Mazkur psixologik xususiyatlar o'smirlarning ijtimoiy me'yorlar va huquqiy qadriyatlarini qabul qilishi, ularga munosabat bildirishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, o'smir yoshdagi o'quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirish jarayonida ularning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarur. Bu esa huquqiy bilimlarni samarali o'zlashtirish, huquqiy ongni rivojlantirish hamda huquqiy xulq-atvorni to'g'ri shakllantirishning muhim pedagogik sharti hisoblanadi.

Axborotlardan samarali foydalanishning asosi axborotlar mazmuni va mohiyatini chuqur anglash bilan belgilanadi. Shu sababli o'smir yoshdagi o'quvchilarda huquqiy madaniyatni shakllantirish jarayonida huquqiy axborotlar bilan ishlash madaniyatini rivojlantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Huquqiy axborotlarning mazmunini tushunish orqali o'quvchilarda huquqiy bilimlarga qiziqish, qonunlarga hurmat, huquqiy ong va huquqiy savodxonlikni rivojlantirishga intilish mustahkamlanadi. O'smir yoshdagi o'quvchilarga huquqiy axborotlar jamiyatdagi huquqiy munosabatlar, qonunlar, huquq va majburiyatlar, shaxs erkinligi hamda javobgarlikni tartibga soluvchi me'yoriy qoidalar haqidagi ma'lumotlar sifatida tushuntiriladi. Shu orqali ular ijtimoiy-huquqiy jarayonlarni anglash, huquqiy normalarni tahlil qilish va ularga ongli munosabat bildirish ko'nikmalarini egallaydilar.

Ko'p hollarda o'smir yoshdagi o'quvchilar huquqiy axborotlarning asosiy mazmunini va uning keng ijtimoiy-huquqiy ma'nosini tushunishga harakat qiladilar. Shu bilan birga, ular uchun real hayotiy huquqiy holatlarga qaraganda, huquqiy mazmunni ifodalovchi qiziqarli, hayotiy misollar, syujetli vaziyatlar va tasavvuriy huquqiy voqealar ko'proq qiziqish uyg'otadi. Buning asosiy sababi shundaki, o'smirlar hali huquqiy me'yorlarning amaliy mohiyatini to'liq anglab yetmagan bo'ladilar hamda ularni real hayotiy vaziyatlarga tatbiq etishda qiyinchilikka duch keladilar. Shuning uchun ular uchun murakkab huquqiy tushunchalardan ko'ra, kundalik hayotga yaqin, sodda va obrazli ifodalangan huquqiy axborotlar yanada tushunarli bo'ladi. O'quvchilar huquqiy me'yorlar va qoidalarni o'z ongida mustahkamlashda ko'proq hayotiy misollar, rolli o'yinlar hamda modellashirilgan huquqiy vaziyatlarga tayanadilar. Shu bois, huquqiy axborotlarning tub mazmuni bilan bir qatorda uning ikkilamchi ma'nosi, ya'ni amaliy hayotdagi qo'llanilishi va oqibatlarini ham bosqichma-bosqich tushuntirib borish muhim hisoblanadi.

O'smir yoshdagi o'quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirish shaxsning huquqiy ongini rivojlantirish va uning ijtimoiy-huquqiy faoliyatini samarali tashkil etish sifatida qaraladi. Huquqiy madaniyatni o'rganish va rivojlantirishning zamonaviy bosqichi ushbu hodisani nafaqat pedagogika, psixologiya, huquqshunoslik va ijtimoiy boshqaruv doirasida, balki yangi ilmiy yo'nalishlar - huquqiy pedagogika, huquqiy psixologiya va ijtimoiy huquqshunoslik kontekstida ham tahlil etish zarurligini belgilab berdi. Shuni ta'kidlash kerakki, zamonaviy ta'lim texnologiyalari va ilmiy yondashuvlar rivojiga qaramay, XX asrning 90-yillarida huquqiy madaniyat tushunchasini talqin qilishda biryoqlama yondashuv ustunlik qilgan bo'lib, natijada o'quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirish ko'proq huquqiy bilimlarni berish va huquqiy me'yorlarni yod oldirish bilan cheklanib qolgan. Bu esa o'smirlarning huquqiy ongini, huquqiy tafakkurini hamda huquqiy xulq-atvor ko'nikmalarini kompleks rivojlantirishga yetarli darajada e'tibor qaratilmaganligini ko'rsatadi.

Zamonaviy sharoitda o'smir yoshdagi o'quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirish jarayoni axborot manbalarining ko'payishi, ijtimoiy axborot turlarining kengayishi, axborot oqimlarining ortishi hamda ta'lim va tarbiya jarayonida huquqiy axborotlardan foydalanishning yangi shakllari paydo bo'lishi bilan bevosita bog'liq ravishda doimiy o'zgarib va takomillashib bormoqda. Bu holat huquqiy ong va huquqiy savodxonlikni rivojlantirishda ijtimoiy informatika, huquqiy informatika hamda ta'limni boshqarish sohasidagi yangi ilmiy yondashuvlarning ahamiyatini yanada oshiradi. Xususan, o'smirlarning huquqiy madaniyatini shakllantirishga qaratilgan davlat siyosatini amalga oshirish quyidagilarni nazarda tutadi: ta'lim muassasalarida huquqiy axborot tizimlarini yaratish va ulardan samarali foydalanish; o'quvchilarda huquqiy axborot bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi infratuzilmani takomillashtirish; pedagog kadrlarning huquqiy savodxonligi, kompyuter savodxonligi hamda axborot madaniyatini oshirish orqali o'smirlarning huquqiy ongini shakllantirish va ularni qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalashni ta'minlash.

Axborot oqimlarining keskin ortib borishi, raqamli texnologiyalarning ta'lim, mehnat va kundalik hayotga chuqur kirib kelishi sharoitida o'smir yoshdagi o'quvchi nafaqat axborotni qabul qiluvchi, balki uni huquqiy nuqtayi nazardan tahlil qiluvchi, baholovchi va mas'uliyat bilan qo'llovchi subyekt sifatida shakllanishi zarur. Shu bois axborotlar bilan ishlash madaniyati o'smirlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini rivojlantirishda muhim psixologik-pedagogik omil bo'lib, u ularning mustaqil fikrlashi, ongli huquqiy qaror qabul qilishi, noto'g'ri yoki soxta huquqiy axborotlardan himoyalaniishi hamda jamiyatda qonuniylik va huquqiy tartibni mustahkamlashga xizmat qiluvchi ijobiy axborot muhitini shakllantirishida muhim o'rin tutadi.

Mazkur madaniyat quyidagi asosiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

1. Huquqiy axborot savodxonligi. Huquqiy axborot savodxonligi o'smir yoshdagi o'quvchining turli huquqiy manbalardan (qonun hujjatlari, me'yoriy aktlar, darsliklar, huquqiy maqolalar, ommaviy axborot vositalari va internet resurslari) zarur huquqiy axborotni topish, uni tanlash, tahlil qilish, tizimlashtirish va amaliy hayotda to'g'ri qo'llash qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu komponent o'quvchilarda huquqiy manbalarni farqlash, ishonchli huquqiy ma'lumotlarni aniqlash, normativ-huquqiy hujjatlar bilan ishlash madaniyatini shakllantiradi hamda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

2. Huquqiy tanqidiy fikrlash. Huquqiy tanqidiy fikrlash o'smirlarning huquqiy axborotni yuzaki qabul qilmasdan, uni tahlil qilish, huquqiy normalar va hayotiy holatlar bilan solishtirish, dalillarga tayangan holda baholash hamda asosli xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Ushbu komponent o'quvchilarni noto'g'ri talqin qilingan, manipulyativ yoki biryoqlama huquqiy axborot ta'siridan himoya qiladi, ularda mustaqil huquqiy fikr yuritish, huquqiy vaziyatlarda ongli qaror qabul qilish va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga yordam beradi.

3. Raqamli huquqiy kompetensiya. Raqamli huquqiy kompetensiya zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan huquqiy ongni rivojlantirish maqsadida samarali foydalanish, elektron huquqiy platformalar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar bazalari, onlayn davlat xizmatlari hamda ta'limiy huquqiy resurslar bilan ishlash ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Bu komponent o'smirlarning huquqiy bilimlarini kengaytiradi, huquqiy axborotlardan to'g'ri foydalanish madaniyatini shakllantiradi hamda ularning raqamli muhitda huquqiy jihatdan ongli va mas'uliyatli faoliyat yuritishiga xizmat qiladi.

4. Axborot-huquqiy xavfsizlik madaniyati. Axborot-huquqiy xavfsizlik madaniyati o'smir yoshdagi o'quvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish, kiberjinoyatlar va huquqbuzarliklardan saqlanish, internet muhitida tarqatilayotgan soxta yoki noqonuniy axborotlarni aniqlash hamda ularga nisbatan huquqiy jihatdan to'g'ri munosabat bildirish ko'nikmalarini anglatadi. Bu komponent o'quvchilarda huquqiy ong, mas'uliyat, ogohlik va qonunlarga hurmat tuyg'usini shakllantirib, ularning raqamli va real axborot makonida xavfsiz hamda qonuniy faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

5. Axloqiy va huquqiy mas'uliyat. O'smir yoshdagi o'quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirish jarayonida axloqiy me'yorlar va huquqiy talablarni bilish hamda ularga rioya qilish muhim psixologik-pedagogik asoslardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda o'quvchilarda mualliflik huquqiga hurmat, plagiatdan voz kechish, shaxsiy hayot daxlsizligini anglash, shuningdek, tuhmat va haqoratli axborotlarni tarqatmaslik kabi huquqiy-axloqiy ko'nikmalar shakllantiriladi. Mazkur

komponent o'smirlarda huquqiy ongini rivojlantirish, ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirish hamda jamiyatda huquqiy madaniyatga asoslangan xulq-atvorni qaror toptirishga xizmat qiladi.

Globallashuv va raqamli texnologiyalar rivoji sharoitida axborot oqimlarining ortishi o'smirlarning huquqiy madaniyatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli huquqiy ta'lim faqat bilim berish bilan cheklanmasdan, balki o'quvchilarning olingan bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, o'smir yoshdagi o'quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirish psixologik-pedagogik, ijtimoiy va axborot texnologiyalariga asoslangan kompleks jarayon bo'lib, u zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning huquqiy ongini rivojlantirish va fuqarolik jamiyatini mustahkamlashning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bekmurodov, A. (2019). Ommaviy axborot vositalari va huquqiy madaniyat: O'zbekistondagi o'rnaklar. Huquq va jamiyat jurnalining 4-soni, 34-40 betlar.
2. Shukurov, I. (2018). Ommaviy axborot vositalari va huquqiy ta'lim: Tahlil va tavsiyalar. O'zbekiston huquqi jurnalining 3-soni, 45-52 betlar.
3. Kuchkarov, B. (2020). O'zbekistonda huquqiy madaniyatni rivojlantirishda media vositalarining roli. Jurnal of Uzbek Law and Media, 12(2), 108-115.

**KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA TABIIY
SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISH ASOSIDA TADQIQOTCHILIK
KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA
PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**

D.ELMURATOVA,

Guliston davlat pedagogika instituti

«Boshlang'ich ta'lim metodikasi»

kafedrası mydpu, (PhD), профессор в.б.

Maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda tabiiy savodxonlikni rivojlantirish orqali tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari tadqiq etilgan. Tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv rivojlanish xususiyatlari, ularning atrof-muhitni anglashga bo'lgan tabiiy qiziquvchanligini tizimli izlanishga yo'naltirish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: **Tabiiy savodxonlik, tadqiqotchilik ko'nikmalari, boshlang'ich ta'lim, integrativ yondashuv, kognitiv rivojlanish, amaliy faoliyat, loyiha usuli, ilmiy dunyoqarashi, kompetensiya.**

В статье исследуются научно-теоретические основы формирования исследовательских навыков у учащихся младшего школьного возраста посредством развития естественнонаучной грамотности. В работе проанализированы особенности когнитивного развития младших школьников, вопросы направления их естественной любознательности в русло систематического научного поиска.

Ключевые слова: *естественнонаучная грамотность, исследовательские навыки, начальное образование, интегративный подход, когнитивное развитие, практическая деятельность, метод проектов, научное мировоззрение, компетенция.*

The article investigates the scientific and theoretical foundations of developing research skills in primary school students through the enhancement of scientific literacy. The study analyzes the cognitive development characteristics of young learners and the methods of channeling their natural curiosity into systematic inquiry.

Key words: *scientific literacy, research skills, primary education, integrative approach, cognitive development, practical activity, project-based method, scientific worldview, competence.*

Ta'lim muassasalarida tadqiqotchilik kompetentligini rivojlantirish masalalari ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Bevosita tadqiqotchilik ko'nikmalarining kompetensiyaga aylantirilishi ko'p ma'noda ta'lim jarayonida aniq maqsadlarning to'g'ri qo'yilishi bilan xarakterlanadi. Maktab o'quvchilarida fanni o'zlashtirish va bevosita undagi kichik loyihalarni bajarish texnologiyalari asosida tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari hozirgi kunda o'z dolzarbligini yo'qotgani yo'q.

Shu ma'noda ta'kidlash joizki, umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida bugungi kunda, 1-4 sinflarda yagona fan sifatida kiritilgan «Tabiiy fanlar» darsligining asosiy qismi amaliy mashg'ulotlarni qamrab olgan. Bu fanning reja asosida belgingan ko'p mavzulari amaliy mashg'ulotlar tarzida tashkil etiladi. Amaliy mashg'ulotlarni bajarish nafaqat sinfda, balki uning davomi sifatida uy sharoitida ham bajarish imkonini yaratadi. Bu esa, o'quvchilarning darsda va darsdan tashqari mashg'ulotlarda mustaqil ishlariga imkoniyat yaratadi. Ya'ni darsdagi amaliy ishlar bevosita o'quvchilar tomonidan mustaqil bajarilishi qaysidir ma'noda ularning kichik tadqiqot ishlariga tayyorlaydi desak adashmagan bo'lamiz.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda tadqiqotchilik faoliyati va tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirish masalasi ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan chuqur o'rganilgan. Ushbu yo'nalishdagi ilmiy qarashlar pedagogika, psixologiya va ta'lim metodikasining turli yo'nalishlarini qamrab oladi.

Zamonaviy tadqiqotlarda tabiiy savodxonlikni rivojlantirishda inquiry-based learning (tadqiqotga asoslangan ta'lim), STEM ta'lim, loyiha usuli kabi yondashuvlar ilmiy jihatdan asoslangan. Bu yondashuvlar o'quvchini faol tadqiqotchi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Kichik maktab yoshdagi o'quvchilarini ilmiy-tadqiqot faoliyatiga yo'naltirish asosida tabiiy savodxonligini rivojlantirishning psixologik-pedagogik shartlarini hisobga olgan holda, yosh xususiyatlariga, shuningdek, ular bilan bog'liq bo'lgan va psixologik jihatdan shartlangan faoliyatning asosiy turlariga alohida e'tibor berish kerak.

Psixologik jihatdan yana bir muhim omil - konkret-obrazli tafakkurning ustunligidir. Jean Piaget nazariyasiga ko'ra, bu yoshda bolalar abstrakt fikrlashdan ko'ra, amaliy va ko'rgazmali faoliyat orqali bilimni yaxshiroq o'zlashtiradilar. Shu sababli tadqiqotchilik faoliyati ko'proq tajriba, kuzatish va amaliy harakatlarga tayanilishi lozim.

Shu bilan birga, emotsionallik va motivatsiya tadqiqotchilikning psixologik asosini tashkil etadi. Bolada ijobiy his-tuyg'u uyg'otilgan taqdirda, u faol izlanishga kirishadi. Demak, tadqiqotchilik faoliyati emotsional jihatdan rag'batlantiruvchi muhitda tashkil etilishi shart.

Pedagogik tahlil shuni ko'rsatadiki, tadqiqotchilik ko'nikmalari an'anaviy reproduktiv ta'lim sharoitida emas, balki faol va interaktiv ta'lim muhitida samarali shakllanadi. Shu bois ta'lim jarayonida o'quvchi faol subyekt sifatida qaralishi lozim.

Pedagogik jihatdan muhim mexanizmlardan biri - muammoli ta'lim texnologiyasi. Muammoli vaziyatlar yaratish orqali o'quvchilarda savol qo'yish, gipoteza ilgari surish va uni tekshirish ko'nikmalari rivojlanadi. Bu esa tadqiqotchilik faoliyatining asosiy bosqichlarini qamrab oladi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalari tabiiy savodxonlikni rivojlantirish jarayoni bilan uzviy bog'liq holda, bosqichma-bosqich va tizimli ravishda shakllanadi. Ushbu jarayon o'quvchilarning yoshga xos psixologik xususiyatlari, bilish faoliyati va ta'lim muhitining to'g'ri tashkil etilishiga tayanadi.

Tadqiqotchilik kompetensiyasi mohiyatini tushunish uchun olimlar tomonidan turli yondashuvlar mavjud bo'lib, ularning bir guruhi[1] tadqiqotchilik kompetensiyasi kompetentlikning asosiy tarkibiy qismi sifatida qabul qilishni ta'kidlaydi, ikkinchi bir guruh mutaxassislar esa [2,6] tadqiqotchilik faoliyatni tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar bir butun majmuidir deb hisolashadi. Bu borada biz o'z tadqiqotimizda tadqiqotchilik jarayoni uchun quyidagi ishchi ta'rifni tavsiya qilamiz.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda tabiiy savodxonlikni shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu davr bolaning bilish faoliyati, dunyoqarashi va shaxsiy sifatleri shakllanishida hal qiluvchi bosqich bo'lib, aynan shu paytda tabiatga oid ilmiy tushunchalarning asosi qo'yiladi. Shu bilan birga, xalqaro baholash dasturlari, jumladan PISA, tabiiy savodxonlikni o'quvchining ilmiy bilimlarni hayotda qo'llay olish qobiliyati sifatida baholaydi. Bu esa mazkur kompetensiyaning global ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Psixologik nuqtai nazardan aytganda, Jean Piaget ta'limotiga ko'ra, kichik maktab yoshidagi bolalar bilimni amaliy faoliyat orqali o'zlashtiradilar. Demak, tabiiy savodxonlikni shakllantirish ularning yosh xususiyatlariga to'liq mos keladi. Shuningdek, Lev Vygotsky ta'limotiga ko'ra, ijtimoiy hamkorlik va yo'l-yo'riq orqali bolaning bilish imkoniyatlari kengayadi, bu esa tabiiy savodxonlikni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Tabiatni bilishdagi imkoniyatlarning ortib borayotganligi boshlang'ich sinf o'quvchilarida yuzaga kelgan qiziqishni yanada oshirishga yordam beruvchi o'quv materiallarining darsliklar sahifasida o'z aksini topishini taqozo qiladi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinfi uchun tavsiya etilgan «Tabiiy fanlar» darsligida bu jihat o'z aksini topishi zarur. Ayni vaqtda maktablar amaliyotida qo'llanib kelinayotgan darslikda o'lkashunoslik tamoyili tabiiy hodisa va jarayonlar

mohiyatini yoritishga xizmat qiluvchi materiallar o'rtasida muayyan izchillik, tizimlilikni yuzaga kelishini ta'minlaydi.

3-sinf uchun mo'ljallangan «Tabiiy fanlar» darsligida keltirilgan ma'lumotlar 1-2- sinf «Tabiiy fanlar» darsligiga bevosita bog'liq bo'lib, bu darslikda ma'lumotlar chuqurroq va turf axil ko'rinishda tasvirlangan. Shuningdek, keltirilayotgan ma'lumotlar o'quvchilar hayotida uchraydigan hodisalar va predmetlarni o'z ichiga olib, o'quvchilarning tabiatni anglash va uni asrash, tabiatga ozor bermaslik, aksincha, tabiiy boyliklarimizni tejash, o'quvchilar hayoti davomida uchratishi mumkin bo'lgan hayvonlar, hasharotlar, suvda va quruqlikda uchraydigan hayvonlar, ob-havo va tabiat ajoyibotlari haqida ma'lumotlarni bilib oladilar. Har bir mavzu o'quvchilarga tabiiy fanlar orasidagi integrativ aloqadorlikni samarali tashkil etish imkoniyatini yaratgan.

O'quvchilar tabiiy bilimlarni egallash jarayonida biologiya, geografiya, atronomiya, fizika va kimyoga oid tushunchalarni belgilangan mavzularni o'rganish va anglash asosida bilib oladi. Deyarli barcha hollarda o'quvchilarni uyga berilgan vazifalarini oila a'zolari bilan birgalikda bajarishga bo'lgan imkoniyat ham ularni fanni mustaqil va mustahkam o'rganish imkonini yaratadi. Darslikning so'ngida berilgan tadqiqot loyihasini qanday bajarish to'g'risidagi yo'riqnoma o'quvchilarning tajriba - sinov olib borishlariga katta yordam beradi. O'quvchilar yozgi ta'til vaqtida vaqtlarini mazmunli o'tkazish uchun 14 ta tadqiqot loyihalari uchun mavzular berilgani buning yaqqol isboti hisoblanadi.

Garchi «Tabiiy fanlar» o'quv predmeti bo'yicha tavsiya etilgan darsliklarda bugungi kun talablari inobatga olingan bo'lsa-da, o'quv materiallarini mazmunan o'quvchilarda faollikni yuzaga keltirish, shaxsiy tajribalarini oshirish, nazariy bilimlarni o'zlashtirishda o'lkashunoslik manbalariga tayanishga imkon beruvchi axborot texnologiyalari, interfaol metodlar hamda tabiiy kuzatish vositalari bilan boyitish maqsadga muvofiqdir. Eng muhimi mazkur darsliklarning deyarli 80% amaliy mashg'ulot va laboratoriya mashg'ulotlarlaridan iborat bo'lganligi bois, asosiy nazariy bilimlar har bir amaliy mashg'ulotda o'quvchining mustaqil ishlashini amalga oshirish imkonini yaratadi.

Tabiiy fanlar darsligi integrativ fan sifatida:

- turli tabiiy fanlar mazmunini birlashtiradi;
- tabiatni yaxlit tizim sifatida o'rganishni ta'minlaydi;
- tabiiy savodxonlik va tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantiradi;
- o'quvchilarda ekologik madaniyat va ilmiy dunyoqarashni shakllantiradi.

Shuning uchun integrativ tabiiy fanlar darsligi kichik maktab ta'limining muhim metodik vositasi sifatida qaraladi.

Integrativlik, avvalo, tabiat hodisalarini alohida emas, balki o'zaro bog'liq tizim sifatida o'rganishni nazarda tutadi. Masalan, o'simliklar mavzui faqat biologik jihatdan emas, balki geografik sharoit, iqlim, tuproq tarkibi va ekologik omillar bilan bog'liq holda tushuntiriladi. Bu esa o'quvchining tabiatni kompleks anglashini ta'minlaydi.

Pedagogik samaradorlikka erishish uchun ta'lim jarayonida muammoli ta'lim texnologiyalari, STEM yondashuvi va loyiha usullaridan tizimli foydalanish, shuningdek, maktab-oila-atrof muhit hamkorligini faollashtirish zarur. O'quvchilarning tajriba-sinov ishlarini nafaqat sinf xonasida, balki uy sharoitida va tabiat qo'ynida davom ettirishi ularda ekologik madaniyat va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantiradi. Yakuniy xulosa sifatida ta'kidlash joizki, kichik maktab yoshidan boshlab shakllantirilgan tadqiqotchilik ko'nikmalari o'quvchining kelgusidagi uzluksiz ta'lim jarayonida axborotlar oqimi bilan mustaqil ishlashi, tanqidiy fikrlashi va murakkab hayotiy muammolarga ilmiy yechim topa olishi uchun strategik intellektual zamin yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Vygotskiy L. S. Мышление и речь. - М.: Лабиринт, 1999. (Yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi bo'yicha).
2. Piaget J. The Psychology of the Child. - New York: Basic Books, 1969. (Kognitiv rivojlanish bosqichlari bo'yicha).
3. Dewey J. Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. - Macmillan, 1916. («Amal orqali o'rganish» konsepsiyasi).
4. Bruner J. S. The Process of Education. - Harvard University Press, 1960. («Kashf etish orqali o'rganish» nazariyasi).
5. Davydov V V Видь обобщения в обучении. - М.: Педагогическое общество России, 2000. (Rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi).

ИНКЛЮЗИВНОЕ ВОСПИТАНИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Р.Х.ДЖУРАЕВ,
академик АНРУз, д.п.н., зав.отд.
НИПВ им.Карь! Ниязи

Воспитание младших школьников в образовательном пространстве является одной из важных проблем педагогики на современном этапе развития Узбекистана, которой уделяется огромное внимание со стороны учёных, педагогов-исследователей. На сегодняшний день проблема воспитания младших школьников не только обсуждается и исследуется, но и становится предметом государственной политики.

Ключевые слова: воспитание, обучение, образовательное пространство, младший школьник, среда, педагогическая деятельность.

Kichikyoshdagi maktab o'quvchilarini tarbiyalash masalasi O'zbekistonning hozirgi taraqqiyoti bosqichida pedagogika fanining muhim muammolaridan bin bo'lib, unga olimlar, o'qituvchilarva tadqiqotchilar katta e'tibor qaratmoqda. Bigingi kinga kelib kichik yoshdagi o'quvchilarini tarbiyalash miammosi nafaqat mihokama qilinib, tadqiq qilinoqda, balki davlat siyosatining asosiy masalasiga aylanib bormoqda.

Tayanch so'zlar: ta'lim, tarbiya, ta'lim maydoni, kichik maktab o'qivchisi, atrof-mihit, pedagogik faoliyat.

В настоящее время дошкольное образование в Узбекистане вступило в новый этап своего развития. Это связано с необходимостью перемен! менталитета общества и личности, изменения ценностных ориентаций у подрастающего поколения. Данная необходимость обусловлена тем, что произошло смешение ценностей: на лидирующие позиции в нашей повседневной жизни чаще выходит стремление к материальному благополучию как главной цели в жизни. Такая трансформация нравственных основ возникла в результате давления массовой культуры. В связи с этим, воспитание младших школьников приобретает особую значимость и, вместе с тем, сопряжено с определёнными трудностями.

Личностные результаты предполагают умения оценивать свои и чужие поступки, объяснить нравственные оценки и мотивы, самоопределяться в системе ценностей и т.д. В рамках данного исследования рассматривается воспитание младших школьников в образовательном пространстве. Так, с точки зрения В.В.Давыдова, «образование включает в себя неразрывно связанные друг с другом обучение и воспитание», где воспитание представляет собой «формирование и развитие у человека в основном его нравственных качеств», а обучение - «интеллектуальных или умственных» [1, с. 156].

Воспитание детей - это всегда трудная и ответственная задача. На эту тему вводящиеся педагоги писали свои труды и давали оценку этому процессу, такие как Я.А.Коменский, А.С.Макаренко, И.Г.Песталоцци, К.Д.Ушинский.

Глубокие социально-экономические преобразования, происхождение в современном обществе, заставляют нас размышлять о будущем Узбекистане, о ее молодежи. В настоящее время подрастающее поколение можно обвинять в жестокости, агрессии и бездуховности. Поэтому актуальность проблем воспитания младших школьников связана, по крайней мере, с четырьмя положениями: во-первых, в подготовке широко образованных людей, обладающих разносторонними знаниями, наше общество сильно нуждается; во-вторых, в мире человек живет и совершенствуется. Его постоянно окружают разнообразные позитивные и негативные факторы, которые ложатся на еще не сформировавшийся интеллект ребенка, его чувства, и только развивающуюся сферу нравственности; в-третьих, само по себе образование не гарантирует высокого уровня духовно-нравственной воспитанности, ибо воспитанность - это качество личности, определяющее в повседневном поведении человека его отношение к другим людям на основе уважения и добро-желательности к каждому человеку. К.Д.Ушинский писал: «Влияние нравственное составляет главную задачу воспитания» [2, с. 311]. В-четвертых, нравственные знания очень важны для подрастающего поколения, так как они не только информируют нас о нормах поведения, но и дают понимание и представление о последствиях наших поступков для окружающих людей. Перед общеобразовательной школой встает непростая задача подготовки ответственного, целеустремленного гражданина, способного реализовать свою деятельность с интересами окружающих его людей. Решение этой задачи связано с формированием устойчивых духовно-нравственных свойств личности школьника. Как и в любой работе, профессия учителя как воспитателя имеет свои трудности.

Организация воспитательного процесса должна постоянно развиваться, получать новшества, учитывая жизненные факторы и социальный прогресс. Во многом, от того, какое решение в определенной ситуации примет педагог, может зависеть не только итог поставленной проблемы, но и судьба и жизнь ребенка. На вопрос о том, как нужно воспитывать детей, еще никто не придумал однозначного ответа. Много схем наработано педагогами, но не все приносят успех, так как наши жизненные проблемы не всегда одинаковы. Кроме того, педагог должен иметь не только теоретическую подготовку, но и практические навыки, а они приходят со временем. Воспитание школьника происходит не только во время воспитательного часа, но и, когда

учитель объясняет, как правильно поступить в возникшем конфликте, воспитание происходит ежеминутно.

Педагог своим поведением, своими поступками косвенно воспитывает школьника. Воспитательный процесс включает в себя некоторые трудности. Сегодня на первый план должно встать экологическое воспитание младших школьников. Ведь совет об уважительном отношении к природе, окружающему миру должно доноситься педагог не должен упустить такие важные моменты в подрастающего поколения, как толерантность, по отношению к сверстникам, формирование коллектива в классе и социализация ребенка в обществе. Несомненно, большое влияние на детей оказывает интернет, кино, массовая культура. И это одна из проблем, которые поднимаются в процессе воспитания. Сегодня на первом месте воспитателей и родителей должно стоять здоровый образ жизни. Школа является первым шагом ребенка в мир освоения социального опыта. Основными составляющими деятельности ребенка в начальной школе является получение знаний, умения находить контакт со сверстниками и взрослыми.

Сегодня, как и вчера, трудно найти более мощного социокультурного деятеля, возвышающего все сферы общественной жизни, чем учитель с его живым участием в становлении личности и ее культуры. Педагогическая практика свидетельствует о том, что школьник воспринимает учителя, в первую очередь как личность. Для ребенка это человек с богатым жизненным опытом и большими знаниями, который готов в любую минуту прийти на помощь. Именно это имеет особый смысл и значимость. С первого шага ребенка в школьную жизнь, он оказывается в широком мире культур, взрослых людей, знакомится с ценностями, с базовыми идеалами, которые и должны сформировать его ориентир. Именно здесь происходит скачок из мира детства в иную жизнь, в иную реальность со своими правилами и нормами поведения. В этом скачке видится и противоречие: с одной стороны, ученик с привычной для него «своей» и подчас грубой реальностью повседневной жизни, с другой стороны, – реальность фундаментальной и высокой культуры, которая задается блоком учебных предметов. Ослабить это противоречие возможно, объединив обучение с игрой. Ведь еще древние греки знали, что учиться надо играя. Учитель для ученика является проводником. Нет сомнения в том, что и сам учитель проникает в это увлекательное пространство. Реальностью становится восторг и самодовольство от решения той или иной проблемы [3, с. 95].

Обучение и воспитание в образовательном пространстве обеспечивают целенаправленное, специально организованное воздействие на школьника выступает предельно важной составляющей образовательного процесса. Разнообразие данных процессов вызывает сложность применения системного

или деятельностного подходов. Решению задачи максимально полного изучения явления образования с нашей точки зрения, соответствует привлечение идеи образовательного пространства, которое, с одной стороны, «захватывает» некоторую часть окружающей среды, выделяя то, что мы называем образовательной средой, с другой стороны, - человека, где он как участник процесса образующегося. Образовательное пространство в данном контексте представляет собой вид пространства, место, охватывающее человека и среду в процессе их взаимодействия, результатом которого выступает приращение индивидуальной культуры. Образовательное пространство школы как образец жизненных ценностей, служит большим помощником в развитии личности ребенка, её становлении. Это особым образом "организованная социокультурная и педагогическая среда, стимулирующая развитие и саморазвитие каждого включенного в нее индивида, это система условий для личности и творческого развития детей и педагогов - всех субъектов образовательного процесса, это среда развития и воспитания личности".

В течение последних лет ученые-педагоги всё чаще обращаются к идее образовательного пространства при решении педагогических, воспитательных задач. При этом главная задача школы, а именно педагога, это наполнить образовательное пространство таким образом, чтобы избежать духовного и нравственного воспитания в период кризисного состояния общества. При построении образовательного пространства от класса к классу необходимо вносить изменения в структуру, содержание, организацию образовательно-воспитательного процесса, которые бы обеспечили культурную идентификацию и индивидуализацию каждого ребенка.

Особую значимость приобретает организация образовательного пространства школы для детей младшего школьного возраста. Создание образовательного пространства начальной школы дает возможность действовать на объективные обстоятельства жизни детей в школе и на субъективную основу их личности. Находясь в этом пространстве, дети учатся бороться с плохими жизненными явлениями, у них формируется гуманистическая направленность. Образовательное пространство школы заботится о младших школьниках, ограждая их от асоциальных влияний, формирует навыки духовного противостояния им. Оно является средой для свободного выбора действий, оценок, отношений, обеспечивает им чувство завершенности, что во многом определяется личностью учителя, его образом жизни. Младший школьник осваивает систему ценностей, норм, стереотипов общества, у него складывается система внутренних регуляторов, привычных форм поведения, ребенок тем самым адаптируется к жизни, социальной среде.

Первый год в четырехлетней школе - год адаптации ребенка, год педаго-

гической помощи. Дети приходят в школу с разным уровнем психологической и физической подготовленности. Чтобы добиться успеха в воспитании, классный руководитель должен многое знать, многое уметь, многому учиться. В школе работают тысячи самоотверженных учителей, чутких воспитателей, показывающих замечательные образцы педагогического труда. Положительный опыт их – яркое свидетельство, что успех обучения и воспитания детей зависит целиком от честной и творческой работы учителя. Усвоить и внедрить в практику своей работы опыт передовых учителей и совершенствовать его – долг каждого педагога.

Подводя итог изложенному выше, можно сказать, что на сегодняшний день проблема воспитания младших школьников в образовательном пространстве является актуальной, потому что именно благодаря воспитанию, ребенок формируется как личность. Положительное влияние образовательного пространства на воспитание и развитие подрастающего поколения может быть признана приоритетной, и должно быть ориентировано на обеспечение самоопределения личности младшего школьника и её социализации, самореализации.

Литература:

1. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. М.: ИНТОР. 1996. 544 с.
2. Карелин А.А. Психологические тесты. - Т. 1. - М., 2003. - 312 с.
3. Чепиков В.Т. Воспитание нравственных качеств младших школьников. Учебно-методическое пособие. - М., 2001. 189 с.

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA O'QUVCHILARGA KIMYO FANINI
O'QITISHDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING
AHAMIYATI (afzalliklari va kamchiliklari)

I.E.SHERNAZAROV,

*Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
«Kimyo» kafedrası professorı.b., p.f.d.DSc*

Ushbu maqolada uzluksiz ta'lim tizimida kimyo fanini o'qitishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalarining o'quvchilarning bilim olish jarayoniga ta'siri, murakkab kimyoviy jarayonlarni tushuntirishdagi imkoniyatlari hamda o'quv jarayonini individuallashtirishdagi roli o'rganildi. Shuningdek, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning metodik afzalliklari va ayrim cheklovlari ilmiy jihatdan asoslab berildi. Tadqiqot natijalari sun'iy intellekt asosidagi raqamli platformalar kimyo fanini o'qitishda ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, raqamli pedagogika, ta'lim texnologiyalari, innovatsion metodlar, virtual laboratoriya, uzluksiz ta'lim, interaktiv ta'lim, raqamli ta'lim.

This article analyzes the pedagogical significance of using artificial intelligence technologies in teaching chemistry in the continuing education system. In the course of the research, the impact of artificial intelligence-based educational tools on the process of students' knowledge acquisition, their capabilities in explaining complex chemical processes, and their role in individualizing the learning process were studied. Also, the methodological advantages and some limitations of using artificial intelligence technologies were scientifically substantiated. The results of the research show that digital platforms based on artificial intelligence can improve the effectiveness of teaching chemistry.

Key words: artificial intelligence, digital pedagogy, educational technologies, innovative methods, virtual laboratory, continuing education, interactive education, digital education

Tabiiy fanlarni, xususan kimyo fanini o'qitishda murakkab nazariy tushunchalar, reaksiyalar mexanizmi, molekulyar strukturalar va laboratoriya tajribalarini tushuntirish muhim metodik muammolardan biri hisoblanadi. An'anaviy o'qitish metodlari ba'zan o'quvchilarga murakkab kimyoviy jarayonlarni to'liq anglash imkonini bermaydi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari esa ushbu muammoni hal qilishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Masalan, sun'iy intellekt asosidagi ta'lim platformalari o'quvchilarning bilim darajasi, o'rganish tezligi va qiziqishlarini tahlil qilib, individual o'quv materiallarini tavsiya qiladi.

Bugungi kunda sun'iy intellekt texnologiyalari:

- adaptiv ta'lim tizimlarini yaratish;
- virtual laboratoriyalarni tashkil qilish;
- kimyoviy jarayonlarni modellashtirish;
- bilimlarni avtomatik baholash kabi imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Shu

sababli uzluksiz ta'lim tizimida kimyo fanini o'qitishda sun'iy intellektdan foydalanishning metodik asoslarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi - kimyo fanini o'qitishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari va kamchiliklarini tahlil qilish hamda uning ta'lim samaradorligiga ta'sirini aniqlashdan iborat.

Pedagogik kuzatish metodi. Pedagogik kuzatish metodi tadqiqot jarayonida umumta'lim maktablari kimyo fanini o'qitish jarayonini bevosita kuzatish orqali amalga oshirildi. Ushbu metod yordamida o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligi, o'quv materiallarini o'zlashtirish darajasi hamda sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalariga bo'lgan munosabati o'rganildi [7].

Kuzatish jarayonida quyidagi mezonlarga e'tibor qaratildi:

- o'quvchilarning darsdagi ishtirok faolligi;
- murakkab kimyoviy tushunchalarni tushunish darajasi;
- sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalaridan foydalanishdagi qiziqish;
- mustaqil ishlash ko'nikmalarining shakllanishi [8].

Pedagogik kuzatish natijalari shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanilgan darslarda o'quvchilarning faolligi an'anaviy darslarga nisbatan yuqori bo'ldi. Ayniqsa, kimyoviy reaksiyalar va molekulyar tuzilishlarni vizual modellashtirish o'quvchilarning mavzuni yaxshiroq tushunishiga yordam berdi [9].

Qiyosiy tahlil metodi. Qiyosiy tahlil metodi yordamida kimyo fanini o'qitishda an'anaviy metodlar va sun'iy intellekt texnologiyalariga asoslangan metodlarning samaradorligi taqqoslandi.

Mazkur metod doirasida ikki xil ta'lim modeli o'rganildi:

- an'anaviy o'qitish metodlari asosida tashkil etilgan darslar;
- sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanilgan darslar.

Qiyosiy tahlil jarayonida quyidagi ko'rsatkichlar o'rganildi:

- o'quvchilarning bilim darajasi;
- mavzuni tushunish darajasi;
- mustaqil ta'lim ko'nikmalari;

- fan bo'yicha qiziqish darajasi [10].

Natijalar shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasi sezilarli darajada oshdi.

Eksperimental metod. Eksperimental metod tadqiqotning asosiy metodlaridan biri bo'lib, u umumta'lim maktab o'quvchilari ishtirokida tashkil etilgan pedagogik tajriba asosida amalga oshirildi [11].

Tajriba jarayonida ikki guruh tashkil qilindi:

- nazorat guruhi (an'anaviy o'qitish metodlari)
- tajriba guruhi (sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalari)

Tajriba guruhida quyidagi texnologiyalardan foydalanildi:

- virtual laboratoriyalar;
- kimyoviy modellashirish dasturlari;
- sun'iy intellekt asosidagi ta'lim platformalari [12].

Eksperimental darslar davomida o'quvchilar kimyoviy reaksiyalarni virtual muhitda kuzatish, molekulyar modellarni ko'rish va interaktiv topshiriqlarni bajarish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Tajriba yakunida o'quvchilarning bilim darajasi test va nazorat topshiriqlari orqali baholandi.

Statistik tahlil metodi. Tadqiqot natijalarini ilmiy jihatdan asoslash maqsadida statistik tahlil metodidan foydalanildi. Statistik tahlil yordamida tajriba va nazorat guruhlarida olingan natijalar taqqoslandi [13].

Statistik tahlil quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

- o'quvchilarning dastlabki bilim darajasini aniqlash;
- tajriba jarayonida olingan natijalarni qayd etish;
- tajriba yakunida yakuniy bilim darajasini baholash.

Olingan ma'lumotlar foiz ko'rsatkichlari asosida tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanilgan guruhda o'quvchilarning bilim darajasi o'rtacha 15-20 foizga oshgan.

Ilmiy manbalarni o'rganish metodi. Tadqiqot jarayonida kimyo ta'limi va sun'iy intellekt texnologiyalariga oid ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. Ushbu metod orqali sun'iy intellektdan ta'lim jarayonida foydalanishning nazariy asoslari o'rganildi.

Ilmiy manbalarni o'rganish jarayonida quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratildi:

- kimyo fanini o'qitish metodikasi;
- innovatsion pedagogik texnologiyalar;
- sun'iy intellektning ta'lim jarayonidagi imkoniyatlari;
- virtual laboratoriyalar va raqamli ta'lim platformalari [14].

Mazkur manbalarni o'rganish natijasida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish kimyo ta'limining samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot jarayonida umumiy o'rta ta'lim maktablarida kimyo fanini o'qitish jarayonida sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalarining samaradorligi o'rganildi.

Ekspirimental tadqiqotning tashkil etilishi

Mazkur pedagogik tajriba Toshkent davlat tibbiyot universiteti 2-son akademik litseyida olib borildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi kimyo fanini o'qitish jarayonida sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalaridan foydalanish o'quvchilarning bilim darajasi, mustaqil fikrlash qobiliyati va fan bo'yicha qiziqishiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlashdan iborat bo'ldi [15].

Ekspirimental tadqiqot 2025-2026 o'quv yilida akademik litseyning tabiiy fanlar yo'nalishida tahsil olayotgan o'quvchilar ishtirokida tashkil etildi. Tajribada jami 60 nafar o'quvchi qatnashdi. Tadqiqot metodologiyasiga muvofiq o'quvchilar ikki guruhga ajratildi:

Nazorat guruhi - an'anaviy o'qitish metodlari asosida ta'lim olgan o'quvchilar (30 nafar).

Tajriba guruhi - sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalaridan foydalanilgan holda o'qitilgan o'quvchilar (30 nafar).

Nazorat guruhida kimyo fanini o'qitish jarayoni asosan an'anaviy metodlar asosida tashkil etildi. Bunda darslar o'qituvchi tushuntirishi, darsliklar bilan ishlash, laboratoriya mashg'ulotlari hamda yozma topshiriqlar orqali olib borildi.

Tajriba guruhida esa kimyo fanini o'qitishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan innovatsion metodlar qo'llanildi. Ushbu jarayonda quyidagi ta'lim vositalaridan foydalanildi:

- sun'iy intellekt asosidagi ta'lim platformalari;
- kimyoviy jarayonlarni modellashtiruvchi raqamli dasturlar;
- virtual laboratoriya tajribalari;
- interaktiv test va topshiriqlar [16].

Tajriba jarayonida o'quvchilar kimyoviy reaksiyalarni virtual muhitda kuzatish, molekulyar tuzilishlarni uch o'lchamli model orqali ko'rish hamda

murakkab kimyoviy jarayonlarni modellash tirish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu esa o'quvchilarning mavzuni chuqurroq tushunishiga yordam berdi.

Pedagogik tajriba uch bosqichda amalga oshirildi:

1-bosqich. Diagnostik bosqich

Mazkur bosqichda o'quvchilarning kimyo fanidan dastlabki bilim darajasi aniqlash maqsadida diagnostik testlar o'tkazildi. Test natijalari asosida nazorat va tajriba guruhlaridagi o'quvchilarning boshlang'ich bilim darajasi deyarli bir xil ekanligi aniqlandi [17].

2-bosqich. Tajriba bosqichi

Tajriba bosqichida tajriba guruhida kimyo fanini o'qitish jarayonida sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalari qo'llanildi. Dars jarayonida quyidagi metodlar amalga oshirildi:

- interaktiv ta'lim texnologiyalaridan foydalanish;
- virtual laboratoriya tajribalarini o'tkazish;
- sun'iy intellekt yordamida adaptiv topshiriqlarni bajarish. Bu jarayonda o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalari, analitik fikrlash qobiliyati va ilmiy tafakkuri rivojlanishiga alohida e'tibor qaratildi [18].

3-bosqich. Yakuniy baholash bosqichi

Tajriba yakunida o'quvchilarning bilim darajasini aniqlash maqsadida yakuniy test sinovlari o'tkazildi. Olingan natijalar nazorat va tajriba guruhlarini o'rtasida qiyosiy tahlil qilindi.

Sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish kimyo fanini o'qitishda quyidagi pedagogik afzallik va kamchiliklarni beradi:

Ta'lim jarayonini individuallashtirish;

Murakkab kimyoviy jarayonlarni modellash tirish;

- irtual laboratoriya tajribalarini o'tkazish;

Ta'lim jarayonining interaktivligini oshirish;

Bilimlarni tez va aniq baholash.

Kamchiliklari esa texnologik infratuzilmaning yetarli emasligi;

O'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi yetarli darajada emasligi;

Texnologiyaga haddan tashqari qaramlik;

Internetga bog'liqlik. Shunga qaramay, sun'iy intellekt texnologiyalaridan oqilona foydalanish ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi [20].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish kimyo fanini o'qitishda muhim pedagogik imkoniyatlarni yaratadi.

Ular o'quv jarayonini individuallashtirish, murakkab kimyoviy jarayonlarni modellashtirish hamda o'quvchilarning ilmiy tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi. Kelgusida quyidagi yo'nalishlarda ilmiy ishlar olib borish maqsadga muvofiq:

kimyo ta'limi uchun maxsus sun'iy intellekt platformalarini yaratish

virtual laboratoriyalarni rivojlantirish

pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish

Sun'iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education. Boston, 2019.
2. Luckin R. Machine Learning and Human Intelligence. London, 2018.
3. Gilbert J., Treagust D. Multiple Representations in Chemical Education. Springer, 2009.
4. Mayer R. Multimedia Learning. Cambridge University Press, 2009.
5. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson, 2021.

**O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILARNI IJTIMOIYLASHTIRISH
JARAYONIDA AXBOROTLAR BILAN ISHLASH MADANIYATINI
SHAKLLANTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALARDAN FOYDALANISH**

R.B. QUZIYEV,

*Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi
milliy instituti Mustaqil izlanuvchisi*

Maqolada yoshlar uchun shaxsning axborot madaniyatini shakllantirish muammolarining jihatlarini yoritilgan. Shuningdek muallif axborotlar bilan ishlash madaniyatini shakllantirishda jamiyatda axborotning ishlash qonunlarini bilishi, sodir bo'layotgan axborot o'zgarishlarining mohiyatini tushunishi va shakllanayotgan axborot jamiyatidagi o'rni va vazifalaridan xabardor bo'lishi kerakligi boyicha tavsiyalar berib o'tgan.

Kalit so'zlar. Axborot madaniyatini shakllantirish, tafakkur, kategorik va konseptual apparatning shakllanishini kuzatish, komil inson.

В статье освещены аспекты проблем формирования информационной культуры личности для молодежи. Автор также дал рекомендации о том, что при формировании культуры работы с информацией необходимо знать законы функционирования информации в обществе, понимать сущность происходящих информационных изменений и быть осведомленным о своей роли и задачах в формирующемся информационном обществе.

Ключевые слова. Формирование информационной культуры, наблюдение за формированием мышления, категориального и концептуального аппарата, совершенного человека.

The article highlights aspects of the problems of forming an information culture of the individual for young people. The author also recommends that in the formation of a culture of working with information, one should know the laws of information functioning in society, understand the essence of ongoing information changes, and be aware of their place and tasks in the emerging information society.

Key words. Formation of information culture, observation of the formation of thinking, categorical and conceptual apparatus, a perfect person.

Globalashuv ta'sirida turli mafkuraviy tahdidlar, ma'naviy xurujlar, turli illatlar kuchaygan bugungi davrda har qachongidan-da sergak, ogoh va hushyor bo'lish talab etiladi. Mamlakatimizda yoshlar tarbiyasini to'g'ri shakllantirish, ularni turli tahdidlardan asrash ma'naviy-ma'rifiy sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy yo'nalishidir. Uning asosiy xususiyatlari zamonaviy globalashgan axborot dunyosida axborot, boshqaruv va madaniyat hodisalarining o'zaro ta'sirining madaniy va axborot jihatlarini, ularning kirib borishi, tarqalishi, muloqoti va qarama-qarshiligidir.

Axborot madaniyati muammolariga, xususan, ta'limga qiziqish, birinchi navbatda, rivojlangan mamlakatlarning bilimga asoslangan yangi turdagi iqtisodiyotga (bilimga asoslangan iqtisodiyot) va bilimlarni boshqarishning yangi turiga tez o'tayotgani bilan bog'liq. G'lobal iqtisodiy va madaniy makondagi o'z mavqeini saqlab qolish va yaxshilash qobiliyati davlatning ustuvor investitsiyalarni taqdim etishga tayyorligi bilan belgilanadi. Shuning uchun ta'lim va fan, xususan, ta'lim va axborot sohalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlariga aylanib bormoqda.

Axborot madaniyati shaxsning intellektual faoliyatini samarali tashkil etish sifatida qaraladi. Axborot madaniyati hodisasi nazariyasini nafaqat klassik informatika, kibernetika, ijtimoiy boshqaruv, madaniyatshunoslik, balki yangi ilmiy fanlar - axborot madaniyatshunosligi, axborotshunoslik va ijtimoiy informatika doirasida tushunish va asoslash zarurligini belgilab berdi. Shuni ta'kidlash kerakki, zamonaviy axborot texnologiyalari rivojiga qaramay, XX asrning 90-yillarida «axborot madaniyati» tushunchasini talqin qilishda monodisipliner yondashuv ustunlik qildi, natijada axborot madaniyatini shakllantirish bibliografik bilimlar va axborot texnologiyalari asoslarini o'rganishga cheklandi.

Jamiyatni axborotlashtirish rivojlanib borishi bilan bu texnik ko'nikmalar odamlar uchun juda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Keng ma'noda axborot madaniyati, softexnik ko'nikmalardan tashqari, kompyuterlar yordamida o'z fikrlari va g'oyalarini adabiy, grafik va badiiy shakllarda ifoda etish qobiliyatini ham o'z ichiga olishi kerak.

Tizimli-kibernetik, axborot, sinergetik ilmiy yondashuvlarga asoslanib, menejning axborot faoliyatini axborot ehtiyojlarini qondirish, axborot jamiyatini rivojlantirish, tushunish, tushuntirish va amalga oshirish nuqtayi nazaridan ko'rib chiqish; ta'lim muassasasi faoliyatini axborotlashtirish bo'yicha axborot siyosati, konsepsiyalar va dasturlarni ishlab chiqish; ta'lim va axborot muhiti va axborot infratuzilmasini shakllantirish, axborot resurslari va mahsulotlarini yaratish va ulardan foydalanish; menejer tomonidan axborot bilan bog'liq bir qator axborot jarayonlari va harakatlarini amalga oshirish; talabalarni o'qitish, o'qitish va rivojlantirishni amalga oshirish jarayonida va ta'lim muassasasini boshqarish jarayonida AKT va telekommunikatsiya texnologiyalarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish.

Yosh olimlar va talabalar uchun shaxsning axborot madaniyatini shakllantirish muammolarining quyidagi jihatlari ko'rib chiqish mumkin:

- axborot madaniyati insonning umumiy madaniyatining tarkibiy qismi sifatida;
- shaxsning ijtimoiylashuv jarayonida axborot madaniyatining roli;
- yoshlarning axborot dunyoqarashini shakllantirish muammolari;
- global madaniy rivojlanish sharoitida axborot madaniyati.

Bu ilmiy fikrning rivojlanishini va boshqaruvni axborotlashtirish muammosi va axborot madaniyati hodisasi uchun kategorik va konseptual apparatning shakllanishini kuzatish, ta'lim tizimlarining yangi rivojlanishi sharoitida yangi metodologik tamoyillar asosida yangi tadqiqot vazifalarini aniqlash imkonini beradi.

T. Polyakova o'zining «Shaxs va jamiyatning axborot madaniyatini shakllantirish - axborot davrining hozirgi ijtimoiy-madaniy texnologiyasi» asarida axborot texnologiyalarini zamonaviy axborot jamiyatida shaxsga qulay hayot va elementar moslashuvni ta'minlaydigan axborot madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-madaniy texnologiyalari deb hisoblaydi. Muallif axborot madaniyatini (AK) zamonaviy axborot muhitida yashash va o'z faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishga qodir shaxsni shakllantirishga qaratilgan yangi ijtimoiy texnologiya sifatida tavsiflaydi va zamonaviy inson uchun nafaqat axborot resurslari, ularning dinamikasi va axborot bilan ishlash qobiliyatini bilish, balki shakllangan axborot dunyoqarashi ham zarurligini ta'kidlaydi.

Axborot jamiyatidagi shaxs jamiyatda axborotning ishlash qonunlarini bilishi, sodir bo'layotgan axborot o'zgarishlarining mohiyatini tushunishi va shakllanayotgan axborot jamiyatidagi o'rni va vazifalaridan xabardor bo'lishi kerak. Bularning barchasi va boshqa ko'plab jihatlar axborot madaniyatining tarkibiy qismlari hisoblanadi. Shuningdek, nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar va qobiliyatlarni o'z ichiga olgan juda keng hodisa sifatida tavsiflanadi va uni ijtimoiy o'zaro ta'sirni tashkil etishga, turli xil belgilarni yaratish va boshqarishga qaratilgan ijtimoiy-madaniy texnologiya deb tasniflanadi.

L. Alyoshin «Madaniyat va axborotning o'zaro bog'liqligi: ba'zi jihatlar va muammolar» maqolasida «...axborot madaniyatining aniq, bir xil ta'rifi yo'q» ekanligini ta'kidlaydi. «Axborot madaniyati» iborasi faqat «shaxs, jamiyat va boshqalarning axborot madaniyati» ma'nosida ishlatilishi mumkin. Madaniy jihatdan, axborotni yerliklar ijtimoiy hamjamiyatining hozirgi va kelajakdagi holatining eng muhim omillaridan biri deb atagan. Uning - axborot madaniyatining jamiyatning ma'naviy qadriyatlarini saqlab qolishga katta umidlari bor ekanligini ta'kidlaydi. Keyin muallif so'zlarni o'zgartiradi va «axborot madaniyati» iborasi bilan ishlaydi, uning ta'rifini quyidagicha talqin qiladi: «axborotni taqdim etish usullari, jumladan, axborot turlari, shakllari va uning mazmuni», «hujjatlarni bajarish yoki ish yuritishning bosma darajasi yoki ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash va uzatish usuli», shuningdek, axborotni himoya qilishning tegishli usullari, usullari va vositalari va boshqalar». Bu yerda olim ushbu muammoni ko'rib chiqishga va ko'rib chiqish muddatini tarkibiy tushunchalar bo'yicha o'zgartirishga aniq ifodalangan axborot yondashuvini taqdim etadi.

Bizning fikrimizcha, bularning barchasi faqat axborot faoliyatining tarkibiy qismlari bo'lib, ular faoliyat jarayonida tegishli darajadagi axborot savodxonligiga ega bo'lgan mutaxassis tomonidan amalga oshiriladi.

Madaniy va shaxsiy ilmiy yondashuvlar birligi nuqtayi nazaridan ko'rib chiqiladigan axborot madaniyati kategoriyasining mohiyatini keltirib o'tish orqali mustahkamlanadi. Xususan, axborot madaniyati umuman inson madaniyatining axborot komponenti bo'lib, u amalga oshiriladigan barcha axborot munosabatlari darajasini obyektiv ravishda tavsiflaydi.

Hozirgi vaqtda axborotni o'rganish tushunchasini talqin qilishda ikkita yondashuvni ajratish mumkin:

Birinchisida, «informologik» - axborotni o'rganish tushunchasini axborotni qidirish, tanlash va tahlil qilish uchun ko'nikma va qobiliyatlar to'plami, ya'ni axborot ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan axborot faoliyati tushunchasiga kiritilgan barcha narsalar sifatida umumlashtirish mumkin;

Ikkinchisida, «madaniyatshunoslik» - axborotni o'rganish axborot jamiyatida inson hayotining bir usuli, insoniyat madaniyatini shakllantirish jarayonining tarkibiy qismi sifatida qaraladi. AK tushunchasining umumlashtirilgan ta'rifini chiqaradi. Shunga qaramay, hozirgi bosqichda axborot madaniyati atamasining yagona, to'liq ta'rif yo'q:

- birinchidan, axborot dunyosida mavjud bo'lish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlar to'plami;

- ikkinchidan, axborot jamiyatida inson hayot tarzi;
- uchinchidan, barcha turdagi axborot bilan ishlash metodologiyasi;
- to'rtinchidan, axborot jamiyatining metodologiyasi va dunyoqarashi.

N. Gendina AKTni shakllantirish masalalarida asosan axborotlashtirishning texnik va texnologik jihatlari, shaxsiy kompyuter bilan ishlash ko'nikmalarini egallash bilan bog'liqligini ta'kidlaydi, monodisiplinar yondashuv ustunlik qiladi, ya'ni kompyuter savodsizligini yo'q qilish yoki kutubxona va bibliografik bilim asoslarini o'rgatish, kitoblar bilan ishlashning oqilona usullarini o'zlashtirish va boshqalar. Ushbu muammoni hal qilish uchun muallif barcha darajadagi ta'lim muassasalarida «Axborot madaniyati asoslari» o'quv kursini joriy etishni taklif qiladi.

Axborot texnologiyalari shakllanishining barcha farqlari va xususiyatlarining xilma-xilligiga qaramay, tadqiqotlarda bitta umumiy maqsad kuzatiladi - zamonaviy axborot texnologiyalari, axborot bilan ishlash usullarini biladigan va to'g'ri qarorlar qabul qila oladigan, o'z harakatlarining yakuniy natijasini bashorat qila oladigan mutaxassisni yangi axborot jamiyatida ishlashga tayyorlashdan iboratdir.

Axborot madaniyati o'zlashtiradigan yoki ular bilan organik ravishda birlashadigan tushunchalar doirasi juda keng va butun jamiyat uchun, har qanday profildagi mutaxassis uchun va shunchaki har bir alohida shaxs uchun dolzarb bo'lgan universal tezausga aylantirilgan. Bunday tushunchalarning doirasini quidagicha keltirish mumkin: dunyoning axborot manzarasi, axborot dunyoqarashi,

axborot salohiyati, axborot obyekti, axborot vaziyati, axborot resurslari, axborot texnologiyalari, axborot ta'limi, axborot xatti-harakati, axborot maydoni, axborot qonuni, axborot shovqini, axborot oqimi, axborot muhiti, axborot yetakchisi, axborot tillari, axborot ehtiyojlari va boshqalar.

Axborot texnologiyalarining inson faoliyatining barcha sohalariga kirib borishi turli profildagi mutaxassislarni kasbiy tayyorlash jarayonida AKTni shakllantirish zaruratini tug'diradi.

Zamonaviy jamiyat hayotida axborot hodisasining o'zini barcha xilma-xilligi bilan umumlashtiruvchi, nihoyatda idealizatsiyalashgan (maqsadli) o'rganish zarurati, yalpi texnologizatsiyani (texnokratiyani) insonparvarlashtirish foydasiga ijtimoiy rivojlanish tendensiyasi sifatida aniqlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rorti R. Otveti na voprosi «Logosa» // Logos. - 1999. - № 5. - S. 20-21.
2. Hobbs R. Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom. 2011. Beverly Hills: Corwin/Sage. -R.255.
3. Zamonaviy raqamli axborot tizimlaridan talaba-yoshlarning foydalanishida ta'limtarbiyaning ahamiyati. I.Q.Ximmatov, M.A. Sulaymonov <https://mppam2024.qarshidu.uz>
4. Ota-ona - murabbiy [Matn] / X.Ibraimov, M.Kuronov, J.Fozilov, F.Zaripov; - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2024. - 220 b.
5. X.Ibraimov va boshqalar.Najot tarbiyada. -T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. -2025. - 60 b.
6. X.Ibraimov va boshqalar. Go'zal hulq modellari. - Toshkent.: "Ilm ziyo zakovat" nashriyoti. -2025 y. 80-b.
7. X.Ibraimov va boshqalar. Ma'naviy-axloqiy tarbiya metodlari. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2025. - 68 b.

YOSHLARNI OILAVIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASHDA OTA-ONALAR VA JAMOATCHILIKNING O'RNI

J.K.FAZILOV,
*Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi
milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi,
pedagogika fanlari nomzodi*

Mazkur maqolada qadriyatli yondashuv asosida yoshlarni oilada tarbiyalashning gonunchiligimizda ko'rsatilgan jihatlari, ota-onaning mazkur masaladagi javobgarligi va ta'lim muassasasining o'rni, bola tarbiyasida jamoatchilik, ta'lim muassasasi va oilaning o'zaro hamkorligidan kutiladigan natijalar, bolani oilada va jamoat joylarida qadriyatli yondashuv asosida tarbiyalash bugungi kunning muhim masalalari ekanligi, ushbu masalada ota-bobolarimizning qarashlari va o'g'itlari borasida so'z yuritilgan. Maqolada yoshlarni oilaviy qadriyatlarga tayangan holda tarbiyalashning o'ziga xosligi va uni amalga oshirishning muhimligi, o'quvchi-yoshlarni mazkur masalani ongli ravishda qabul qilishlari va buning ijobiy natijalarini hayotda ko'rishlari kabi masalalar ham o'rin egallagan. Shuningdek ushbu maqolada aksiologik yondashuv asosida o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalash va rivojlantirish borasida ishlab chiqilgan bir vator yo'nalishlarning amaliyotga tatbiq etish ham nazariy, ham amaliy jihatdan ko'rsatib o'tilgan.

Tayanch so'zlar: **ota-ona, jamoatchilik, aksiologik yondashuv, qomusiy allomalarimiz, o'quvchi-yoshlar, axloqiy tarbiya, ma'naviy-axloqiy sifatlar, qadriyatli yondashuv, shaxs, obyektiv munosabat.**

В данной статье рассматриваются аспекты воспитания молодежи в семье на основе ценностного подхода, отраженные в нашем законодательстве, ответственность родителей в этом вопросе и роль образовательного учреждения, ожидаемые результаты взаимодействия общественности, образовательного учреждения и семьи в воспитании ребенка, воспитание ребенка в семье и общественных местах на основе ценностного подхода, что является важным вопросом сегодняшнего дня, а также взгляды и наставления наших предков по этому вопросу. В статье также рассматриваются такие вопросы, как своеобразие воспитания молодежи на основе семейных ценностей и важность его реализации, осознанное восприятие учащейся молодежью данного вопроса и возможность увидеть его положительные результаты в жизни. Также в статье как с теоретической, так и с практической точек зрения показано внедрение в практику ряда направлений, разработанных для воспитания и развития духовно-нравственных качеств учащихся на основе аксиологического подхода.

Ключевые слова: родители, общественность, аксиологический подход, учебно-энциклопедист, учащаяся молодежь, нравственное воспитание, духовно-нравственные качества, ценностный подход, личность, объективное отношение.

This article discusses the aspects of raising youth in the family based on a value-based approach reflected in our legislation, the responsibility of parents in this matter and the role of educational institutions, the expected results of interaction between the public, educational institutions, and the family in child-rearing, the importance of raising a child in the family and in public places based on a value-based approach, and the views and teachings of our ancestors on this matter. The article also addresses issues such as the uniqueness of educating youth based on family values and the importance of its implementation, the conscious acceptance of this issue by student youth, and seeing its positive results in real life. Additionally, this article demonstrates both theoretically and practically the practical implementation of a set of directions developed for the education and development of students' spiritual and moral qualities based on an axiological approach.

Key words: parents, society, axiological approach, encyclopedic scholars, student youth, moral education, spiritual and moral qualities, value-based approach, personality, objective attitude.

Bizga ma'lumki farzand tarbiyasi nafaqat oila, balki bola atrofidagi barcha mas'ullar hamda butun jamiyat ma'naviy-moddiy tarqqiyoti uchun muhim hisoblanadi. Ushbu masalada, o'tmishda o'zbek millatining millat bo'lib shakllanishi va ilm-fan rivojiga katta hissa qo'shgan hamda butun dunyo tan olgan ulug' allomalarimizni e'tirof etmasdan bo'lmaydi.

Millatimiz yuksalishida mukammal asarlar yozib qoldirgan butun dunyo tan olgan qomusiy allomalarimiz Muhammad ibn Muso Xorazmiy, Ahmad Al-Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu-al-i Ibn Sino, Mahmud Zamaxshariy, Mirzo Ulug'bek kabi mo'tabar zotlar boy ma'naviy meros qoldirishi bilan bir qatorda matematika va astronomiya, meditsina, dorishunoslik, mineralogiya, logika, filologiya va jamiyatshunoslik fanlari bo'yicha bashariyat ma'naviy takomiliga ko'rsatgan ta'sirlari beqiyos. Ana shu ulug' allomalarimizni ishlarini davom ettirayotgan va bugungi ilm-fan sohasi rivojiga benazir hissa qo'shayotgan olimlarimiz o'z tadqiqotlarida, ma'naviy tanazzulning asosiy omillarini oilada farzand tarbiyasiga e'tiborsizlikda deb topib, bu illat millatning ma'naviy qashshoqlikka olib kelishining birdan-bir sababi ekanligini xavotirli holat deb aytib o'tishmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 77-moddasida Oila va ota-onaning farzand ta'lim-tarbiyasi va uni har tomonlama kamol topishi uchun majburligi yaqqol belgilab qo'yilgan.

Afsuski, bugungi ota-onalarimizning aksariyati farzand tarbiyasi, uni jamiyatdagi o'rnini belgilash va ijtimoiy himoyalaniishi masalalarida o'zini haq-huquqlarini biladi lekin konstitutsiya bilan belgilab berilgan vazifasi va majburiyati to'g'risida so'z borganda, mazkur masalani davlat, jamiyat va ta'lim muassasasi zimmasida ekanligini ro'kach qilish bilan o'zini himoya qilishga o'tadi.

Shu o'rinda savol tug'iladi:

Ota-onalar farzand tarbiyalash usullarini biladimi?

Bugun ota-onalar farzand tarbiyasiga nega e'tiborsiz?

Ota-onalarga farzand tarbiyasi bilan shug'ullanishiga nima to'sqinlik qilyapti?

Farzandlarimiz oilaviy qadriyatlar va o'zbek milliy urf-odatlaridan nechog'lik xabardor?

Farzand tarbiyasida jamoatchilik va mahallaning ishtiroki o'z ta'sirini o'tkazayaptimi?

Mazkur savollar bizga optimal yechim topish vazifasini ko'ndalang qo'yib, ushbu masala chuqur ilmiy tadqiqotlar va ommaviy so'rovnomalar o'tkazishni talab etadi hamda o'quvchini tarbiyalashda oila bilan birgalikda har bir sohani o'zining vazifasi borligi va ushbu vazifalardan kelib chiqqan holda bola tarbiyasini u yoki bu bo'shliqlarini to'ldirish talab etiladi.

Modomeki shunday ekan ushbu masalaning asl mazmun-mohiyatini yoritishda o'zimizning qarashlarimiz va fikrimizni bildirmoqchimiz.

Tarbiya nazariyasi va metodikasida azaldan sinalgan va doim o'zining ijobiy natijasini bergan masala bu farzandini kelajakda bilimli bo'lishi, uni qaysidir kasb-hunarni egallashi uchun tikilgan sarmoya hisoblanadi. Farzand tarbiyasiga sarflangan har bir daqiqa va to'g'ri yo'naltirilgan sarmoya nafaqat oila va jamiyatga, balkim kelajakda davlat darajasida ham o'zining foydali tomonlarini ko'rsatadi.

Azaldan ma'lumki o'zbek xalqi bolajon xalq hisoblanadi. Oilada farzand oliy ma'lumotli bo'lishi esa nafaqat uning o'ziga balki aka-uka, opa-singillar, yaqin qarindoshlar va shu hudduda istiqomat qiladigan insonlarning kelajakda o'z farzandlariga o'qimishli bo'lishning afzalliklari va ma'naviy kamolotga yetishishda uning o'rni nechog'lik muhimligini misol sifatida ko'rsatib berishmoqda.

Glaballashuv jarayonida ko'pchilik o'zbek oilalarining farzand tarbiyasiga tikilayotgan sarmoyalari va davlat tomonidan yaratilayotgan shart-sharoitlarga qaramasdan, oila, ota-onalar va jamoatchilikning farzand tarbiyasiga e'tiborini qaratish, mazkur masalada kechiktirib bo'lmaydigan usullardan foydalanish, oila va jamoatchilik e'tiborini bunga qaratish tahlil qilinib, aniqlangan muammolarni ilmiy asoslangan holda bartaraf etish asosiy masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Ma'lumki inson rivojlanishi biologik xususiyatlarga bog'liq bo'lishiga qaramasdan, ijtimoiy rivojlanish psixologik, aqliy, intellektual rivojlanish bilan tavsiflanadi. Inson ijtimoiy taraqqiyot cho'qqisiga chiqqanda, uni ongi yuksak va o'zini o'zi anglaydigan, mustaqil ishlashga qodir odam deyiladi. Inson tabiatan shaxs sifatida tug'ilmaydi. Insonning insoniyligi shaxs sifati namoyon bo'lishi «individuallik» tushunchasi bilan to'ldiriladi. Individuallik tushunchas esa bir

kishining boshqa kishidan o'ziga xos xususiyatlari, xarakteri, dunyoqarashi va farqlari tushuniladi. Individuallik, qoida tariqasida, mijozning o'ziga xos xususiyatlariga, uning ijtimoiy faolligiga va oqilona xatti-harakatlariga tegishlidir.

Shaxsning oilada va jamiyatda rivojlanayotgan haqiqiy hayotiga muhit deyiladi. Shaxsning rivojlanishiga turli tashqi omillar, jumladan, geografik, ijtimoiy, atrof-dagilar, ta'lim va oilaviy hayot, mahalla ta'sir ko'rsatadi. Atrof-muhit rivojlani-shining ta'siri haqida gap ketganda, birinchi navbatda ijtimoiy va oilaviy muhit nazarda tutiladi.

Insonning ma'naviy ongi, insoniy fazilatlari va kamchiliklari dastlab oilada shakllanadi. Bu jarayon hech qachon to'xtab qolmaydi va doimiy ravishda taraqqiy etib boradi. Inson taraqqiyotiga, ayniqsa, bolalik davrida oilaviy muhit, atrof-dagilar va mahalla katta ta'sir ko'rsatadi. Uyda, birinchi inson hayotining rivojlanishi va shakllanishi hal qilinadi. Odatda bola o'zi rivojlanayotgan oila haqida aniq tasavvurga ega bo'ladi. Oila ko'p jihatdan bolalarning manfaatlari va ehtiyojlarini, g'oyalari va kelajagini belgilaydi. Oila - jamiyatning eng kichik a'zosi. Ijtimoiy muhitdan odam hayotiy tajribalarni, o'zini tutish, gapirish, fikrlash va uning usullarini va boshqalarni o'rganadi.

Bir ortga nazar tashlaydigan bo'lsak ota-bobolarimiz, bizdan yoshi kattalar oilada dasturxon atrofida o'tirganda ovqatni birinchi bo'lib boshlashmasa biz ovqatga qo'l uzatmasdik;

- oilani kattasi kelib dasturxonda o'tirganda onamiz ovqat suzmasdilar;
- hamma ovqatini yeb bo'lgandan keyin dasturxonga duo qilib turishlik;
- kattalarga Siz deb murojaat qilish va salomlashishda birinchi qo'l uzatmaslik;
- o'zidan kattaga joy berish, kattalarni yuziga tik qaramaslik;
- kattalar gapirayotgan paytda ularni gapini bo'lmaslik, o'zidan kichiklarga hurmatda bo'lish;
- ularga ko'maklashish, to'y-marosimlarda mahalladagi tengdoshlar bilan birga xizmatda bo'lish va hokazo.

Oilada katta farzand boshqa o'zidan kichiklarga doim yo'lboshlovchi bo'lishi va ularni yetaklashi kerakligi to'g'risida tushuncha berilar edi va bu azaliy qadriyatlar va urf-odatlarining barchasi bolani birinchidan hayotda moslashishiga muhim ahamiyat kasb etsa, ikkinchidan azaliy oilaviy qadriyatlarni namunasi sifatida bola ongida bir umr muhrlanib qolardi. Bola bir umr bularni esidan chiqartirmas, va bu esa tarbiyaning eng oliy darajasidagi ko'rinishi deb qabul qilingan edi. Bolani jamiyatda, mahallada va tengdoshlari orasida o'zini tutishi bilan uning tarbiyalanganlik darajasi belgilanardi.

Ma'lumki inson kamolotga yetishishida oila, ta'lim muassasalari, mahalla,

jamoatchilik, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari muhim rol o'ynaydi. Ta'lim muassasalarida bolalarga bir xilda ta'lim beriladi, lekin oilalar va bola tarbiyasiga bo'lgan qarashlar bir xil emas. Lekin shu narsani doim esda tutish lozim-ki, ijtimoiy muhitda ham nosog'lom guruhlar bola tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan bola ichkilikbozlik, giyohvandlik, talonchilik, savodsizlik va boshqalarga ham jalb qilinishi mumkin. Buning asosiy sabablaridan biri esa bolaga oilada berilayotgan tarbiyaning mo'rtligi va e'tiborsiz qarash oqibatidir.

Azaldan bolaga oilaviy qadriyatlarni tushuntirish, uning ongiga qadriyatlarining nima uchun kerakligini singdirish, insonparvarlik, yaxshi xulq, ta'lim-tarbiya va umuman, ijobiy xislatlarni o'rgatuvchi maktab bu - oila bo'lgan. «Qush uyasida ko'rganini qiladi», degan maqol bekordan-bekorga xalq orasida tarqalmagan. Tarbiya - oiladan boshlanadi, oila qancha sog'lom bo'lsa, jamiyat ham shunga mutanosib bo'ladi. Lekin mustahkam poydevorga ega bo'lmagan, farzandini o'qishi, hunar o'rganishi, sog'lom bo'lib voyaga yetishishiga e'tibor bermagan oilalar oxir-oqibatda parokanda bo'ladi. Bu esa, jamiyat ravnaqiga albatta putur yetkazadi.

Modomeki shunday ekan bugungi kunda farzand tarbiyasiga birinchi navbatda ota-ona va oilaning mas'uliyatini a ularning javobgarligini oshirish, jamoatchilik va ta'lim muassasalarining hamkorligini ta'minlash, yoshlar ongida oilaviy qadriyatlar va urf-odatlarini sindirmas ekanmiz, ular g'arb madaniyati, bizlarni mintalitetimizga xos bo'lmagan ayrim nojo'ya ishlar bilan shug'ullanishiga hech kim kafolat bermaydi deb hisoblayman.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. X.Ibraimov va boshqalar.Najot tarbiyada. -T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. -2025. - 60 b.
2. X.Ibraimov va boshqalar. Go'zal hulq modellari. - Toshkent.: «Ilm ziyo zakovat» nashriyoti. -2025 y. 80-b.
3. X.Ibraimov va boshqalar. Ma'naviy-axloqiy tarbiya metodlari. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2025. - 68 b.

**O'QUVCHILARDA OILAVIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH
ORQALIIQTISODIY BARQARORLIKTARBIYASINI
SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGAXOS USULLARI**

X.J.XUDOYQULOV,

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston

*Milliy universiteti «Pedagogika va umumiypsixologiya» kafedra
professori, pedagogika fanlar doktori.*

Xalqaro «Pedagogik ta'lim» fanlar akademiyasining akademigi,

D.M.BOBOQULOVA,

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, «Pedagogika va
psixologiya» kafedrası mudirip.f.f.d (PhD), dotsent*

Mazkur maqolada umumta'lim maktablari o'quvchilarida tadbirkorlik va iqtisodiy tarbiya barqarorligini takomillashtirishning ilmiy-pedagogik asoslari yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi o'quvchilarda iqtisodiy ong, iqtisodiy tafakkur va tadbirkorlik kompetensiyalarini izchil shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash hamda ularning samarali pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy tarbiya va tadbirkorlik ta'limiga oid milliy va xorijiy ilmiy manbalar tahlil qilindi, pedagogik kuzatuv, suhbat, taqqoslash, tizimli tahlil va modellastirish usullaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy tarbiya, iqtisodiy barqarorlik, o'quvchi, pedagogik omillar, oila, ota-onalar, tejamkorlik, mas'uliyati tadbirkorlik, tashabbuskorlik, oilada tikuvchilik, pazandachilik, chorvachilik, kulolchilik, zardo'zlik, o'ymakorlik va oila qishloq xo'jaligi.

В данной статье раскрываются научно-педагогические основы совершенствования устойчивости предпринимательского и экономического воспитания учащихся общеобразовательных школ. Основной целью исследования является выявление факторов, влияющих на последовательное формирование у учащихся экономического сознания, экономического мышления и предпринимательских компетенций, а также разработка эффективных педагогических механизмов их реализации. В ходе исследования были проанализированы отечественные и зарубежные научные источники по вопросам экономического воспитания и предпринимательского образования, использован метод педагогического наблюдения, беседа, сравнения, системного анализа и моделирования.

Ключевые слова: экономическое образование, экономическая стабильность, студент, педагогические факторы, семья, родители, бережливость, ответственное предпринимательство, инициатива, семейное шитье, кулинария, животноводство, гончарное дело, ювелирное дело, резьба по дереву и семейное сельское хозяйство.

This article examines the scientific and pedagogical foundations for improving the sustainability of entrepreneurship and economic education among general secondary school students. The main objective of the study is to identify the factors influencing the consistent development of students' economic awareness, economic thinking, and

entrepreneurial competencies, as well as to develop effective pedagogical mechanisms for their formation. The research analyzes national and international scholarly sources on economic education and entrepreneurship education and employs methods such as pedagogical observation, interviews, comparison, systemic analysis, and modeling.

Key words: economic education, economic stability, student, pedagogical factors, family, parents, thrift, responsible entrepreneurship, initiative, family sewing, cooking, animal husbandry, pottery, goldsmithing, carving and family agriculture.

Bugungi kunda o'quvchilarda hayotiy kompetensiyalarni shakllantirish ta'lim tizimidagi eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, iqtisodiy fikrlash, moliyaviy savodxonlik va tadbirkorlik ko'nikmalarini erta yoshdan boshlab rivojlantirish zarurati kun sayin ortib bormoqda. 7-8-9-sinf o'quvchilari psixologik va aqliy jihatdan mustaqil fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, o'zini oqlagan risklarni baholashga qodir bo'lgan davrda turadi. Bu paytda ularning qiziqish doirasi kengayib, ijodiy va amaliy faoliyatga bo'lgan ehtiyoji ortadi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, tadbirkorlik - bu iqtisodiy faoliyat turi va yana o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy faolligi hamda kelajakdagi kasb tanloviga asos bo'luvchi vosita sifatida qaralishi kerak. Ayniqsa, oilaviy tadbirkorlik orqali bu ko'nikmalarni rivojlantirish o'quvchilar uchun tanish, qulay va motivatsion jihatdan yaqin muhitni yaratib beradi. Tadbirkorlik faoliyati inson shaxsida bir qator ijobiy fazilatlarini tarbiyalaydi. Shuningdek, ishbilarmonlik mexanizmlarining tarbiyaviy jihatlarini quyidagicha tahlil qilishimiz mumkin:

- mas'uliyat va mustaqillik - o'quvchilarda o'z biznesini boshlash, qaror qabul qilish va javobgarlikni his qilish orqali shakllanadi;

- innovatsion fikrlash esa yangi g'oyalarni ilgari surish, muammolarga noodatij yondashuvlarni ishlab chiqish orqali shakllanadi;

- rejalashtirish va strategik fikrlash orqali faoliyatni bosqichma-bosqich amalga oshirish, maqsadlarni belgilash, yo'l xaritalarini tuzish kabi xislatlar tarbiyalanadi;

- muloqot va jamoaviy ish esa mijozlar, sheriklar yoki jamoa bilan samarali ishlash malakasini shakllantiradi;

- moliyaviy savodxonlik orqali daromad va xarajatlarni to'g'ri hisoblashni, tejamkorlik, sarmoya va risklarni tushunish kabi tushunchalarni egallashga yordam beradi.

Bu xislatlarni egallash har qanday kasbda va hayotning turli sohalarida samarali bo'ladi. 7- 9-sinf o'quvchilarida bu fazilatlarini rivojlantirish ularning kelajakdagi shaxsiy muvaffaqiyatiga zamin yaratadi.

O'quvchilarda oilaviy tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirishda samarali ta'lim texnologiyalari, amaliy mashg'ulotlar va innovatsion yondashuvlar muhim

o'rin tutadi. Maktab ta'limida foydalansa bo'ladigan bir nechta amaliy shakllarni ko'rib o'tamiz. Ular quyidagicha:

- mini-loyihalar orqali o'quvchilar kichik guruhlarda «oilaviy biznes» modelini yaratadilar. Misol uchun: uyda tayyorlangan qandolat mahsulotlari, qo'l mehnati buyumlari, xizmat ko'rsatish turlari va h.k;

- tadbirkorlik haftaligi kabi haftalik maxsus darslar, treninglar, uchrashuvlar orqali o'quvchilarni ishbilarmonlik muhitiga olib kirish;

- «Bozor kuni» tadbirini uyushtirish orqali o'quvchilar o'z mahsulotlarini maktab ichida namoyish etib, haqiqiy tadbirkorlik tajribasini egallaydilar;

- ota-onalar ishtirokidagi mahorat darslarini o'tkazish orqali haqiqiy oilaviy tadbirkorlar bilan muloqot tashkil qilib, ularning faoliyatini o'rganish.

Maktab va oila hamkorligi. O'zbek milliy hunarmadchilikning asosi turlaridan biri bu kashtachilik san'atidir. Asosiy badiiy kashtachilik maktablari O'zbekiston hududida XVIII asrning oxiri - XIX asrning boshlarida olti shaharda: Nurata, Samarqand, Shahrisabz, Toshkent, Farg'ona, Buxoro va Boysun tumanida shakllangan. O'zbek kashtachiligida bir nechta asosiy uslub mavjud. Ulardan biri - «suzani», ya'ni «igna» deb tarjima qilinadi. Suzani - katta yuzalarni, ko'rpacha, yostiq, gilam va boshqa uy buyumlarini bezash uchun qo'llaniladigan uslub. Ular ko'proq Surxondaryo viloyati Boysun tumanida ko'proq ko'zga tashlanadi. Yana bir uslub - «chipta», asosan kiyim-kechakni bezash uchun ishlatiladi. «Chipta» «suzani» ga nisbatan mayda va murakkab naqshlari bilan farq qiladi.

Insonlarni yoshartiradigan va boyitilgan yana bir uslub - «durdona», ya'ni «dur», «marvarid». Bu uslubda kashtaga marvarid va boshqa qimmatbaho toshlar qo'shiladi. «Durdona» asosan kiyim va boshqa mahsulotlarni bezash uchun ishlatiladi. O'zbek kashtachiligida tilla va kumush iplardan foydalanish keng tarqalgan bo'lib, bu uni yanada nafis va boy ko'rsatadi. Buxoroning eng nafis boyliklaridan biri bu zardo'zlik an'anasidir. Oltin naqshli baxmal choponlar O'zbekiston ramziga aylandi. Murakkab dizaynlar o'zbek xalq og'zaki ijodi, tabiati va geometrik naqshlaridan ilhomlanib, har biri o'z tarixi haqida hikoya qiladi. Qizlarni oilaviy tadbirkorlik usullaridan zardo'zlik hunariga onalar tomonidan o'rgatilsa, iqtisodiy barqarorlik yanada yuksaladi.

Oilaviy tadbirkorlikni o'rgatishda maktab va oila o'rtasida uzviy hamkorlik bo'lishi juda muhim hisoblanadi. Maktab-o'quvchilarda nazariy bilimlarni shakllantirsa, oilada esa ularni amalda qo'llash imkoniyatini yaratadi. Misol uchun, ota-onalar bolalarni oila budjetini rejalashtirishga jalb qilishi, ularni kichik mas'uliyatli topshiriqlarga jalb etishi ya'ni, mahsulotlar ro'yxatini tuzishni, xizmat yoki mahsulot sotishni sinab ko'rish kabi real ishbilarmonlik muhitini yaratadi.

Ushbu tadqiqotda o'quvchilarga oilaviy tadbirkorlik faoliyatining mazmun

mohiyati, iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatini chuqurroq anglatish hamda ularda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish maqsadida turli metodologik yondashuvlar va ilmiy uslubiy usullardan foydalanildi. Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlar asosida olib borildi:

Ijtimoiy tahlil - o'quvchilarning oilaviy tadbirkorlikdagi ishtiroki orqali ularning ijtimoiy faolligi, mas'uliyat hissi hamda mehnat madaniyatiga bo'lgan munosabatini tahlil qilish.

Nazariy tahlil - oilaviy tadbirkorlikni o'qitish bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, maqolalar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda tadbirkorlikka oid bilim manbalarining tahlili orqali nazariy asoslarni belgilash.

Qiyosiy tahlil - O'zbekiston tajribasini rivojlangan davlatlardagi oilaviy tadbirkorlikni o'qitishdagi ilg'or tajribalar bilan solishtirish orqali o'zaro farqlar va umumiyliklarni aniqlash.

So'rovnoma - o'qituvchi va o'quvchilar orasida oilaviy tadbirkorlikka bo'lgan qiziqish darajasi, ilmiy va amaliy bilimlar holatini aniqlash uchun so'rovlar o'tkazish.

Ekspirimental tahlil - kichik loyihalar asosida eksperimentlar tashkil etilib, o'quvchilarda oilaviy tadbirkorlikka oid biznes g'oyalarni ishlab chiqish va ularni amalda sinab ko'rish uchun mini-treninglar va biznes simulyatsiyalar o'tkazildi.

O'quvchilarga oilaviy tadbirkorlik mexanizmlarini takomillashtirish masalasini ilmiy tahlil qilish maqsadida turli iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlar chuqur o'rganildi. Tadqiqot davomida oilaviy tadbirkorlikning aholi bandligi, daromadlar darajasi, iqtisodiy barqarorlik hamda ijtimoiy farovonlikka ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilindi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, oilaviy tadbirkorlik ko'plab mamlakatlarda, ayniqsa rivojlanayotgan hududlarda, bandlik darajasini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston tajribasida bu holat quyidagicha namoyon bo'ladi:

- Oilaviy biznes, ayniqsa qishloq joylarida norasmiy bandlikni kamaytirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi va aholining barqaror ish bilan ta'minlanishiga zamin yaratadi.

- O'quvchilarni oilaviy tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish orqali ularning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazish, iqtisodiy bilimlarini amalda qo'llash imkoniyati yaratiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, oilaviy tadbirkorlik faoliyatining kengayishi aholi daromadlarining ortishiga, natijada esa kambag'allik darajasining pasayishiga olib kelmoqda. Jumladan:

- Oilaviy tadbirkorlik bilan shug'ullanayotgan oila a'zolarining o'rtacha daromadi, ushbu faoliyat bilan shug'ullanmaydiganlarga nisbatan 25-30% yuqoriroq. - Bu faoliyat nafaqat asosiy daromad manbai, balki qo'shimcha moliyaviy foyda olish imkoniyatini ham yaratadi.

- Oilaviy tadbirkorlar o'z biznesini kengaytirishga intilib, ko'proq investitsiya kiritadi va natijada yanada barqaror iqtisodiy o'sishga erishadi.

Tadqiqotda umumta'lim maktablarining 7-8-9-sinflari uchun mo'ljallangan «Tarbiya» darsliklaridagi tadqiqot mavzusiga doir mavzular mazmuni chuqur tahlil qilinib, ulardagi iqtisodiy va tadbirkorlikka oid mavzular oilaviy tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish uchun muhim pedagogik resurs ekanligi asoslandi.

Tahlillarida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalalanish hamda pedagogik-iqtisodiy tadbirlarni tizimli tashkil etish o'quvchilarda oilaviy tadbirkorlik mexanizmlarini rivojlantirishda muhim omil sanaladi. AKT vositalari orqali ta'lim jarayonining interfaolligi va samaradorligi ortdi. Pedagogik-iqtisodiy tadbirlar (seminar, trening, master-klass, uchrashuvlar) o'quvchilarda tadbirkorlik faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabat, iqtisodiy mas'uliyat va motivatsiyani oshirishga xizmat qildi.

Xorijiy tadqiqotlarda tadbirkorlik ta'limining asosiy e'tibori o'quvchilarda tashabbuskorlik, mustaqil qaror qabul qilish va iqtisodiy mas'uliyatni shakllantirishga qaratilgan. Jumladan, «Junior Achievement» dasturlari doirasida o'tkazilgan tadqiqotlarda o'quv firmalari va biznes loyihalar orqali iqtisodiy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish yuqori natijadorlikni ta'minlashi isbotlangan. Yaponiya va Yevropa davlatlarida olib borilgan izlanishlarda esa maktab-oilajamiat hamkorligi asosida tadbirkorlik kompetensiyalarini rivojlantirish samarali pedagogik model sifatida e'tirof etilgan.

Rossiya va MDH davlatlari olimlarining tadqiqotlarida iqtisodiy tarbiya shaxsning iqtisodiy xulq-atvorini shakllantiruvchi muhim omil sifatida talqin etilib, bunda oilaviy muhitning ta'siri alohida ta'kidlangan. Ushbu ilmiy ishlarda iqtisodiy tarbiya jarayonining barqarorligi bilim, ko'nikma va qadriyatlarning izchil rivojlanishi bilan bog'liq ekanligi asoslab berilgan [4.93.b].

O'zbekistonlik olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda o'quvchilarda dastlabki tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy savodxonlikni shakllantirish masalalari keng yoritilgan. Xususan, Boboqulov S.B. va Boboqulova D.M. ishlarida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda pedagogik shart-sharoitlar, oilaviy iqtisodiy tarbiyaning o'rni hamda amaliy mashg'ulotlarning ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, Kuvandikov Sh.O.ning tadqiqotlarida xizmat ko'rsatish sohasida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish mexanizmlari tahlil qilinib, ularning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligi ko'rsatib o'tilgan[5.81. b].

Natijalar shuni ko'rsatdiki, iqtisodiy-ma'rifiy mexanizm asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning iqtisodiy tushunchalarni anglash darajasi sezilarli oshdi. O'quvchilar oilaviy daromad va xarajatlarni rejalashtirish, resurslardan oqilona foydalanish, foyda va zarar tushunchalarini kundalik hayot bilan bog'lab

tushuntira olish qobiliyatiga ega bo'ldilar. Bu holat ularning iqtisodiy jarayonlarga nisbatan ongli va tanqidiy munosabatini shakllantirishga xizmat qildi.

Mazkur tadqiqot natijalari o'quvchilarda tadbirkorlik va iqtisodiy tarbiya barqarorligini ta'minlashda oilaviy tadbirkorlik mexanizmlarini ta'lim jarayoniga tizimli integratsiyalash muhim pedagogik ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi. Olingan natijalar milliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlar bilan uyg'unlikda bo'lib, iqtisodiy tarbiya jarayonining faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmasdan, amaliy faoliyat asosida tashkil etilishi zarurligini yana bir bor ko'rsatdi.

Xulosa qilib, gapimiz so'nggida shuni aytib o'tish kerakki, mazkur bobda ishlab chiqilgan pedagogik model hamda 7-8-9-sinf «Tarbiya» darsliklari asosida taklif etilgan amaliy shakl, usul va vositalar o'quvchilarda oilaviy tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirishda ishbilarmonlik mexanizmlarini tarbiyalashning yaxlit, izchil va samarali pedagogik tizimini tashkil etadi. Bobda keltirilgan xulosalar tadqiqotning keyingi bosqichida tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, ularning natijalarini tahlil qilish va umumiy ilmiy xulosalarni chiqarish uchun mustahkam nazariy hamda metodik asos vazifasini o'taydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M.ning «Tadbirkorlikni jadal va yanada keng rivojlantirish uchun barcha sharoitlarni yaratish - eng muhim vazifamizdir». Mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqot shaklidagi uchrashuvda so'zlagan nutqi. - T.: 2021 yil 20 avgust.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son farmoni.28.01.2022.
3. Boboqulov S.B. Tadbirkorlik faoliyatini erkinlashtirish sohasidagi islohotlar. - T.: TDYUI, 2012. 52-bet.
4. Boboqulova D.M. O'quvchilariga dastlabki tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy tarbiyaga oid tushunchalarini shakllantirish Uslubiy qo'llanma - T.: Ta'lim, 2022.
5. Kuvandikov Sh.O.Xizmat ko'rsatish sohasida oilaviy tadbirkorlik. Monografiya-Samarqand,2023
6. Xudaykulov X.J. Pedagogik mahorat. -.T.: Navruz, 2013y.
7. Xudaykulov X.J. va Boboqulova D.M. Pedagogika. Uchebnoe posobie. - T.: Innovatsiya-Ziyo, 2021 y.

**OILA VA MAKTAB HAMKORLIGINING INNOVATSION MODELLARI
VA ULARDAN FOYDALANISHDA AVANGARD PEDAGOGIK
YONDASHUVNING AHAMIYATI**

L.M. QARAXONOVA,

p.f.d.(DSc), k.i.x,

M.A.UMARALIEVA,

PhD, k.i.x,

Qori Niyoziy nomidagi TPMI bo'lim mudirlari

Mazkur maqolada oila va maktab hamkorligining innovatsion modellari va ulardan foydalanishda avangard pedagogik yondashuvning ahamiyati haqidagi fikr mulohazalar bayon etilgan bo'lib, bevosita o'quv jarayoniga ta'sir mexanizmlariga ham to'xtalib o'tilgan shu o'rinda bir necha tarbiya modellari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiyaning maqsadi va vazifalari, oila va maktab hamkorligi, ota-ona mas'uliyatini oshirish va takomillashtirish, avangard pedagogika, o'quv jarayoni, o'quvchilar, o'qituvchilar.

This article presents opinions on innovative models of family-school cooperation and the importance of an avant-garde pedagogical approach in their use, and also discusses the mechanisms of direct influence on the educational process, and several educational models are presented.

Key words: Goals and objectives of education, family-school cooperation, increasing and improving parental responsibility, avant-garde pedagogy, educational process, students, teachers.

Ma'lumki, har bir oila va umuman, har bir mamlakatning farovonligi, uning aholisining turmush darajasi hamda jamiyatning rivojlanishi asosan ta'lim va tarbiya bilan bog'liqdir. Tarbiya - bu shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan, aniq maqsad va ijtimoiy hamda tarixiy tajriba asosida amalga oshiriladigan jarayondir. U inson ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Har qanday davr va tuzumda ijtimoiy munosabatlarning mazmunini aniqlash va ularni to'g'ri tashkil etish tarbiyaning samarali tashkil qilinishi uchun asosiy mezon hisoblanadi. Yosh avlod tarbiyasi ham zamon va makonga mos ravishda, muayyan maqsad asosida yo'naltiriladi.

Tarbiyaning maqsadi va vazifalari ijtimoiy tuzumning mohiyati, rivojlanish darajasi, ijtimoiy munosabatlar mazmuni, shuningdek, jamiyat fuqorolari dunyoqarashi, intilishlari va orzu-niyatlari asosida belgilanadi. Tarbiya jarayoni xususiyatlarini chuqur anglab, ularni inobatga olgan holda tashkil qilish, maqsadga erishish va vazifalarni samarali hal etish imkonini beradi.

Tarbiya g'oyasi turlicha ifodalanishi mumkin bo'lsa-da, u doim yo'naltiruvchanlik xususiyatiga ega bo'lib, uning asosiy obyektiga ko'ra yakdillikni namoyon etadi.

Avangard pedagogika ta'lim va tarbiya jarayoniga innovatsion g'oyalar, kreativ yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan ilg'or pedagogik tizim sifatida qaraladi. U an'anaviy pedagogikadan farqli ravishda o'quvchini faol subyekt sifatida e'tirof etadi va uning shaxsiy rivojlanishini ustuvor vazifa qilib qo'yadi. Bunda ta'lim jarayoni hamkorlik, muloqot va ijodiy faoliyat asosida tashkil etiladi. Mazkur yondashuv oila va maktab o'rtasidagi munosabatlarni ham yangi mazmun bilan boyitadi.

An'anaviy holatda oila va maktab hamkorligi ko'proq rasmiy uchrashuvlar, ota-onalar yig'ini yoki alohida maslahatlar bilan cheklanib qoladi. Bu esa zamonaviy ta'lim talablariga to'liq javob bermaydi. Avangard pedagogika esa mazkur hamkorlikni faol, interaktiv va doimiy jarayonga aylantiradi. Jumladan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida uzluksiz muloqot yo'lga qo'yiladi, ta'lim jarayoni haqida tezkor axborot almashinuvi ta'minlanadi. Bu esa bolaning ta'lim jarayonidagi ishtiroki va natijalarini yanada yaxshilashga xizmat qiladi.

Avangard pedagogika doirasida ota-onalar ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Ular nafaqat nazoratchi, balki hamkor, maslahatchi va qo'llab-quvvatlovchi sifatida ishtirok etadi. Masalan, loyihaviy ishlar, tadqiqotchilik faoliyatlari, ijtimoiy tashabbuslar kabi jarayonlarda ota-onalarning ishtiroki bolaning qiziqishi va motivatsiyasini oshiradi. Bu esa o'quvchining nafaqat bilim olishiga, balki uning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, avangard pedagogika oila va maktab hamkorligida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni ta'minlaydi. Har bir o'quvchining individual xususiyatlari, qobiliyatlari va ehtiyojlari inobatga olinadi. Ota-ona va o'qituvchi hamkorligida bola uchun mos ta'lim traektoriyasi ishlab chiqiladi. Bu esa o'quvchining imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Avangard pedagogikaning yana bir muhim jihati - milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirishdir. Oilada shakllangan ma'naviy qadriyatlar maktabda zamonaviy ta'lim mazmuni bilan boyitiladi. Bu jarayonda vatanparvarlik, mas'uliyat, mehr-oqibat, hamjihatlik kabi sifatlar shakllantiriladi. Natijada, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lgan, ma'naviy barkamol shaxs tarbiyalanadi.

Bundan tashqari, ta'lim va tarbiya jarayonida yuzaga keladigan turli

muammolarni hal etishda ham avangard pedagogika muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, o'quvchining ta'limga bo'lgan qiziqishining pasayishi, intizom muammolari yoki ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar oila va maktabning birgalikdagi innovatsion yondashuvi orqali samarali hal etiladi. Bu jarayonda psixologik qo'llab-quvvatlash, individual yondashuv va ijtimoiy faoliyat elementlari muhim o'rin tutadi.

Umuman olganda, avangard pedagogika asosida tashkil etilgan oila va maktab hamkorligi ta'lim sifati va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. U o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tadqiqotchilik va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantiradi, shuningdek, ularning ijtimoiy faolligini kuchaytiradi. Eng muhimi, mazkur yondashuv orqali bolaning shaxsiy rivojlanishiga kompleks va tizimli ta'sir ko'rsatiladi.

Avangard pedagogika yoshlar pedagogikasini yangi bosqichga ko'tarib, ta'lim jarayonini insonparvar, innovatsion va samarali tizimga aylantiradi. U yoshlarning intellektual, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishiga kompleks ta'sir ko'rsatib, ularni zamonaviy jamiyat talablariga mos, mustaqil va kreativ fikrlaydigan shaxslar sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu bois, avangard pedagogik yondashuvlarni ta'lim tizimida keng joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Hozirgi ta'lim tizimida oila va maktab hamkorligini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, avangard pedagogika sharoitida mazkur hamkorlikni innovatsion asosda tashkil etish zarurati ortib bormoqda. Bu jarayonda an'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda yangi pedagogik modellardan foydalanish ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi:

1-model - integrativ hamkorlik modeli oila, maktab va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro aloqalarni bir butun tizim sifatida qarashga asoslanadi. Mazkur modelda o'qituvchi, ota-ona va o'quvchi yagona maqsad yo'lida hamkorlik qiladi. Bu yondashuv bolaning shaxsiy rivojlanishini kompleks ravishda ta'minlab, ta'lim va tarbiya jarayonida uzviylikni kuchaytiradi. Integrativ model orqali bola uy va maktabda bir xil talab va qoidalar asosida tarbiyalanadi, bu esa uning ijtimoiylashuvini osonlashtiradi.

2-model - raqamli hamkorlik modeli axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida oila va maktab o'rtasidagi munosabatlarni tashkil etishni nazarda tutadi. Ushbu model doirasida elektron kundaliklar, onlayn platformalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali doimiy muloqot ta'minlanadi. Natijada ota-onalar farzandlarining

ta'lim jarayoni haqida tezkor va aniq ma'lumotga ega bo'ladi. Raqamli hamkorlik modeli ta'lim jarayonining shaffofligini oshirib, o'qituvchi va ota-ona o'rtasidagi ishonchli aloqani mustahkamlaydi.

3-model - loyihaviy hamkorlik modeli ota-ona, o'qituvchi va o'quvchining birgalikda amaliy faoliyatda ishtirok etishiga asoslanadi. Bunda turli loyihalar, tadqiqot ishlari va ijtimoiy tashabbuslar tashkil etiladi. Masalan, «Oilaviy tadqiqot», «Ekologik kuzatuv» kabi faoliyatlar orqali o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalari shakllanadi. Ushbu model o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirib, ularni faol subyekt sifatida namoyon bo'lishiga imkon yaratadi.

4-model - shaxsga yo'naltirilgan hamkorlik modeli har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olishga qaratilgan. Mazkur modelda ota-ona va o'qituvchi bolaning qobiliyati, qiziqishi va ehtiyojlarini o'rganib, unga mos ta'lim yo'nalishini belgilaydi. Bu esa o'quvchining shaxsiy rivojlanishini ta'minlab, uning ichki imkoniyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

5-model - qadriyatlarga asoslangan hamkorlik modeli oila va maktab o'rtasidagi munosabatlarni ma'naviy-axloqiy asosda tashkil etishni nazarda tutadi. Bu modelda milliy va umuminsoniy qadriyatlar ustuvor ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarda vatanparvarlik, mas'uliyat va ijtimoiy faollik kabi sifatlar shakllan-tiriladi. Oilada shakllangan qadriyatlar maktabda mustahkamlanib, yagona tarbiyaviy muhit yaratiladi.

Yuqorida keltirilgan modellar avangard pedagogika sharoitida oila va maktab hamkorligini tashkil etishning samarali yo'llarini ifodalaydi. Ularning har biri ta'lim jarayonini yangi mazmun bilan boyitib, o'quvchilarning intellektual, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, mazkur modellar oila va maktab o'rtasidagi hamkorlikni tizimli ravishda tashkil etishga imkon beradi.

Avangard pedagogika sharoitida oila va maktab hamkorligini samarali tashkil etish uchun integrativ, raqamli, loyihaviy, shaxsga yo'naltirilgan va qadriyatlarga asoslangan innovatsion modellardan foydalanish maqsadga muvofiq. Ushbu modellar ta'lim va tarbiya jarayonida subyektlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, avangard pedagogika oila va maktab hamkorligini zamonaviy talablar asosida qayta tashkil etish imkonini beradi. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonida yangi sifat bosqichini ta'minlab, barkamol, intellektual va ma'naviy yetuk avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu bois, avangard pedagogik g'oyalarni amaliyotga joriy etish va oila-maktab hamkorligini yanada rivojlantirish bugungi kun ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. -T.: «O'zbekiston» - 2017 y. 295 - 297 b.
2. Sh. Mirziyoev. Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. - T.: O'qituvchi MU MChJ, 2021. 7 b.
3. Ota-ona - murabbiy [Matn] / X.Ibraimov, M.Kuronov, J.Fozilov, F.Zaripov; - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2024. - 220 b.
4. X.Ibraimov va boshqalar.Najot tarbiyada. -T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. -2025. - 60 b.
5. L.M.Qaraxonova. Tarbiyani shakllarini maktab-oila-mahalla hamkorligida tashkil etish mexanizmlari // «Uzluksiz ta'lim» j. -T.: O'zPFITI. 2025. № 2. -B.70-74.
6. L.M.Qaraxonova. Maktab-oila-mahalla hamkorligi asosida o'quvchilarda vatanparvarlik va axloqiy sifatlarni tarbiyalash// BELARUS-O'ZBEK ilmiy-metodik jurnal. 2025 y. № 3. <https://gri-journal.uz> -B.34-38.

O'QITUVCHI OBRO'YINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA AMALIY MEXANIZMLAR

A.J.Kamalov

*Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya
pedagogikasi milliy instituti
mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya

Maqolada o'qituvchi obro'yini oshirishning pedagogik strategiyalari zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishning muhim omili sifatida tahlil qilingan. O'qituvchi nufuzini shakllantirishga ta'sir etuvchi ijtimoiy, pedagogik va institutsional omillar ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, qadriyatli-axloqiy, kasbiy-imidj, kooperativ-hamkorlik hamda axborot-kommunikativ strategiyalarning mazmuni ochib berilgan. Mazkur strategiyalarni ta'lim amaliyotiga kompleks joriy etish pedagogning kasbiy nufuzi va ta'lim sifati oshishiga xizmat qilishi asoslangan.

Kalit so'zlar: o'qituvchi obro'si, pedagogik strategiya, kasbiy imidj, hamkorlik, pedagogik kompetensiya, ta'lim sifati, pedagogik faoliyat.

Annotation

The article analyzes pedagogical strategies for enhancing teachers' professional prestige as one of the important directions in the modernization of education. The social, pedagogical and institutional factors influencing teachers' reputation are scientifically substantiated. The study highlights value-based, professional image, cooperative and information-communication strategies and demonstrates their role in strengthening teachers' professional status and improving educational quality.

Keywords: teacher prestige, pedagogical strategy, professional image, educational quality, cooperation, pedagogical competence, professional development.

Bugungi kunda ta'lim tizimini rivojlantirishning asosiy shartlaridan biri pedagog kasbining nufuzini oshirish hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti, ta'lim sifati hamda yosh avlodning intellektual va ma'naviy salohiyati ko'p jihatdan o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi, pedagogik mahorati va ijtimoiy obro'siga bog'liq. Shu sababli o'qituvchi obro'yini oshirish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy va davlat ahamiyatiga ega bo'lgan strategik vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Pedagog obro'si shaxsning kasbiy bilim va ko'nikmalari, axloqiy fazilatlar, kommunikativ madaniyati, innovatsion faoliyati hamda jamiyat bilan o'zaro munosabatlari asosida shakllanadigan murakkab pedagogik hodisadir. U faqatgina dars jarayonidagi faoliyat bilan belgilanmaydi, balki pedagogning oila, mahalla, jamoatchilik va ommaviy axborot vositalari bilan hamkorligi orqali ham namoyon bo'ladi. Shu bois zamonaviy pedagogik yondashuvlarda o'qituvchi obro'yini oshirish kompleks strategiyalar asosida amalga oshirilishi zarur deb hisoblanadi. Pedagogik strategiya ma'lum maqsadga erishishga yo'naltirilgan uzoq muddatli, ilmiy asoslangan va tizimli faoliyat dasturidir. O'qituvchi obro'yini oshirish strategiyalari esa pedagogning kasbiy faoliyatini rivojlantirish, jamiyatdagi mavqeini mustahkamlash hamda unga nisbatan ijtimoiy ishonchni kuchaytirishga xizmat qiluvchi o'zaro

bog'liq mexanizmlar majmuasi hisoblanadi. Mazkur strategiyalar shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy, aksiologik va tizimli yondashuvlarga asoslanadi. O'qituvchi obro'yini oshirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri qadriyatli-axloqiy strategiyadir. Ushbu strategiya pedagogning kasbiy faoliyatini milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tashkil etishga qaratilgan. Pedagog o'z faoliyatida halollik, adolat, mas'uliyat, insonparvarlik, bag'rikenglik va vatanparvarlik kabi fazilatlarini namoyon etishi orqali jamiyatda ishonch qozonadi. Ayniqsa, pedagogik etika me'yorlariga rioya qilish, o'quvchilar va ota-onalar bilan samimiy munosabatlarni yo'lga qo'yish hamda kasbiy burchni vijdonan bajarish o'qituvchining ijtimoiy nufuzini mustahkamlaydi.

Qadriyatli-axloqiy strategiyaning samaradorligi oila, ta'lim muassasasi va mahalla institutlarining o'zaro hamkorligiga bevosita bog'liq. Mazkur institutlarning yagona maqsad sari faoliyat yuritishi natijasida pedagog shaxsiga nisbatan hurmat va e'tibor kuchayadi va pedagog jamiyatda nafaqat bilim beruvchi mutaxassis, balki ma'naviy yetakchi sifatida ham e'tirof etiladi. Pedagog obro'yini oshirishda kasbiy-imidj strategiyasi ham muhim o'rin tutadi. Zamonaviy axborotlashgan jamiyatda pedagogning professional qiyofasi uning tashqi madaniyati, muloqot uslubi, innovatsion faoliyati, ilmiy salohiyati va media makondagi faolligi orqali shakllanadi. Kasbiy imidj pedagogning shaxsiy obro'si bilan bir qatorda ta'lim muassasasining nufuziga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli pedagogning uzluksiz malaka oshirishi, ilmiy-tadqiqot ishlarida ishtirok etishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashi va innovatsion loyihalarni amalga oshirishi kasbiy imidjni rivojlantirishning muhim omillari hisoblanadi. Bugungi kunda raqamli ta'lim muhitining rivojlanishi kasbiy imidjni shakllantirishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Elektron ta'lim platformalari, ijtimoiy tarmoqlar, masofaviy ta'lim tizimlari hamda multimedia vositalaridan samarali foydalanish pedagogning professional faoliyatini keng jamoatchilikka namoyish etish imkonini bermoqda. Bu esa pedagog faoliyatining ochiqligi va shaffofligini ta'minlab, unga nisbatan ijtimoiy ishonchni yanada mustahkamlaydi. Kooperativ-hamkorlik strategiyasi o'qituvchi obro'yini shakllantirishning muhim pedagogik mexanizmlaridan biridir. Mazkur strategiya pedagog, o'quvchi, ota-ona, mahalla va boshqa ijtimoiy institutlar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishga asoslanadi.

Hamkorlikka asoslangan pedagogik muhit o'qituvchining kasbiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash bilan birga, uning ijtimoiy nufuzini ham oshiradi. Ochiq muloqot, o'zaro ishonch, mas'uliyat va sheriklik tamoyillari ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, pedagogning obro'si uning kasbiy rivojlanish imkoniyatlari bilan ham chambarchas bog'liq. Malaka oshirish kurslari, mentorlik tizimi, ustoz-shogird an'analari, ilmiy-amaliy konferensiyalar va innovatsion loyihalarda ishtirok etish pedagogning professional salohiyatini rivojlantirib boradi. Bu esa uning kasbiy nufuzi va ijtimoiy mavqeyining mustahkamlanishiga olib keladi. Axborot-kommunikativ strategiya zamonaviy pedagog faoliyatining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni pedagog va o'quvchi o'rtasidagi muloqotni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Elektron resurslar, sun'iy intellekt vositalari, virtual platformalar va onlayn ta'lim xizmatlaridan foydalanish pedagogning innovatsion salohiyatini namoyon etadi. Shu bilan birga, media savodxonlikni rivojlantirish, axborot xavfsizligini ta'minlash hamda raqamli etikaga rioya qilish pedagog obro'sini oshirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. O'qituvchi obro'yini oshirishda rag'batlantirish mexanizmlari ham alohida ahamiyatga ega. Moddiy va ma'naviy rag'batlantirish, kasbiy tanlovlar, davlat mukofotlari, jamoatchilik e'tirofi hamda ommaviy axborot vositalarida pedagoglarning faoliyatini yoritish ularning kasbiy motivatsiyasini oshiradi va pedagoglarda o'z kasbiga nisbatan mas'uliyat hissi kuchayadi hamda kasbiy rivojlanishga bo'lgan intilish ortadi. Pedagogik strategiyalarni amalga oshirishda tizimlilik tamoyiliga amal qilish muhim hisoblanadi. Chunki pedagog obro'si faqat alohida tadbirlar orqali emas, balki

uzluksiz, ilmiy asoslangan va kompleks yondashuv orqali shakllanadi. Oila, maktab, mahalla, oliy ta'lim muassasalari, davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining o'zaro hamkorligi ushbu strategiyalarning samaradorligini belgilaydi.

Umuman olganda, o'qituvchi obro'yini oshirish ta'lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Pedagogning kasbiy nufuzi uning bilim va malakasi bilan bir qatorda axloqiy fazilatlar, kommunikativ madaniyati, innovatsion faoliyati hamda jamiyat bilan

samarali hamkorligi orqali shakllanadi. Qadriyatli-axloqiy, kasbiy-imidj, kooperativ-hamkorlik va axborot-kommunikativ strategiyalarni o'zaro integratsiyalashgan holda amalga oshirish pedagogning ijtimoiy mavqeini mustahkamlash, ta'lim sifatini oshirish hamda jamiyatda ustoz kasbining nufuzini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2024.
2. Slastenin V.A. Pedagogika. – Moskva: Akademiya, 2013.
3. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
4. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2011.

**KASBIY TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARNING AXBOROT
XAVFSIZLIGI KOMPETENSIYASINI DIAGNOSTIKA QILISH
METODIKASI**

B.A.ABDUNAZAROV,

Kasbiy ta'limnirivjoltirish instituti, mustaqil tadqiqotchi

Mazkur maqolada kasbiy ta'lim jarayonida o'quvchilarning axborot xavfsizligi kompetensiyasini diagnostika qilish metodikasining mazmuni, amalag oshirish usul va vositalari haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: axborot xavfsizligi kompetensiyasi, diagnostika metodikasi, kasbiy ta'lim, kompetentlik yondashuvi, raqamli savodxonlik, baholash mezonlari, o'lchanadigan ko'rsatkichlar.

В данной статье описываются содержание, метод и инструмент методологии диагностики компетенций студентов в области информационной безопасности в процессе профессионального образования.

Ключевые слова: компетентность в области информационной безопасности, методика диагностики, профессиональное образование, компетентностный подход, цифровая грамотность, критерии оценивания, измеримые показатели.

This article describes the content, methods, and tools of the methodology for diagnosing students' information security competencies in the process of vocational education.

Key words: information security competency, diagnostic methodology, vocational education, competency-based approach, digital literacy, assessment criteria, measurable indicators.

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi va axborot texnologiyalarining ishlab chiqarishning barcha tarmoqlariga kirib borishi kasbiy ta'lim mazmuniga yangicha talablar qo'ymoqda. Kiberxavfsizlik sohasidagi dunyo miqyosidagi statistika shundan dalolat beradiki, axborot tizimlari va shaxsiy ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganligi tashkilotlarda qayd etiladigan axborot hodisalarining asosiy sababchisi bo'lib qolmoqda. Buning oqibatida ish beruvchilar nafaqat kasb-hunar malakasiga, balki axborot muhiti bilan xavfsiz ishlash qobiliyatiga ham alohida e'tibor qaratmoqda.

O'zbekiston Respublikasida raqamli transformatsiya va axborot xavfsizligi sohasidagi davlat siyosati zamonaviy normativ-huquqiy hujjatlarda mustahkamlangan. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunning yangi tahriri, «Raqamli O'zbekiston - 2030» strategiyasi va kasbiy ta'limni modernizatsiya qilishga doir davlat dasturlari axborot xavfsizligi savodxonligini barcha darajadagi ta'lim muassasalarida

ta'minlashni majburiy shart sifatida belgilaydi [1;2]. Mazkur me'yoriy zamin kasbiy ta'lim standartlari tarkibida axborot xavfsizligi kompetensiyasini alohida komponent sifatida ajratib ko'rsatish zarurligini yuzaga keltirmoqda.

Ilmiy adabiyotlarning tahlili shundan ko'rsatadiki, axborot xavfsizligi sohasidagi kompetensiya masalasi asosan oliy ta'lim va mutaxassis kadrlar tayyorlash nuqtai nazaridan tadqiq etilgan. Kasbiy ta'lim muassasalari o'quvchilarining ushbu kompetensiyasini diagnostika qilish metodikasiga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlar esa o'zbek pedagogika fanida hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan [4;10]. Mavjud baholash vositalari kompetensiyaning amaliy-operatsional jihatlarini - ya'ni o'quvchining axborot tahdidlarini tanib olish va ularga munosib javob berish ko'nikmalarini - to'liq qamrab olmaydi. Bu bo'shliq axborot xavfsizligi kompetensiyasini diagnostika qilish metodikasini ishlab chiqishni dolzarb ilmiy muammoga aylantiradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi - kasbiy ta'lim muassasalari o'quvchilarida axborot xavfsizligi kompetensiyasini diagnostika qilishning nazariy asoslangan va amaliy jihatdan qo'llaniladigan metodikasini ishlab chiqishdan iborat.

Axborot xavfsizligi kompetensiyasini diagnostika qilish metodikasini ishlab chiqish uchun avvalo ushbu kompetensiyaning strukturaviy modeli aniqlanishi zarur. Kompetentlik yondashuvi [6] va pedagogik diagnostika nazariyasiga [3] tayanib, mazkur tadqiqotda axborot xavfsizligi kompetensiyasi uch asosiy komponentdan iborat yaxlit tuzilma sifatida belgilanadi: kognitiv komponent (bilimlar tizimi), operatsional komponent (amaliy ko'nikmalar) va qiymat-motivatsion komponent (munosabat va mas'uliyat). Ushbu tarkibiy ajratish diagnostika jarayonini farqlantirishga va har bir komponent uchun adekvat o'lchov vositalarini tanlashga imkon beradi.

Kognitiv komponent o'quvchining axborot tahdidlari turlari, zararli dasturlar, ijtimoiy muhandislik usullari, parol xavfsizligi talablari va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish qoidalari to'g'risidagi nazariy bilimlarini qamrab oladi. Bu komponentni aniqlashda testlash eng keng tarqalgan va operatsional jihatdan qulay vosita hisoblanadi. Biroq faqat test savollari bilan cheklanish kognitiv komponentning sirt qatlamini - ya'ni eslab qolish darajasini - o'lchaydi, xolos. Chuqurroq tushunish va bilimlarni yangi vaziyatlarga ko'chirish qobiliyatini baholash uchun muammo-vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar, ya'ni keys-vaziyatlar qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Operatsional komponent amaliy ko'nikmalarni - zararli havolalarni tanib olish, hisoblarni xavfsiz boshqarish, ma'lumotlarni shifrlash va xaziralash, oddiy

kiberxavfsizlik vazifalarini bajarish - o'z ichiga oladi. Ushbu komponentni o'lchash uchun kuzatuv varaqlari va simulyatsion topshiriqlar eng samarali hisoblanadi. Simulyatsion muhit - o'quvchiga xavfsiz, lekin haqiqatga yaqin sharoitda harakat qilish imkonini beruvchi didaktik vosita - operatsional ko'nikmalarni autentik sharoitda baholash imkonini yaratadi. Kuzatuv varaqlari esa o'qituvchiga tizimli ravishda xatolarni, to'xtab qolish nuqtalarini va ko'nikmaning avtomatlashuv darajasini qayd etishga yordam beradi.

Qiyamat-motivatsion komponent kompetensiyaning eng murakkab o'lchanadigan qismidir. U o'quvchining axborot xavfsizligiga nisbatan ongli munosabatini, o'zi va atrofdagilar ma'lumotlari uchun mas'uliyat his qilishini, axborot gigiena qoidalarini kundalik hayotda ixtiyoriy qo'llashga tayyor ekanligini aks ettiradi. Bu komponent uchun o'z-o'zini baholash anketalari va Likert shkalasidagi savolnomalar asosiy diagnostika vositasi bo'lib xizmat qiladi. Qarama-qarshi fikrli bayonotlarni (reversed items) savolnomaga kiritish javobdagi ijtimoiy maqbullik xatosini (social desirability bias) kamaytiradi.

Diagnostika metodikasining ikkinchi muhim elementi - bosqichlilik tamoyili. Uch bosqichli diagnostika sxemasi taklif etiladi. Boshlang'ich (kiruvchi) diagnostika o'quv yili yoki kurs boshida o'quvchilarning mavjud bilim va ko'nikmalar darajasini aniqlash, ta'lim jarayonini tabaqalashtirish uchun asos yaratish maqsadida o'tkaziladi. Jarayon diagnostikasi o'quv jarayoni davomida muntazam ravishda amalga oshiriladi va formativ baholash funksiyasini bajaradi: u o'qituvchiga zudlik bilan pedagogik tuzatish kiritish imkonini beradi. Yakunlovchi (chiquvchi) diagnostika esa kompetensiya shakllanishining umumiy darajasini summativ baholash uchun mo'ljallangan [3; 9].

Har bir bosqich uchun vositalar tanlashda muhim tamoyilga rioya qilish lozim: vosita maqsadga adekvat bo'shi kerak. Kiruvchi diagnostikada ekspresslik va qamrovlilik muhim bo'lib, keng qamrovli testlar yoki qisqa anketalar ustuvorlik qiladi. Jarayon diagnostikasida teskari aloqa tezligi asosiy mezon hisoblanadi, shu sababli mikrotestlar, kuzatuv varaqlari va refleksiya kundaliklari eng maqbul vositalar sanaladi. Chiquvchi diagnostikada esa kompetensiyaning barcha uch komponenti kompleks ravishda, amaliy topshiriq orqali baholanishi maqsadga muvofiq, chunki faqat shunda kompetensiya yaxlitligi to'liq namoyon bo'adi.

Baholash darajalari tizimi sifatida to'rt pog'onali shkala taklif etiladi: past daraja - bilim, ko'nikma va ijobiy munosabat juda zaif yoki mavjud emas; o'rta daraja - bilimlar mavjud, biroq ularni amalda qo'llash barqaror emas; yetarli daraja

- bilim, ko'nikma va munosabat birgalikda namoyon bo'adi, ammo yangi vaziyatlarga ko'chirish qiyin; yuqori daraja - kompetensiya yangi, standart vaziyatlarda ham mustaqil ravishda qo'llana oladi. Ushbu shkala kompetensiya rivojlanishining uzluksiz xarakterini aks ettiradi va o'qituvchiga individual ta'lim traektoriyasini loyihalashda amaliy yo'nalish beradi.

Diagnostika vositalarini kasbiy ta'kmiga moslashtirish alohida metodologik masala hisoblanadi. Texnikum o'quvchilari uchun mo'ljallangan topshiriqlar kasb-hunar faoliyatining o'ziga xos kontekstini aks ettirishi zarur: elektrik montyor, oshpaz, buxgalter yoki dasturchi uchun axborot xavfsizligi tahdidlari mazmunan farqlanadi [8]. Bu holat diagnostika vositalarini universal emas, balki kasbga yo 'naltirilgan tarzda ishlab chiqishni taqozo etadi. Kasb-hunar ta'limi dasturlarining mazmuniga integratsiyalashgan diagnostika vositalari o'quvchida kompetensiya dolzarbligini anglash hissini shakllantiradi - bu o'z navbatida qiymat-motivatsion komponentni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa va tavsiyalar. Amalga oshirilgan tadqiqot bir nechta muhim xulosaga olib keldi. Axborot xavfsizligi kompetensiyasi ko'p komponentli tuzilma bo'lib, diagnostika jarayoni faqat bilim o'lchovi bilan cheklanib qolmasligi, amaliy ko'nikmalar va qiymat-motivatsion jihatlarni ham qamrab olishi lozim. Bu talabni bajarmaslik kompetensiyaning yuzaki qatlamini baholash orqali noto'g'ri yakuniy hukm chiqarishga olib keladi.

Ikkinchidan, uch bosqichli diagnostika tizimi - kiruvchi, jarayon va yakunlovchi diagnostika - ta'lim jarayonining o'z vaqtida tuzatilishini ta'minlaydi va summativ baholashni formativ baholash bilan uyg'nlashtirishning samarali mexanizmi hisoblanadi. Uchinchidan, kasbiy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan diagnostika vositalari kasb-hunar faoliyatining o'ziga xos kontekstiga mos ravishda ishlab chiqilganda o 'quvchi motivatsiyasi va kompetensiyaning amaliy qiymatini anglashi ortadi.

Tadqiqotning nazariy hissasi axborot xavfsizligi kompetensiyasining uch komponentli modelini va to'rt darajali baholash shkalasini taklif etishdan iborat. Amaliy hissasi esa uch bosqichli diagnostika metodikasining vositalari tizimlashtirilgan holda taqdim etilishida namoyon bo'adi.

Keyingi tadqiqotlar uchun quyidagi yo'nalishlar tavsiya etiladi. Birinchidan - ishlab chiqilgan metodika asosida kasbiy ta'lim muassasalarida keng ko'lamli empirik tadqiqot o'tkazib, diagnostika vositalarining psixometrik ko'rsatkichlari (ishonchlilik va asoslilik) ni tekshirish. Ikkinchidan - axborot xavfsizligi

kompetensiyasini diagnostika qilishning raqamli vositalarini (onlayn testlar, simulyatorlar) ishlab chiqish va ularni kredit-modul tizimiga integratsiyalash. Uchinchidan - ushbu metodikani turli kasb-hunar yo'nalishlarida moslashtirishni ta'minlovchi modulli yondashuv asosida yo'riqnoma-qo'llanma yaratish.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahrirda). - Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Farmoni. - Toshkent, 2020.
3. Аванесов В. С. Композиция тестовых заданий. - М.: Адепт, 2002. - 240 с.
4. Azimov N. N. Axborot texnologiyalari ta'limida kompetentlikka asoslangan yondashuv // Kasbiy ta'lim. - 2019. - № 3. - B. 22-27.
5. Борьтко Н. А., Верещагина Н. О. Диагностика в педагогической деятельности. - Волгоград: ВГПУ, 2008. - 188 с.
6. Зеер Э. Ф. Психология профессионального образования. - М.: Академия, 2013. - 383 с.
7. Каракозов С. Д., Юсупов Р. М. Информационная культура в контексте обтей теории культур личности // Педагогическая информатика. - 2016. - № 2. - С. 3-15.
8. Kasbiy ta'limni rivojlantirish instituti. Axborot xavfsizligi kompetensiyasini o'qitish bo'yicha metodik tavsiyalar. - Toshkent, 2023.
9. Солонин С. И., Корсаков М. В. Качество образования: проблемы и задачи. - Екатеринбург: УГТУ-УПИ, 2007. - 196 с.
10. Toshmatova M. X. Raqamli savodxonlikni kasbiy ta'lim mazmuniga integratsiyalash masalalari // Pedagogika fanlari: nazariya va amaliyot. - 2021. - № 2. - B. 44-49.

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ВИЗУАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ У СТУДЕНТОВ В СИСТЕМЕ НЕПРЕРЫВНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ**

С.ПИРМАТОВ,

**доцент Национального института художеств и
дизайна**

В статье раскрыты педагогические аспекты развития визуальной культуры у студентов с учётом глобализации образования.

Ключевые слова: непрерывность, преемственность, визуальная культура, инновация, технология, педагогика, аспект, развитие.

Maqolada ta'limning globalizatsiyasini hisobga olgan holda talabalar orasida vizual madaniyatni rivojlantirishning pedagogik jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: uzluksizlik, meros, vizual madaniyat, innovatsiya, texnologiya, pedagogika, jihat, rivojlanish.

The article explores the pedagogical aspects of developing visual culture among students, taking the globalisation of education into account.

Key words: continuity, succession, visual culture, innovation, technology, pedagogy, aspect, development.

Педагогические аспекты развития визуальной культуры у студентов в системе непрерывного образования связаны с возрастанием роли визуализации в организации учебно-воспитательного процесса.

К важным педагогическим аспектам относятся:

1) Осмысленный выбор визуальной информации позволяет учитывать то, что учебная деятельность студентов должна формировать навыки работы с визуальными материалами. Выбор связан с художественным вкусом, общим образовательным уровнем и эрудицией, а также пониманием современных тенденций развития визуальной культуры.

2) Использование результатов работ профессионалов разных видов дизайна. Все сферы визуализации универсальны: живопись, графика, шрифт, реклама, кинематограф. Результатом работ профессионалов разных видов дизайна, а также высокохудожественные произведения искусства развивают видение студента.

3) Применение компетентного подхода. При формировании основ визуальной культуры личности важным принципом встраивания междисциплинарных связей.

4) Поддержание мотивации к творческой деятельности. Для этого необходимо обеспечивать диалог, коммуникацию, интегрированное содержа-

ние обучения, модульное освоение материала, продуктивную творческую практику и оценку художественной деятельности.

Значит, развитие визуальной культуры! необходимо современному студенту как часть его обтей культурь, однако оно не входит в педагогические задачи современного образования. С этой точки зрения профессия дизайнера приобретает особое значение, поскольку он транслирует визуальную культуру, является активным участником визуальной коммуникации и несёт ответственность за качество визуальной среды.

Современное общество характеризуется бьстрым развитием компьютерных технологий, постоянством и повсеместностью электронной коммуникации, усилением визуализации информации, наполненностью визуальными образами в профессиональной, образовательной и повседневной деятельности. В условиях дальнейшего развития информатизации высшего образования появляются новые возможности демонстрации масштабных явлений, процессов и понятий с использованием визуализации.

Модернизация высшего образования в последние годь связана с таким социокультурным фактором, как возрастание роли визуализации в организации учебно-воспитательного процесса, что требует от студента не только умения воспринимать визуальнье образь, но и способности анализировать их, интерпретировать и использовать для решения практических задач. Чтобы быть успешным в любой области, независимо от направления профессиональной деятельности, студенту необходимо развивать личностнье и межличностнье качества, такие, как системность мышления, креативность, постоянное личностное развитие, умение встраивать эффективнье коммуникации, работать в команде. Визуализация выступает важным инструментом эффективного построения коммуникации, донесения смысла и усвоения информации, а также важным компонентом когнитивной деятельности личности и одним из главных показателей развития креативной личности.

Процесс визуализации является одним из значимых трендов в подготовке квалифицированных кадров. Для изучения роли визуальной культурь в профессиональной подготовке и деятельности студентов, анализа предпочтений в восприятии и осмыслении информации и определения наиболее эффективных способов информирования был проведен опрос у студентов, позволяющий исследовать применение визуализации при решении задач и анализе важных проблем. Целью опроса являлось исследование при-

менения различных средств визуализации при создании логотипов.

Важной задачей исследования стала оценка коммуникативной роли визуализации, а также изучение запроса на развитие навыков визуального мышления. В ходе опроса выяснено, что более половины опрошенных активно применяют визуальный образ в своей профессиональной деятельности, тогда как треть респондентов обходятся к ним лишь иногда. При этом каждый пятый участник опроса практически не использует визуализацию, что свидетельствует о её востребованности, но не универсальности.

Визуализация играет важную роль в организации эффективной коммуникации. Данные опроса подтверждают, что визуализация действительно упреждает передачу информации, даже если студент применяет её нерегулярно. Визуальное представление информации выступает эффективным средством и способом восприятия, передачи и обработки информации.

Проблема развития визуального мышления затрагивает все стороны человеческой жизни и, в первую очередь, профессиональную. Развитие современного производства требует специалистов, обладающих профессиональными компетенциями по визуализации информации, навыками оптимального взаимодействия с визуальной составляющей профессиональной среды. Результат опроса подтвердили важность визуального мышления в профессиональном развитии личности.

В связи с необходимостью развития визуального мышления у каждого студента возникает проблема поиска необходимых средств его развития. Развитие визуального мышления студентов имеет свои особенности.

Одной из особенностей их обучения можно считать использование в обучении студентов жизненного и профессионального опыта. Важно понять и оценить уровень визуального мышления студента, чтобы правильно подобрать программу его дальнейшего развития.

Для оценки уровня развития визуальной культуры можно использовать различные методы: практические задания, психологические тесты и методики, самооценочные опросники, метод экспертной оценки и т.д. Каждый из этих методов обладает своими преимуществами и недостатками. Так, практические задания, на наш взгляд, являются одним из эффективных способов проверить, как студент работает с визуальной информацией, насколько легко анализирует схемы и картинки и может ли донести идею через образ.

К недостаткам этого метода можно отнести сложность разработки критериев для объективной оценки результатов. При оценке важно обратить внимание на то, насколько логично и структурно оформлена информация в визуализации, способен ли студент выделять главное, не потерять детали, а также на креативность и разнообразие визуальных решений.

Для диагностики визуальной культуры возможно использование психологических тестов и методик, помогающих определить способности к анализу изображений, пространственному мышлению, ассоциациям и креативности. Например, тест Роршаха на интерпретацию изображений может показать, как студент анализирует абстрактные или неоднозначные изображения, а тест Равена помогает оценить способность к систематизированной, планомерной, методичной интеллектуальной деятельности. К преимуществу этих методик относится то, что результат можно сравнивать. В отличие от творческих заданий, многие тесты имеют четкие критерии оценки. К недостаткам метода относится то, что тестовая ситуация не всегда может отражать реальные навыки. Тесты измеряют только отдельные аспекты визуальной культуры. С помощью самооценочных опросников также можно определить уровень развития визуальной культуры. Наряду с преимуществами этого метода (не нужен эксперт и сложные задания, легко масштабируется, учитывается личный опыт и др.) есть несколько слабых мест (студенты часто не могут объективно оценить свои способности, кроме того, формулировки вопросов могут по-разному пониматься разными студентами и нет объективных данных для сравнения).

Таким образом, одним способом оценки визуальной культуры может быть экспертная оценка. Преподаватель анализирует работу, действия или рассуждения студента, чтобы оценить способность интерпретировать визуальную информацию, навыки создания и преобразования образов. Происходит это с помощью анализа портфолио, наблюдения за процессом решения задач и интервьюирования. Преподаватель дает обратную связь, указывая слабые места и проблемы, над которыми необходимо работать. Но и у этого метода есть ряд недостатков. Результат экспертизы можно назвать субъективным, так как он зависит от личного опыта и предпочтений эксперта. Кроме того, этот способ продолжительный и нет четких критериев оценивания.

Метод исследования и оценки уровня развития визуальной культуры многообразен и опирается на достижения педагогики, психологии, философии и других наук. Считаем, что целесообразно использовать сочетание нескольких методов, так как это дает более объективную картину и позволяет не только выявлять уровень, но и намечать возможные точки роста. Возможность развития визуальной культуры является важным аспектом образования и при-

обретения профессионального опыта. Развитие визуальной культуры у студентов является одним из способов повышения качества образования. Благодаря использованию стратегии визуальной культуры можно развивать новые идеи, создавать уникальные концепции, стимулировать творческий подход к решению различных задач и выходить за пределы стандартного мышления.

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-60 "Стратегии развития Нового Узбекистана в 2022-2026 годах" от 28 января 2022 года // Учитель Узбекистана. - Т., 2022.
2. Васева Е.С., Бужинская Н.В. Уровни формирования визуальной компетентности будущих учителей // Вестник Мининского университета. - М., 2022. - № 3. - Т. 10.
3. Виноградов П.Н. Визуальная культура профессионала // Ученые записки Санкт-Петербургского имени В.Б.Бобкова филиала Российской таможенной академии. - 2012. - № 1(41). - С. 198-210.

Jurnalning ushbu sonini
tayyorlashda qatnashganlar:
L.Qaraxanova, S.Pirmatov.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligidan
03.01.2007 yilda № 0101 tartib raqami bilan
ro'yxatdan o'tgan.

«Uzluksiz ta'lim» jurnali O'zbekiston Respublikasi OAK
rayosatining 2013 yil 30 dekabrda 201/3-sonli qarori bilan
pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha ilmiy jurnallar
ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal talablariga to'liq rioya qilingan holda 1,5 intervaldagi
6-7 bet hajmdagi ilmiy maqolalar elektron versiyasi
bilan birga qabul qilinadi.

Bosishga ruxsat etildi: 4.05.2026 y. Qog'oz bichimi 60x84 ¹/₁₆
Ofset bosma usulida bosildi. 8-bosma taboq.
Adadi 120 nusxa. Buyurtma

«ADAD PLYUS» MCHJ matbaa korxonasi.
Toshkent sh., Chilonzor t. Bunyodkor ko'chasi, 28-uy.